

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ESKİ ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HİTİTLER ZAMANINDA SİVAS ve ÇEVRESİ

(M.Ö. 1800-1200)

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

Hülya KAYA HASDEMİR

Danışman

Doç. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Temmuz 2014

KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ESKİ ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

HİTİTLER ZAMANINDA SİVAS ve ÇEVRESİ

(M.Ö. 1800-1200)

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

Hülya KAYA HASDEMİR

Danışman

Doç. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Temmuz 2014

KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-soyadı:

İmza:

.....
..... adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi
Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Ad Soyad İmza

Danışman

Ad Soyad İmza

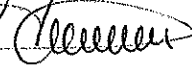

.....ABD Dalı Başkanı

Ad Soyad İmza

Doç. Dr. Hasan Ali SAHİN danışmanlığında Hülya KAYA HASDEMİR tarafından hazırlanan
“..... HİTİTLER ZAMANINDA SIVAS ve ÇEVRESİ (MS 1800-1200).....
.....” adlı bu çalışma, jürimiz
tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü
.....Tarih..... Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul
edilmiştir.

03/07/2014
(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Hasan Ali SAHİN /
Üye : Doç. Dr. Hava SELAMK /
Üye : Doç. Dr. Celil Arslan /

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 04/07/2014 tarih ve ...15..... sayılı kararı
ile onaylanmıştır.

04/07/2014
Prof. Dr. Lütfullah ÇEBECİ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Anadolu’da uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmüş olan Hititler hakkında günümüze kadar pek çok yerli ve yabancı bilim adamları çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Gerçekten Hititler ile alakalı ele alınıp üzerinde çalışma yapılacak geniş bir alan bulunmaktadır. Bu çalışmada Hititler daha çok Sivas ili ve çevresindeki bırakmış oldukları izlerle ele alınacaktır. Günümüzde bu halka ait yeri tespit edilen şehirlerin yanında, ismi bilinip hala yerinin lokalizasyonu yapılamayan çok sayıda şehir bulunmaktadır. Çalışmada incelenen Kuşaklı Höyük üzerinde yer alan Hitit şehrinin Şariša olduğu yazılı belgelerle ispatlanmıştır ancak incelenen başka bir merkez olan Kayalıpınar’ın hangi Hitit şehri olduğu hala netlik kazanmamıştır. Şimdiye kadar Sivas ili ve çevresinde arkeolojik çalışmalar yapmış isimler ve bunların çalışmaları hakkında bilginin yanında, bu arkeolojik çalışmalar sırasında gün yüzüne çıkarılmış Sivas Arkeoloji Müzesi’nde bulunan bazı Hitit eserleri de değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle beni bu çalışmayı hazırlamaya yönlendiren ve çalışma süresince bilgi ve tecrübesini esirgemeyen, sabrı ve ilgisiyle yanımda olan danışmanım Sayın Hocam Doç. Dr. Hasan Ali Şahin’e, kütüphane ve katalog çalışmalarında yardımcı olan kardeşim Osman’a ve arkadaşım Elif’e, çevirilerde yardımcı olan arkadaşım Canan’a, tüm öğrenim hayatım boyunca destekleriyle yanımda olan annem Songül Hanım ve babam Yaşar Bey’e, çalışmam süresince beni yüreklendiren hayat arkadaşım Bahadır Hasdemir’e, Sivas Arkeoloji Müzesi çalışanı Sema Sözcü’ye, müze arkeologu Adem Bedir ve müze araştırmacısı Nurettin Tanrıverdi’ye sonsuz teşekkür ederim.

Hülya Kaya Hasdemir

Mayıs, 2014

HİTİTLER ZAMANINDA SİVAS ve ÇEVRESİ

(M.Ö. 1800-1200)

Hülya KAYA HASDEMİR

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2014

Danışman: Doç. Dr. Hasan Ali Şahin

KISA ÖZET

Bu çalışmada, arkeolojik araştırmalar, literatürler ve çeşitli kaynaklardan faydalanarak Sivas şehri ve çevresindeki Hitit izleri hakkında M.Ö. 1200-1800 yılları arasındaki zaman dilimi dikkate alınarak bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya başlamadan önce Anadolu'da uzun yıllar boyunca var olmuş olan Hititler'in kimliği açıklanmaya çalışılmış ve onların siyasi tarihi hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde Sivas il sınırları içerisinde yer alan Hitit şehirleri değerlendirilmiştir. Yeri henüz belli olmayan Hitit şehirleri hakkında kaynaklar göz önünde bulundurularak lokalizasyon yapılmaya çalışılmıştır. Sivas ili sınırlarındaki Kuşaklı Höyük'te yer alan Hitit şehri Şariša'nın yerinin tespit edilmesinden önce hangi kaynaklarda adının geçtiği belirtilmiş ve şehrin nasıl keşfedildiği hakkında bilgi verilip günümüze kadar yürütülen arkeolojik çalışmalardan, bu şehirde yer alan çeşitli yapılardan söz edilmiştir. Dördüncü bölümde Sivas Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bazı Hitit eserleri kaya kabartması, seramik ve metal eserler gibi sınıflandırılarak bu eserlerin işlevleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Son kısımda ise tüm çalışmanın ardından çıkarılan genel sonuca yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Kayalıpınar, Kuşaklı-Şariša, Sivas Arkeoloji Müzesi

AT THE TIME OF THE HITTITES SIVAS AND THE SURROUNDING AREA**(B.C. 1800-1200)****Hülya KAYA HASDEMİR****Erciyes University, The Institute of Social Sciences,****M. Sc. Thesis, July 2014****Supervisor: Doç. Dr. Hasan Ali ŞAHİN****ABSTRACT**

This study aims to give information about city of Sivas and the evidence of Hittites by taking into consideration time about 1800-1200 B.C. Before start to research the identify of Hittites who had been existed in Anatolia for years, was tried to be explained and the short information was given about their political history. In the third section Hittite city located in the province of Sivas is evaluated. Location is not yet clear about the source of the Hittite cities have been studied considering the locatization. Şariša, which is the out of Sivas and located in Kuşaklı Village, was evaluated. Before determining the location of city, in which resources it exists was clarified and information was given about how the city was discovered the archeological studies which has been carried out until nowadays and also the various building in this city. In the fourth section the information was tried to be given about the functions this works by classifying as embossed huge rocks, metal and ceramic works. In the last section general conslusion was mentioned about after all studies.

Keywords: Sivas, Kayalıpınar, Kuşaklı-Şariša, Sivas Archaeological Museum

İÇİNDEKİLER

HİTİTLER ZAMANINDA SİVAS ve ÇEVRESİ (M.Ö. 1800-1200)

	<u>Sayfa</u>
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI.....	iii
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI.....	iv
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZ.....	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1

2. BÖLÜM:

HİTİT SİYASİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Hititlerin Kimliği.....	9
2.2. Eski Hitit Krallığı.....	10
2.3. Büyük Hitit İmparatorluğu.....	12
2.4. Geç Hitit Devletleri.....	14

3. BÖLÜM:

SİVAS YÖRESİNDE ORTAYA ÇIKARILAN HİTİT ŞEHİRLERİ

3.1.	Kuşşara.....	15
3.2.	Şamuha (Kayalıpınar).....	18
3.2.1.	Kayalıpınar'ın Keşfi ve Yüzey Araştırmaları.....	20
3.2.2.	Kayalıpınar'da Süren Kazı Çalışmaları.....	21
3.3.	Şarişa (Kuşaklı).....	27
3.3.1.	Hititçe Metinlerde Şarişa.....	27
3.3.2.	Şarişa'daki Yüzey Araştırmaları ve Kazılar.....	31
3.3.3.	Şarişa'daki Yapılar.....	35
3.3.3.1.	Şehir Kapıları.....	35
3.3.3.2.	A Binası.....	36
3.3.3.3.	B Binası.....	37
3.3.3.4.	C Binası.....	37
3.3.3.5.	D Binası.....	39
3.3.3.6.	E Binası.....	40
3.3.3.7.	Tahıl Deposu.....	40
3.3.3.8.	Gölet	42
3.3.3.9.	At Ahır.....	43
3.4.	Tegaramma.....	44

4. BÖLÜM:

SİVAS ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEKİ BAZI HİTİT ESERLERİ

4.1.	Hitit Sanatına Genel Bir Bakış.....	48
4.2.	Sivas Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bazı Kaya Kabartmaları.....	50
4.2.1.	Kayalıpınar Tanrı Kabartması.....	50
4.2.2.	Altınyayla Steli.....	51
4.3.	Sivas Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bazı Seramik Eserler.....	52
4.3.1.	98/34 Envanter Numaralı İkiz Boğalar.....	52
4.3.2.	95/66 Envanter Numaralı Mühür Baskısı.....	53
4.3.3.	2003/23 Envanter Numaralı Mühür Baskısı.....	53
4.3.4.	2008/79 Envanter Numaralı Mühür Baskısı.....	53
4.3.5.	2013/18 Envanter Numaralı Mühür Baskısı.....	54
4.3.6.	98/37 Envanter Numaralı Banyo Küveti.....	54
4.3.7.	2003/34 Envanter Numaralı Adak Kabı.....	55
4.3.8.	99/37 Envanter Numaralı Uzun Gövdeli Testi.....	55
4.4.	Sivas Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bazı Metal Eserler.....	56
4.4.1.	Altın Yüzük Mühür.....	56
4.4.2.	Figürünler.....	56
4.4.3.	Tunç Baltalar.....	57

4.4.4. Temel Adası.....	57
4.4.5. Bronz ve Demir Ok Uçları.....	58
SONUÇ.....	59
EKLER.....	62
KAYNAKLAR.....	68
ÖZGEÇMİŞ.....	74

KISALTMALAR

AMM	Ankara Medeniyetler Müzesi
AÜDTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakülte Dergisi- Ankara
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü-Ankara
Bkz	Bakınız
CCT	Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum.
Cm	Santimetre
CÜ	Cumhuriyet Üniversitesi
Çev	Çeviren
ETÇ	Erken Tunç Çağı
Km	Kilometre
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü-Ankara
MDOG	Mitteilungen der Deutschen Orient- Gesellschaft zu Berlin- Berlin
Mm	Milimetre
MÖ	Milattan Önce
NO	Numara
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
PRAG	Prag Müzesindeki Yayınlanmamış Kültepe Tabletleri
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü

SBED **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**
TTK **Türk Tarih Kurumu- Ankara**
TÜBA-AR **Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi- Ankara**

1. GİRİŞ

Şehir, her bir toplumun tarihsel yapısı, gelenek, görenekleri ve kültür düzeyi ile yaşadığı ortamın coğrafi koşullarından oluşmuş bir sentezdir. Çeşitli toplumlar tarafından kalıcı yerleşmelere sahne olan Anadolu, doğal ve beşeri yapısının sunduğu imkânlar çerçevesinde çok yönlü şehirlerin geliştiği bir coğrafyayı temsil etmiştir. Bu şehirler bazen siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmelerin merkezinde yer almış, bazen de küçük şehirler hatta kasabalar şeklinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Anadolu şehirleri içinde özellikle askeri ve ticari açıdan önemli bir şehir konumunda olan Sivas bu coğrafyayı derinden etkilemiştir.¹ İç Anadolu'nun doğusunda Kızılırmak ovasının kuzey kısmında kurulmuş olan Sivas şehri 1285 metre yüksekliğinde olup, oldukça sert ve soğuk bir iklime sahiptir.² İlkçağlardan beri Hitit, Roma, Selçuklu, Osmanlı gibi farklı devletlerin egemenliğinde kalan şehrin dokusu savaşlar, siyasi oluşumlar ve nüfus hareketliliğine bağlı olarak sürekli değişmiştir. Bu sebeplerle Sivas'ın adının kaynağı, kim ya da kimler tarafından verildiği, ne zaman ve hangi konumda kurulduğuna dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. İlk olarak, Sivas'ın ilk adının Sebast olduğu ve Sebast adının da Hititlerin bir kolu olan Sibasip kavminden geldiği ileri sürülmüştür. İkinci olarak, Roma İmparatorluğu döneminde, Pontus kralı Polemon'un eşi, Roma İmparatoru Augustus'un saygısını kazanmak üzere ona bağlılık ifadesi olarak Yunancada Ogüst şehri anlamına gelen Sebast adını şehre verdiği iddia edilmiştir. Üçüncü olarak, Roma İmparatoru Pompeus'un, Kapadokya'ya hakim olan Pontus kralı Mithridate'ı yenerek yöreyi ele geçince, Lunus ve Mon Pharnak gibi dönemin ünlü iki mabedinin bu şehirde bulunmasından dolayı şehrin ismini tanrı şehri anlamına gelen Diopolis olarak değiştirdiği öne sürülmüştür. Dördüncü olarak ise, çok eski zamanlarda bugünkü şehrin bulunduğu

¹ Gülpinar **Akbulut**, "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 35, Sayı 4, Aralık 2009, s. 212

² Mustafa **Ökmen**, "Sivas'ta Kentsel Gelişme", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı1, s.241

verde ulu çınarlar altında üç göze bulunduğu, Sivas adının üç göze anlamına gelen Sipas'tan geldiği ve zamanla Sivas'a dönüştüğü savunulmuştur.³

Yapılan araştırmalar sonucu Sivas'ta 75 merkezde Kalkolitik Çağ yerleşmesine rastlanılmıştır. Bu yerleşmeler genel olarak küçük boyutludur ve birbirlerine oldukça yakın mesafelerde yer almaktadır. Bölgede üzerinde Erken Tunç Çağı'na tarihlenen seramik parçaları geçen 154 merkez tespit edilmiştir. Kalkolitik Çağ yerleşimlerinde olduğu gibi Erken Tunç Çağı merkezlerinin de birbirlerine yakın oldukları gözlemlenmiştir. Orta Tunç çağındaki 48 merkezden 40 tanesinin Erken Tunç Çağı'ndan beri iskân edilmesi bölgede yerleşimin devamlılığının olduğunu göstermektedir.⁴ Sivas Kaskhai bölgesinde yer almaktadır. Şehir Göksun ve Gürün geçitlerine egemen olması bakımından ticari ve askeri bir öneme sahiptir.⁵ Gürün'deki Şuğul Vadisi'nde bulunan Hitit Yazıtları bunu doğrulamaktadır. Kral Yolu olarak bilinen tarihin en eski ticaret yolu şimdiki Samsun, Tokat ve Sivas'tan geçmektedir. Bütün kervan yollarının da buradan geçtiğini görmekteyiz. Bu yollar M.Ö. 300-100 yıllarından beri Kral yolu olarak bilinmektedir.⁶

Sivas şehri, Anadolu'yu kuzey-güney, doğu-batı arasında, akarsuların oluşturduğu dar ve derin vadi sistemleriyle birbirine bağlamıştır.⁷ Bölgede yapılan araştırmalar sonucu bu doğal yolların çağlar boyunca Orta Anadolu'yu Doğu Anadolu'ya bağladığı anlaşılmıştır. Orta Anadolu'nun kuzey kesiminden Sivas'a gelen yollar Çekerek havzasından Yıldızeli ve Yıldız ovalarını aşarak Kızılırmak vadisine ulaşır. Yolun ulaştığı kısımda Kızılırmak at sırtında geçilebilmektedir. İkinci güzergâh, Orta Anadolu'nun güney kesimini Gemerek ve Şarkışla ovaları üzerinden Sivas'a bağlayan yoldur. Bu yol Sivas'tan sonra Kızılırmak vadisini izleyerek Doğu Anadolu'ya ulaşır. Üçüncü güzergâh, Kızılırmak vadisinden Şarkışla Ovası'nı geçerek Altınyayla'ya ulaşır ve buradan Kulmaç Dağlarını aşarak Balıklıtohma vadisini izleyerek Malatya ovasına ulaşır. Dördüncü güzergâh, Sivas ile Malatya'yı Taşlıdere, Ulaş, Kangal ve Alacahan üzerinden bağlar. Bu yollar

³ Akbulut, s. 212

⁴ Tuba Ökse, "Sivas'ta Hitit Çağı Öncesi Yerleşim Sistemlerinde Devamlılık ve Değişim", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı1, 2005, s. 66-70

⁵ Rıdvan Nafiz ve İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, Seyran Yayınları, Sivas 2005, s. 12

⁶ Sıddık Ünal, "Sivas'ın XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Demografik Yapısı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, s. 38

⁷ Akbulut, s. 214

M.Ö. 3. bin ortalarından itibaren hemen hemen kesintisiz biçimde kullanılmışlardır. Erken Tunç Çağı ile Asur Ticaret Kolonileri Çağında daha çok ticari amaçla kullanıldığı anlaşılan bu yollar Hitit Çağı'nda askeri amaçlı olarak kullanılmıştır.⁸

Hitit yol güzergâhlarının Sivas sınırları içerisine dâhil olan kesimi için çeşitli bilim adamlarınca yapılan öneriler yapılan yüzey araştırmaları sonucunda kısmen doğrulanmıştır. Sivas sınırları içerisinde yer alan ticaret yollarının üzerindeki merkezlerin birbirine yakınlığı, kervanların geceleri konaklayabilecekleri yerleşim birimlerinin yakın olduğunu göstermektedir. Sivas'taki merkezler yazılı kaynaklarda adı geçen karum ve wabartumlara aday olarak düşünülmektedir.⁹ Asurlu tüccarların yol boyunca tuttıkları masraf listelerinde takip edilen güzergâhlardan bahsedilmiştir. Kültepe tabletlerinde tüccarların dinlenme ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmış konaklama tesislerinin varlığından bahsedilmiştir. Bu tesisler metinlerde wabrim ya da bit ubrim olarak geçmektedir ve misafirhane ya da han olarak yorumlanmaktadır.¹⁰

Kültepe metinlerine geçen yaklaşık 40 adet Asur kolonisi Anadolu'da yer almaktadır. Ancak bu kolonilerin birkaç tanesi hariç diğerlerinin yerleri tespit edilememiştir. Bunlardan birkaç tanesinin isim benzerliği nedeniyle lokasyonu yapılmıştır.¹¹ Örneğin Tegarama Sivas iline bağlı Gürün ilçesi ile sınırlandırılmıştır. Burası Fırat üzerinden Orta Anadolu'ya ulaşan bir yol üzerinde bulunduğundan Koloni Çağında önemli bir merkez olmuştur.¹² Sivas sınırları içinde olduğu tahmin edilen bir başka merkez de Şamuha'dır.¹³ Bu konu tezin ilerleyen kısımlarında ele alınacaktır.

Sivas konumu itibariyle stratejik öneme sahip olmasına rağmen, bölgede arkeolojik çalışmalara yeterince önem verilmemiştir. Bölgede şimdiye kadar kısa süreli yüzey araştırmaları ve az sayıda kazı çalışmaları yapılmıştır. Tüm bu çalışmalara rağmen bölgenin sadece % 40'ı incelenmiştir.

⁸ Ökse, "Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları", *BİLİG*, Sayı 34, 2005, s. 15

⁹ Ökse, "Kervan Yolları", s. 18-22

¹⁰ L. Gürkan **Gökçek**, "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Kervan Güzergâhları ve Taşımacılık", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 8, Sayı 1, Nisan 2004, s. 157

¹¹ Hasan Ali **Şahin**, "Wahşuşana Krallığı", *Belleten*, Cilt LXXII, Sayı 265, Aralık 2008, s. 685

¹² Şahin, "Anadolu'daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri", *SBED*, Sayı 21, 2006, s. 134

¹³ Turgut **Yiğit**, "M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 30, 1997, s. 274

Yüzey araştırması, kazı çalışmasına başlamadan önce toprak üstünde yapılan çalışmadır.¹⁴ Sivas'taki en eski yüzey çalışmaları 1927-1931 yılları arasında Hans Hennig von der Osten tarafından yapılmıştır. Osten, Sivas sınırları içinde 40 kadar merkezde incelemeler yapmıştır. Osten'in çalışmalarının ardından, 1943 yılına kadar bölgede başka bir çalışma yapılmamıştır. 1943-1952 yılları arasında İ, Kılıç Kökten, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaptığı yüzey araştırmaları kapsamında Sivas sınırlarına dâhil olan 25 arkeolojik merkezde incelemeler yapmıştır.¹⁵ Yine 1943 yılında Şevket Aziz Kansu tarafından Sivas'a bağlı Gemerek ilçesinde paleolitik taş aletler endüstrileri ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. 1955 yılında Charles Burney, Doğu Anadolu'da yüzey araştırması yaparken Sivas sınırlarında yer alan 30 eski yerleşim merkezini de incelemiştir. Pierro Meriggi, Anadolu'ya düzenliği araştırma gezileri sırasında Sivas'taki 35 merkezi inceleme fırsatını bulmuştur. 1966 yılında R. M. Böhmer, Sivas'ın Kangal ilçesine bağlı Havuzköy yakınlarındaki Harabe Mevkii'nde incelemeler yapmış ve araştırma sonuçlarını yayımlamıştır. Jak Yakar başkanlığındaki araştırma ekibi tarafından 1975 yılında Sivas ve Malatya'yı kapsayan alanda yapılan yüzey araştırması çalışmalarında Sivas'ta 32 arkeolojik merkez incelenmiştir.¹⁶

Bu çalışmalardan sonra 1990'lı yılların başına kadar Sivas'ta herhangi bir yüzey araştırması yapılmamıştır. Bölgedeki ilk kapsamlı yüzey araştırmaları 1992 yılında A. Tuba Ökse tarafından başlatılmıştır. Aynı yıl içerisinde Andreas Müller-Karpe başkanlığında bir ekip Sivas Altınyayla ilçesine bağlı Başören Köyü yakınlarındaki Kuşaklı Höyük'te bir yüzey araştırması yapmıştır. Mehmet Özsait 1993 yılında Ordu-Mesudiye sınırlarında yaptığı yüzey araştırması sırasında Sivas'a bağlı Koyulhisar ilçesindeki Eğriçimen yaylası çevresinde de tespit ettiği arkeolojik merkezleri incelemiştir.¹⁷ A. Tuba Ökse'den sonra Sivas'taki yüzey araştırmaları Atilla Engin tarafından 2007-2011 yılları arasında devam ettirilmiştir. Engin çalışma süresi boyunca yaklaşık olarak 314 arkeolojik merkez incelemiştir. Yapılan bu

¹⁴ Tamay **Tekçam**, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s. 248

¹⁵ Jak **Yakar** ve Ayşe Gürsan **Salzmann**, "Gemerek- Sivas- Malatya Üçgeninde Arkeolojik Bir Yüzey Araştırması" *Türk Arkeoloji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 25, 1981, s. 173

¹⁶ A. **Engin**, B. Uysal ve F. Ay Şafak, "Sivas İli Arkeolojisi Merkez İlçe Tescilli Sit Alanları", *Sivas Kültür Envanterleri*, Cilt 1, Sivas 2011, s. 35-36

¹⁷ Engin, Uysal, Ay Şafak, s. 35-36

çalışmalarda Ökse'nin incelediği merkezlerin yanında daha çok Sivas yöresinin kuzeyi ve kuzeydoğusu ele alınmıştır.¹⁸

1992-2000 yılları arasında A. Tuba Ökse tarafından yapılan yüzey araştırmalarında Sivas sınırlarında toplam 568 arkeolojik merkez incelenmiştir. İncelenen bu merkezler içinde höyük, kaya mezarı, mezarlık alanı, kale, yamaç ve tepe yerleşiminin yanında antik yol güzergâhları da yer almaktadır. Ökse, çalışmalarında daha çok seramik buluntular üzerine yoğunlaşmıştır. İncelenen kısıtlı sayıda yerleşim yeri bize Sivas'ın çeşitli dönemlerde farklı kültürel gelişmelere sahne olduğunu göstermektedir.¹⁹ Çalışmalar sırasında çeşitli isimlerle anılan farklı seramikler ele geçirilmiştir. Bu seramiklerin adlandırılmasında ilk bulunduğu tabaka, yoğunlaştığı coğrafi bölge, üreten kavim, üretim dönemi ve tarzı dikkate alınmıştır.²⁰

Sivas'ta, üzerinde Erken Tunç Çağı'na tarihlenen seramik parçaları ele geçen toplam 154 merkez incelenmiştir. İnceleme sonucunda seramik buluntulara dayanarak E.T.Ç. merkezleri birbirine yakın konumdadır denilebilir.²¹ Bölgede E.T.Ç.'nin başlarında Orta Anadolu tipi tek renkli seramiğin yerini, E.T.Ç.'nin sonunda Doğu Anadolu tipi Karaz seramiği almıştır. Seramiklerin bulunduğu mevkilere göre Karaz kültürünün Sivas'ın doğusunda etkin olduğu söylenebilir.²² Orta Tunç Çağı'na ait 48 merkezden 40 tanesinin E.T.Ç.'nden beri iskân edilmiş olması yerleşimin devamlılığını göstermektedir. O.T.Ç.'nda bölgede yerleşim için daha çok çevreye hâkim plato çıkıntıları tercih edilmiştir. O.T.Ç.'na ait merkezlerden ele geçirilen seramikler teknik, biçim ve renk bakımından Anadolu'daki Asur Ticaret Kolonileri'nde ele geçirilen seramiklere benzemektedir.²³ Bölgede Asur Ticaret Koloniler Çağı'na ait buluntuların yoğun olması, Sivas yöresinin Koloniler Çağı'nda önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. İlde incelenen merkezlerin yaklaşık % 30' unda Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait seramik buluntular ele geçirilmiştir.²⁴ Bölgenin, Kızılırmak

¹⁸ Engin, "Sivas İli Yüzey Araştırmaları", 2007,2008,2009,2010,2011

¹⁹ Ökse, "Sivas İli Yüzey Araştırması", 1992,1993,1994,1995,1997,1998

²⁰ Ökse, *Arkeolojik Çalışmalarda Seramik Değerlendirme Yöntemleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 94-95

²¹ Ökse, "Yerleşim Sistemleri", s. 68

²² Ökse, 1992,1993,1994,1995,1997,1998

²³ Ökse, "Yerleşim Sistemleri", s. 69-70

²⁴ Ökse, 1993

vadisinin kuzeyi ve güneyinde kalan dağlık bölgelerinde Demir Çağı öncesine tarihlenen yerleşmelere ender rastlanılmıştır. Demir Çağı ile birlikte yerleşmelerin sayısı artmış ve yerleşmeler büyümüştür. Bölgedeki araştırmalarda Sivas yöresinde Roma, Helenistik-Roma, Ortaçağ ve Geç Osmanlı dönemlerine tarihlenen yerleşmelerin olduğu tespit edilmiştir.²⁵ Roma-Bizans döneminde mevcudiyeti kesin olarak bilinen, günümüzde sur ve hisarlarından hiç bir iz kalmayan Sivas Kalesi Selçuklu Sultanı I. Alâeddin zamanında yapılmıştır.²⁶ Sivas Yerel Gazetesi'nin 11.07.2012 tarihli haberine göre Sivas Kalesi'nde arkeolojik çalışmaların yakın zamanda başlaması beklenmektedir.

Sivas ili sınırları içerisinde 1927 yılından itibaren çeşitli bilim adamları tarafından yapılan yüzey araştırmalarında yaklaşık 130 merkez tespit edilmiştir. Bu merkezlerin bazılarında yürütülen kısa kazı çalışmalarının ardından, Sivas'ta 1993 yılında Kuşaklı Höyük ile birlikte sistemli kazılara başlanmıştır.²⁷

Kazı çalışması, toprak altındaki kalıntının kazılarak ortaya çıkarılması eylemidir. Kazının asıl amacı, arkeolojik bir yerleşmeyi en iyi, en doğru biçimde kazmak, buluntuları korumak, temizlemek, onarmak, sınıflandırmak, doğru biçimde yorumlayıp bilim dünyasına duyurmaktır.²⁸

Sivas ili sınırları içerisinde 1944 yılında İ. Kılıç Kökten tarafından Pılır Höyük'te, 1946-47 yıllarında Tahsin Özgüç tarafından Sivas Kalesi/Topraktepe ve Maltepe Höyük'te kısa süreli kazı çalışmaları yapılmış ve sonuçları yayınlanmıştır.²⁹ Tahsin Özgüç'ün çalışmaları sırasında Topraktepe'nin M.Ö. 2. binin başlangıcından Selçuklu Dönemi sonlarına kadar iskân edildiği anlaşılmıştır.³⁰ Kazı çalışmaları sırasında Selçuklu yapılarının altında Hitit katına da rastlanılmıştır. Ancak, Topraktepe'de Hitit kültürüne ait sadece çanak-çömlek parçaları bulunmuştur.³¹ Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Dövk Köyü'nde 1940 yılında

²⁵ Engin, 2008,2009

²⁶ Ömer **Demirel**, "Osmanlı Dönemi Sivas Şehrinde Sur, Saray, Mahalleler ve Sosyo-Kültürel Eserler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 12, 1997, s.95

²⁷ Ökse, "Sivas'ta Arkeolojik Araştırmaların Tarihçesi" *Revak*, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 11. Vakıf Haftası Armağanı, Sivas 1993, s. 21

²⁸ Tekçam, s. 113

²⁹ Engin, 2007, s. 73

³⁰ Tahsin **Özgüç**, "Sivas ve Maltepe Kazıları", *Belleten*, Cilt 11, Sayı 41, Ocak 1947, s. 165

³¹ Nursel **Duru**, *Cumhuriyetin Çocukları Arkeolojinin Büyükleri Nimet Özgüç Tahsin Özgüç*, TÜBA-AR, Ankara 2011, s. 78

bulunan bir Eti heykelciği sayesinde Şarkışla'da Hitit merkezi olduğu tespit edilmiştir. Ankara Arkeoloji Müzesi'nde bulunan tunçtan yapılmış heykelcik Nimet Özgüç tarafından yayınlanmıştır.³² Charles Burney'in 1955 yılında Doğu Anadolu'da gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında Sivas İline dâhil 30 merkezden topladığı seramikler çeşitli bilim adamlarınca yayınlanmıştır. Von der Osten'in yayınladığı Sivas'ın Kangal ilçesine bağlı Havuzköy ören yerindeki aslan heykelleri, Ekrem Akurgal tarafından incelenmiş ve Geç Hitit eseri olarak değerlendirilip, yayınlanmıştır. Şarkışla ilçesinde bulunan 9 at gemi, 5 kolcuklu balta, 1 kabartmalı delikli balta, 3 kovanlı ok ucu, 1 kovanlı spatul ve ikisi Hitit hiyeroglif yazıtlı olmak üzere 7 tunç kâseden oluşan toplam 26 parça tunç eser Kurt Bittel tarafından yayınlanmıştır.³³ Sivas Müzesi'ne satın alma yolu ile kazandırılmış, buluntu yerleri bilinmeyen ve M.Ö. 2. bin yılın farklı evrelerine tarihlendirilen 6 tunç balta Tuba Ökse tarafından yayınlanmıştır. Bu baltalar üç farklı tipten oluşmaktadır: Sap delikli baltalar, kolcuklu baltalar ve merasim baltası.³⁴ 1984 yılında Sivas Müzesine satın alma yolu ile kazandırılmış 21 tunç ok ucu Tuba Ökse tarafından yayınlanmıştır. Bu ok uçlarının buluntu yeri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Sivas ilinin kuzey doğusunda yer alan Doğanşar-Koyulhisar bölgesinden geldiği söylenmiştir. Koyulhisar'a bağlı Ortaköy nahiyesinin Çandır köyü yakınlarında çok sayıda tunç ok ucunun bulunması, bu grubun da aynı yerden toplanmış olabileceğini düşündürmektedir.³⁵ Sivas'ın Kelkit vadisinin geçtiği kuzey yörelerinden getirilen bu ok uçları M.Ö. 6-7. yüzyıllarda bu yörenin Karadeniz step kavimlerine de ev sahipliği yapmış olabileceğini ortaya koymaktadır.³⁶ Geç Hitit Devri'nde hangi krallığın sınırları içerisinde bulunduğu bilinmeyen Divriği'de koruyu özelliği ile tanınan Kapı Aslanı bulunmuştur. Gözecik köyünde 2 parça halinde ele geçirilen Kapı Aslanının, başında görülen eksik detaylar ve vücudundaki keskin hatlar tamamlanmamış olabileceğini göstermektedir. Yesemek heykel atölyesindeki yontulardan Geç Hitit heykeltıraşlarının vücut hatlarının kaba yontusunu bitirmeden yüz detaylarını işlemediğini bilmekteyiz. Gözecik aslanı

³² Nimet Özgüç, "Dövlek Köyünden Getirilen Eti Heykelciği", *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, Sayı 5, İstanbul 1949, s. 45

³³ Ökse, "Sivas'ta Arkeolojik Araştırma", s. 22

³⁴ Ökse ve Naci Toy, "Sivas Müzesi'nde Bulunan Tunç Baltalar", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı 30, Ankara 1992, s. 135

³⁵ Ökse, "Sivas'ta Bulunan İskit Tipi Ok Uçları", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 64/65, İstanbul 1994, s. 24

³⁶ Ökse, "Sivas'ta Arkeolojik Araştırma", s. 23

geleneksel Hitit sanatı özelliklerine bağlı olsa da yarı işlenmiş başındaki detaylarda farklılık gözlenmiştir. Gözcek aslanının stil olarak karşılaştırılabileceği en yakın örneği Sivas sınırlarında yer alan Havuz Beldesi yakınlarındaki Geç Hitit merkezinde ele geçirilen Havuzköy Kapı Aslanıdır.³⁷ Andreas Müller-Karpe tarafından 1993 yılında Kuşaklı Höyük'te başlatılan kazılar günümüzde sistemli şekilde sürdürülmektedir. Bunun yanında Sivas'ın Yıldızeli ilçesinde yer alan Kayalıpınar harabe mevkiinde de kazı çalışmaları günümüzde sürdürülmektedir. Bu iki konu tezin ilerleyen kısımlarında detaylı şekilde ele alınacaktır.

³⁷ Engin, "Gözcek: Sivas'ta Yeni Bir Geç Hitit Merkezi ve Kapı Aslanı", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 34, Sayı 2, Aralık 2010, s. 63-64

2. HİTİT SİYASİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Hititlerin Kimliği

Anadolu'da Erken Tunç Çağı yerleşmeleri M.Ö. 2000 yılına doğru büyük bir saldırı sonucunda son bulmuştur. Söz konusu olan yerleşmeler kalın bir yangın tabakası ile örtülmüştür. Anadolu'da bu yangın tabakası üzerine kurulan yeni uygarlık Hint-Avrupa dil grubuna dâhil olan Hititlere aittir.³⁸

Ahdi Atik'in ilk beş kitabında, Yeşu'nun Kitabı'nda ve Tekvin'de Hititlerin adı geçmektedir. Hititlerin, İbrahim peygamber döneminde bile var olduğu, Mısırlı ve İsrail Krallığı ile çağdaş olduğu, dağlık bir bölgede yaşadıkları ve değerli savaşçılar çıkardıkları anlatılmıştır. Tufan olayının anlatımından sonra Nuh'un oğullarından Sam, Ham ve Yafes'in soyları anlatılmış ve şu ibareye yer verilmiştir: Ham'ın oğullarından "Kenan, ilk oğlu Tsidion'un ve Hittilerin babası oldu." Ahdi Atik'te Hititler ya da Het oğulları olarak geçen bu deyim önceleri Fransızca Héthéens, İngilizce Hittis olarak çevrilmiştir.³⁹

Çoğunluğunu Hattili ve Hurrilerin oluşturduğu Anadolu halklarınca tanınmayan Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri konusunda çeşitli görüşler vardır. Bu görüşlerin kaynağını, 1906 yılında Boğazköy'de başlatılan ve halen devam etmekte olan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan, 10000'den fazla çivi yazısıyla yazılmış kil tablet oluşturmaktadır. Mısır'da Tell El Amarna'da bulunan 350'den fazla tablette de Hititlerin tarihi ile ilgili bazı önemli bilgiler verilmiştir. Hititlerin bir Hint-Avrupalı kavim olduğu, Anadolu'dan Hatti ülkesi olarak söz ettikleri, Boğazköy/Hattuša'nın da Hatti ülkesinin başkenti olduğu bulunan yazılı belgeler sayesinde ortaya çıkmıştır.⁴⁰ Hititler Anadolu'ya gerçekten göç etmiş midir, göç ettilerse nereden ve ne zaman Anadolu'ya gelmişlerdir? Bu soruların cevaplanmasını zorlaştıran bazı durumlar mevcuttur. Hint-Avrupalı kavimler anavatanları olan toprakları terk etmeden önce yüksek bir kültür seviyesine

³⁸ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 2005, s. 35

³⁹ Marc Desti, *Anadolu Uygarlıkları* (Çev. Muna Cedden), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s.49-51

⁴⁰ Nilüfer Çolpan, "Hititlerin Anadolu'ya Göçü ve Çevre Kültürlerle Etkileşimi", Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2008, (Yüksek Lisans Tezi), s.5

ulaşamadıkları için anavatanları olan topraklar üzerinde mimari, seramik, sanat eserleri, mezar buluntuları ve yazılı kaynaklar gibi maddi kalıntılar bırakmamışlardır. Bunun haricinde Hititlerin Anadolu'ya geldikleri kabul edilen dönem içerisinde yazı kullanmamış olmaları, anavatanlarının lokalizasyonunun yapılmasını zorlaştırmaktadır.⁴¹

Hititler ve diğer Hint-Avrupalı göçmenler kitlesel bir istila ile değil çok uzun yıllar boyunca süren bir yerleşme süreci ile Anadolu'yu ele geçirmişlerdir.⁴²

2.2. Eski Hitit Krallığı

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin sonuna doğru Orta Anadolu'nun Kuşşara, Kaniş ve Hattuş gibi bağımsız pek çok beyliğe bölündüğü bilinmektedir. Bunlar, başlarında birer hükümdarın bulunduğu kent devletleriydi.⁴³ Asur Ticaret Kolonileri'nin çalkantılı döneminde bağımsız halde olan beylikleri, Hint-Avrupalı soydan olan Kuşşara kralı Pithana ve oğlu Anitta egemenlik altına alınmış ve böylece M.Ö. 1750 yılında Anadolu'da ilk siyasi birlik kurulmuştur.⁴⁴ Kültepe 1b tabakası döneminde krallık yapmış olan Anitta zamanında Anadolu'da beylikler dönemi son bulmuştur.⁴⁵

Eski Krallık Dönemi, I. Hattuşili ile başlamıştır.⁴⁶ Hattuşili hükümdarlığının ilk yıllarını Kuşşara'da geçirmiş, sonra başkenti eski bir Hatti kenti olan Hattuş'a taşımıştır. Buranın adını Hattuşa olarak değiştirmiş ve kendi de Hattuşalı adam anlamına gelen Hattuşili adını almıştır. Hattuşili askeri seferlerinde Kuzey Suriye'ye ağırlık vermiştir.⁴⁷ Hattuşili, tarihin ilk siyasi vasiyetname örneğinde, veliht olan yeğenin isyanı sonucunda evlat edindiği torunu I. Murşili'nin veliht olmasını istemiştir.⁴⁸ Murşili ile ilgili bilgileri Telepinu metninden öğrenmekteyiz. Hitit Devleti'nin sınırlarını Mezopotamya ve deniz kıyısına ulaştırmıştır. Murşili, büyükbabası Hattuşili'nin Kuzey Suriye politikasını takip etmiş ve Babil'e ulaşip burayı yakıp yıkarak Hammurabi sülalesine son vermiştir. Telepinu metnine göre

⁴¹ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 18

⁴² Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1989, s. 42-43

⁴³ Desti, s. 47

⁴⁴ Metin Alparslan, *Hititolojiye Giriş*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 96-97

⁴⁵ Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, s. 47

⁴⁶ Akurgal, *Kültür Tarihi*, s. 55

⁴⁷ Ünal, *Cilt 1*, s. 66

⁴⁸ Akurgal, *Kültür Tarihi*, s. 59

Murşili Babil seferi dönüşünde suikasta uğramış ve eniştesi Hantili ile onun kayın biraderi Zidanta tarafından öldürülmüştür. Murşili'nin ardından sırayla; Hantili, Zidanta, Ammuna ve Huzziya Hitit tahtına oturmuştur ancak bu kralların bazıları saray içindeki cinayetlere kurban gitmişlerdir.⁴⁹ Telipinu, tahta çıktığında saraydaki kan davalarını durdurmuş ve Anadolu'da hâkimiyet kurmak için çalışmalara başlamıştır.⁵⁰ Telipinu ülkeyi zayıflatan iç kavgaları önlemek için tahta çıkış yarasını çıkarmıştır.⁵¹ Telipinu şöyle buyurmuştur: “Yalnız en büyük erkek çocuk, prens, kral olsun! Eğer öndeki bir prens yok ise, kim ikinci sırada oğul ise, kral o olsun! Eğer varis olarak bir prens yok ise, hangi kız çocuğu önde ise, ona bir içgüveysi alsınlar, o kral olsun!”⁵² Bu yasa ile Eski Hitit Krallığı zamanında tahta geçmek için işlenen cinayetler son bulmuş ve yasa imparatorluk zamanında da uygulanmıştır.⁵³ Telipinu, Anadolu'da Hitit hâkimiyetinin sürekliliği için eyalet sistemini kurmuş ayrıca kıtlık sorununa karşı şehirlere tahıl siloları oluşturmuştur. Arzawa ülkesi ile anlaşma yaparak Hitit Devleti'nin bir yabancı krallık ile gerçekleştirdiği ilk antlaşmayı imzalamıştır. Telipinu'nun ardından tahta çıkan kralların icraatlarıyla ilgili fazla bilgi bilinmemektedir. Bu dönemin en büyük özelliği hanedanın Hurri kökenli olmasıdır.⁵⁴ II. Tuthaliya ile başlayan sülale Hititlerin çöküşüne kadar yaklaşık 250 yıla yakın bir süre boyunca Hitit ülkesini yönetmiştir. Tuthaliya, tahta çıktığında Hititlerin geleneksel hale gelen Suriye politikasını sürdürmüştür. Kizzuwatna'ya, Suriye'de Kargamış ve Halpa'ya akınlar düzenlemiştir. Tuthaliya'dan sonra metinlerde kendisini Tuthaliya'nın oğlu olarak tanıtan I. Arnuvanda gelmiştir.⁵⁵ Arnuvanda daha çok Kuzey Anadolu'daki Kaşkalar üzerine sefer düzenlemiştir.⁵⁶ Hititlere sürekli yaptıkları saldırılar ile tanınan Kaşkalar konusunda ilk yazılı belgeler Einar von Schuler'e göre Arnuvanda dönemine aittir. Ancak Schuler, Kaşkaların, Arnuvanda döneminden önce de Hattuşa'ya saldırdıkları bildirmektedir. Arnuvanda'nın ardından gelen III. Tuthaliya hakkındaki bilgileri Şuppiluliuma'nın Kahramanlıkları adlı metinden öğrenmekteyiz. Bu metne göre Tuthaliya, Kaşkalar, Arzawa ülkesi ve Halep

⁴⁹ Akurgal, *Kültür Tarihi*, s. 64-66

⁵⁰ Ünal, *Cilt 1*, s. 70

⁵¹ Akurgal, *Kültür Tarihi*, s. 66

⁵² Sedat **Alp**, *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK, Ankara 2011, s. 61

⁵³ Akurgal, *Kültür Tarihi*, s. 67

⁵⁴ Ünal, *Cilt 1*, s. 73

⁵⁵ Akurgal, *Kültür Tarihi*, s. 70-72

⁵⁶ Ünal, *Cilt 1*, s. 76

krallıkları ile Hattuša'nın çıkarlarını korumak için mücadele etmiştir. Yine aynı belgede sık sık hastalanan Tuthaliya'nın kendisi yerine kumandan olarak oğlu Šuppiluliuma'yı gönderdiği belirtilmiştir.⁵⁷

2.3. Büyük Hitit İmparatorluğu

Büyük Hitit İmparatorluğu'nun kurucusu I. Šuppiluliuma'dır. Bu dönemde yaşanan taht kavgaları sonucunda tekrar kan dökülmüş ve Genç Tuthaliya adlı prens bu kavgalar sonucunda öldürülmüştür.⁵⁸ Hitit Devleti'nin en başarılı devlet adamı ve en güçlü komutanı olan Šuppiluliuma, Kargamış ve Halep'i ele geçirerek oğullarının idaresine bırakmıştır. Ayrıca Mitanni ve Amurru krallıklarını Hattuša'ya dostlukla bağlamıştır. Yazılı kaynaklarda Šuppiluliuma'nın Kaşkalar ile 20 yıl boyunca mücadele ettiği yazmaktadır. Hititler Šuppiluliuma döneminde Babil ve Mısır ile eş güç durumuna gelmiştir. Genç yaşta ölen Mısır firavunu Tutankhamon'un karısı Šuppiluliuma'nın oğullarından birisi ile evlenmek istemiş ancak bu evlilik gerçekleşmeden Šuppiluliuma'nın oğlu Mısır'da öldürülmüştür.⁵⁹ Bu durum karşısında Mısır üzerine sefer düzenleyen Šuppiluliuma, ülkeye Mısırlı esirlerle birlikte veba salgınını da getirmiştir. Hatta kendisi de bu sebepten dolayı ölmüştür. Šuppiluliuma'nın ardından gelen II. Arnuvanda'nın da vebadan ölmesi ile yerine II. Muršili tahta çıkmıştır. Muršili, babasının hayatının yanında kendi askeri seferlerini de tüm ayrıntılarıyla yazdırdığı için onun seferleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.⁶⁰ Veba dualarıyla tanınan Muršili, Kaşkalar ile mücadele ederek onların oturduğu dağlık bölgeyi Hattuša'ya bağlı hale getirmiştir. Arzawa ülkesine yaptığı seferde de başarı kazanan Muršili, Mitanni ve Amurru ile antlaşma yaparak Mısır'a karşı Hititlerin güçlü durumunu pekiştirmiştir. Kargamış ve Halep'e hanedan üyelerini yönetici olarak göndererek Hitit egemenliğini sürdürmüştür. Muvattali zamanının en önemli olayı Mısır ile yaşanan Kadeş Savaşı olmuştur. Muvattali'nin ardından, asıl adı Urhi-tešup olan III. Muršili tahta çıkmıştır. Muršili ve amcası III. Hattušili arasında süregelen bir mücadele yaşanmıştır. Amcasının elindeki toprakları geri alan Muršili, ona sadece Hakpis ve Nerik'i bırakmış sonra bu toprakları da elinden almak istemiştir. İkili arasındaki bu mücadeleyi Hattušili

⁵⁷ Akurgal, Kültür Tarihi, s. 73-78

⁵⁸ Ünal, Cilt 1, s. 76

⁵⁹ Akurgal, Kültür Tarihi, s. 79-82

⁶⁰ Ünal, Cilt 1, s. 78

kazanmıştır ve tahta oturmuştur.⁶¹ Hattuşili, yeğeni ile arasında geçen olayları otobiyografisinde anlatmıştır.⁶² Hattuşili'nin döneminde barış ve imar faaliyetlerine önem verilmiştir. Yıllıları sayesinde Batı ve Güneydoğu Anadolu üzerine seferler düzenlediği bilinmektedir.⁶³ Akıllı bir dış politika izleyen Hattuşili, II. Ramses ile bir barış antlaşması imzalamış ve bu antlaşma sayesinde dönemin en büyük iki devleti arasında sürekli bir barış sağlanmıştır. Hattuşili'nin ardından gelen oğlu IV. Tuthaliya zamanında Hititler parlak bir dönem yaşamışlardır. Elllerinde bulunan mevcut toprakları korumayı başarmıştır. Ayrıca Mısır ile kurulan dostane ilişkiler bu dönemde de korunmaya devam edilmiştir. Yazılı kaynaklara göre Tuthaliya döneminde Alasia yani Kıbrıs Hititlerin eline geçmiş ve buraya bir vali tayin edilmiştir.⁶⁴ Tuthaliya, imar çalışmalarına önem vermiş, Hattuşa geniş çapta imar edilmiş, çok sayıda tapınak yeni tapınak yapılarak kült merkezlerinin başkentte toplanması amaçlanmıştır. III. Arnuvanda ve II. Şuppiluliuma zamanında imparatorluk çökme ve yıkılma belirtileri göstermeye başlamıştır.⁶⁵ Arnuvanda zamanında Batı Anadolu'da durum Hititler aleyhine gelişmiş ve Hattuşa'ya karşı bir koalisyon oluşturulmuştur. Bunun yanında Anadolu'daki bir çok feodal bey de Hattuşa'ya karşı baş kaldırmıştır.⁶⁶ Ülkenin her yerinde kargaşa olduğunu ve Şuppiluliuma'nın bu durumu düzene sokmak için çabaladığını askeri icraatlarını anlattığı hiyeroglif yazıtından öğrenmekteyiz. Deniz Kavimleri adı ile tanınan, Ege adalarında yaşadıkları tahmin edilen insanlar, kıyılarından başlayarak Anadolu'yu işgal etmişlerdir. Şuppiluliuma'nın seferlerini Anadolu'nun güneybatısındaki Lukka ülkesine ve batısındaki Maşa ülkesine yoğun olarak yapması bu durumu doğrular niteliktedir. Mısır kaynaklarına göre bu göç, Hitit Devleti'ni ve Kuzey Suriye kentlerini yok etmiş, Mısır bu durum karşısında güçlkle durabilmiştir. Bu zor durum sürerken, Şuppiluliuma Hitit Devleti'nden ayrılmak isteyen Tarhuntaşşa'yı zapt etmiştir. Devlet, taht için çıkan iç kavgalar, kuraklık sonucu doğan açlık ve durdurulamayan göç dalgasına daha fazla dayanamadı ve M.Ö. 1200 tarihinden itibaren Hitit çivi yazılı belgelerine rastlanılmadı. Fakat Tarhuntaşşa'da bulunan hiyeroglif bir yazıt, güç odağının Hattuşa'dan buraya kaydığını ve Kurunta'nın

⁶¹ Akurgal, Kültür Tarihi, s. 83-95

⁶² Alp, Anadolu, s. 134-141

⁶³ Ünal, Cilt 1, s. 82

⁶⁴ Akurgal, Kültür Tarihi, s. 97-105

⁶⁵ Ünal, Cilt 1, s. 82-83

⁶⁶ Akurgal, Kültür Tarihi, s. 105

kardeşi III. Murşili'nin sürgünde doğmuş oğlu Hartappu'nun krallığında Hitit varlığının Aşağı Ülkede sürdürülmeye çalışıldığını kanıtlamaktadır.⁶⁷

2.4. Geç Hitit Devletleri

Hitit İmparatorluğu son bulmuş olsa da Anadolu ve güneydoğudaki bölgelerde yaşayan halk yok olmamıştır. M.Ö. 2. binyıldan beri kullanılan hiyeroglif ile yazılan Luwi dili M.Ö. 2. Binyıldan sonra da taş eserler ve mimari öğeler üzerinde kullanılmaya devam edilmiştir. Bu durum bize yerel iktidarın devam ettiğini göstermektedir.

Güneydoğu Anadolu ve kısmen Kuzey Suriye'de şehir devletlerinden oluşan Geç Hitit Devletleri şunlardır: Gaziantep'te Kargamış, Antalya ve Amik Ovası civarında Pattin, Gaziantep ve güneyinde Sam'al, Kahramanmaraş ve civarında Gurgum, Malatya ve çevresinde Melid, Adıyaman civarında Kummu, Çukurova ve kuzeyinde Que ve Hilakku, Kayseri dolaylarında ise Tabal'dır.

Bu devletlerin tarihini kendi yazıtlarından çok Asur kaynaklarından öğrenmekteyiz. Hiyeroglif yazıtlardan bazı kent devletlerinin kral adlarını tespit etmek mümkün olsa da bu kralların faaliyetleri hakkında bilgi edinememekteyiz. Ancak Asur kralları o dönemde kendi askeri seferlerini anlatırken bu bölgelerden bahsetmişlerdir ve böylece Geç Hitit Devletleri'nin tarihi hakkında bilgi vermişlerdir.⁶⁸

⁶⁷ Alparslan, s. 103-104

⁶⁸ Alparslan, s. 137-139

3. SİVAS YÖRESİNDE ORTAYA ÇIKARILAN HİTİT ŞEHİRLERİ

3.1. Kuşşara

Kuşşara Krallığı hakkındaki bilgiler, Kültepe metinleri ve Boğazköy’de bulunan Anitta Tabletine dayanmaktadır.⁶⁹ Hitit çivi yazısı ile yazılmış en eski tarihsel içerikli metin Anitta Tabletidir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nın son evresinde yazılmış olan metin Erken Hitit Çağı Kralı Anitta’yı konu almaktadır. Bu metnin mevcut nüshalarının tümü Anitta’dan sonraki dönemlerde yazılmak suretiyle günümüze ulaşmıştır.⁷⁰ Metinde Kuşşara Kralı Pithana’nın oğlu Anitta’nın bazı şehirler üzerine gerçekleştirdiği seferler anlatılmıştır. Anitta Tabletine, üzerine sefer düzenlenen Neşa, Ullama, Zalpa ve Hattuşa gibi önemli merkezler hakkında bilgi vermesinin yanında Kuşşara şehrinin varlığını kanıtlaması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Anitta, Neşa kralının kendisine karşı savaş açmasından dolayı bir gece baskını ile Neşa’yı nasıl ele geçirdiğini anlatmış ve Neşalılardan hiç kimseye kötü davranmadığını belirtmiştir. Hitit Devleti’ne başkentlik yapacak olan Hattuşa da Anitta tarafından bir gece baskını ile ele geçirilmiş ve daha sonra iskân edilmemesi için lanetlenmiştir.⁷¹ Anitta daha sonra krallığın idare merkezini Kuşşara’dan Neşa’ya taşımıştır. Neşa şehri günümüzde Kültepe-Kaniş olarak bilinmektedir. Kültepe kazılarında Karum I-b tabakasında yer alan bir saray kalıntısında, üzerinde Kral Anitta’nın Sarayı yazan bir hançer bulunmuştur.⁷² Boğazköy’de bulunan Anitta belgesinden sonra burada bulunan belgelerle Kuşşara Kralı Pithana’nın Kaniş’te hüküm sürdüğü, onun ölümü ile Anitta’nın büyük kral olduğunu ve oğlunu Alişar’a vali olarak gönderdiği anlaşılmıştır.⁷³

⁶⁹ Şahin, *Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No 7, Kayseri 2004, s. 59

⁷⁰ Yiğit, “Hitit Çivi Yazısının İlk Ortaya Çıkışı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 32, 2005, s. 82

⁷¹ Alp, *Anadolu*, s. 53-55

⁷² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitapevi, Konya 2007, s. 76

⁷³ Şahin, “Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları”, *Erciyes Üniversitesi SBED*, Sayı 22, 2007, s. 156

Anitta'nın, Hatti ülkesindeki beyleri kendisine tabii kılmak için hem diplomasiyi hem de silahı kullandığını görmekteyiz. Puruşanta kenti beyinin çeşitli armağanlar sunmak yöntemiyle Anitta'ya bağlılık bildirmesi Anitta'nın başarılı diplomasisinin sonucu olsa gerek. Sunulan bu armağanlardan birisi, çağın en lüks ve en pahalı armağanı olan demirden yapılmış bir taht ve asadır. Daha sonraki dönemlerde Hitit kralları da demirden yapılmış tahtlara oturacaklardır.⁷⁴

Anitta, söz konusu metinde Neşa'da yeni mahalleler kurduğunu, göğün Fırtına Tanrısı ile Tanrı şiuşimmi'ye ve Halmaşutu'ye mabetler yaptırdığını, zamanında Zalpa kralının Neşa'dan alıp götürdüğü tanrı heykelini getirip eski yerine koyduğunu anlatmaktadır. Kuşşara kralları o zamana kadar bilinmeyen gece baskını taktiği ile Koloni Devri'nin sonlarına doğru Anadolu'nun birçok önemli şehrini hâkimiyetleri altına almışlardır. Kuşşara krallarının bu çabaları sonucunda Orta Anadolu'da siyasi birlik kurulmuştur. Anitta, Alişar tabletlerinde rabaum rabum yani krallar karalı olarak anılmıştır.⁷⁵

Asur Ticaret Kolonileri'nin son yıllarında İç Anadolu'da güç kazanmış olan Kuşşara Krallığı'nın yeri bilinmemektedir. Genellikle İç Anadolu'da olduğu düşünölen Kuşşara'nın Asur'dan gelen ticaret yollarından birinin yakınlarında olması düşünölmektedir.⁷⁶

Kuşşara krallarının sadece ikisinin adı bilinmekte diğer kralların adı ve icraatları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Eski Hitit Krallığı'nın başkentinin Kuşşara olduğu bilinmektedir. I. Hattuşili başkenti Kuşşara şehrinden Hattuşa'ya taşımıştır. Kaniş krallığı'nın son kralı Zuzu zamanında, Kaniş sarayında sakiler başı olarak bilinen Tuthaliya Kaniş krallığı'nın son bulmasıyla Eski Hitit krallığı olarak bilinen yeni bir hanedan kurmuştur. Anadolu'da bu tarihten sonra Asur Ticaret Kolonileri Çağı son bulmuş ve Hitit hâkimiyeti başlamıştır. Kaniş krallığı'nın yaklaşık olarak M.Ö. 1700 tarihinde son bulduğu ve Tuthaliya'nın da M.Ö. 1690 tarihinde tahta çıktığı kabul edilmektedir.⁷⁷ Böylece ilk Hitit hanedanı Kuşşara'da kurulmuş ve I. Hattuşili zamanında Hattuşa'ya taşınmıştır. Kuşşara'da Asurlu tüccarların bir

⁷⁴ Mehmet Ali **Kaya**, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları*, İlya İzmir Yayınevi, Cilt 1, İzmir 2012, s. 83

⁷⁵ Memiş, s. 78-79

⁷⁶ J.G. **Macqueen**, *Hititler* (Çev. Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013, s. 21

⁷⁷ M. **Forlanini**, "The Kings of Kaniş", *Atti del II. Congresso Internazionale Hititologia*, Pavia 1993, s. 123-131

kolonisi olan wabartum olduğu anlaşılmıştır. Kuşşara krallığının başkenti olan Kuşşara şehrinin yeri bilinmemektedir.⁷⁸ Alişar'ın Kuşşara olabileceği tartışılmaktadır. Ancak Alişar'da bulunan 53 tabletten 11'inde kentin adı Ankuwa olarak geçmektedir.⁷⁹ J. G. Macqueen, Kuşşara'nın Sivas iline bağlı Divriği ilçesi civarında aranması gerektiğine değinmiştir.⁸⁰ Kuşşara'nın, Kaniş'in kuzeydoğusunda aranması gerektiği ifade edilmektedir.⁸¹ Kültepe metinlerinde Kuşşara adının Şamuha ile birlikte geçmesi bu görüşü doğrular niteliktedir. Şu-İstar ve Enlil-bani'nin Baziya'ya yazdığı mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

“Belgeyi okuduğunuz günde eğer uygunsa senin borcun ödendi, Şamuha ve Kuşşara'ya git ve tabletleri kır. Şayet uygun değilse, Şamuha'ya ve Kuşşara'ya gitme... Tilimra'ya geç. Sen kalanları ve cariyeyi Hurama'ya gönder.”⁸²

Kt 92/k 3869 nolu belge Kuşşara'nın lokalizasyonu hakkında bize önemli bilgi vermektedir. Metinde sırasıyla Hurama-Luhuzattia-[x x]- Şamuha-Hatipitra-Kutia-Karahna ve Kuburnat'ta yapılan harcamalardan bahsedilmiştir. Bu belgede Luhuzattia'dan sonra belirtilen yerin adı kırıktır. Metindeki yer adlarının sıralaması bakıldığı zaman kırık olan bu isim Kuşşara olarak tamamlanabilir. Kuşşara'nın Şarkışla civarında olması gerekir.

Yapılan masraflardan bahsedilen bir belgede şu ifadeler geçmektedir: “1/3 şeşel haberciye Kuşşara'da ödedim. 1/3 şeşel Timelkiya'da haberciye ödedim. ¼ şeşel yağ için Hahhum'da ¼ şeşel Hahhum'da yemek için ödedim.”⁸³ Buradan Kuşşara'dan Timelkiya üzerinden Hahhum'a ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Kuşşara sarayından bahseden başka bir belgede de şu ibareler yer almaktadır: “Amutum madenini sevk etmenin bedeli olan ve alabumun altını 8 şeşel olup Kuşşara'da saray kaydetti. Ben senin borcunu ödedim. Bana taşısınlar. Amutumun bedeli buraya dönmedi. Ben Kuşşara'ya yükseleceğim.”⁸⁴

⁷⁸ Şahin, Asur, s. 59-60

⁷⁹ Ünal, “Hitit Kenti Ankuwa'nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında”, *Belleter*, Cilt 45, Sayı 180, Ekim 1981, s. 435

⁸⁰ Macqueen, s. 21

⁸¹ H. **Nashef**, *Die Orts- und Gewässernamen der Altassyrischen Zeit*, Wiesbaden 1991, s. 75

⁸² G. **Conteneau**, *Tablettes Cappadociennes*, Musee de Louvre, Paris 1920, 10.

⁸³ Kt. k /k 5.

⁸⁴ B. **Hrozny**, *Inscriptions Cuneiformes de Kültepe I*, Praha 1952, 1.

Kuşşara'da Asurlu tüccarların bir kolonisi olan wabartum bulunduğu anlaşılmıştır. Asurlu tüccarlar bu dönemde Kuşşara sarayının ihtiyacı olan ürünleri buraya getirmiş olmalıdır. Zira dönemde bütün saraylar bu tüccarlardan ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Kuşşara adının Kültepe metinlerinde sık anılmaması Asurlu tüccarların burada bir Karum teşkilatı kuramamış olmaları ile açıklanabilir. Kuşşara'nın önemi Koloni Devri'nden sonra artmış ve burası ilk Hitit krallığının merkezi olmuştur.⁸⁵

3.2. Šamuha (Kayalıpınar)

Šamuha şehri hakkında Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu döneme ait çivi yazılı belgelere göre Šamuha'da Karum II tabakasına çağdaş bir wabartum yer almaktaydı. Ayrıca şehirde, Karum Ib tabakasına çağdaş olan bir karum da bulunmaktaydı. Bu da bize Šamuha şehrinin Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da yaşanan yoğun ticaret ağı içinde yer aldığını göstermektedir.

Šamuha adı ilk defa Telipinu Fermanı'nda E^{MESNA} 4KISIB (Mühür Evleri) ile ilgili olarak sayılan şehirlerin arasında geçmektedir. Šamuha'nın, Hititlerin Yukarı Ülke anlamına gelen KUR UGU^{TI} adını verdikleri bölgede olduğunu III. Hattuşili'nin otobiyografisi ve Azzili düşmanın Yukarı Ülkeyi yağmalayarak Šamuha'yı sınır yaptığını anlatan metininden öğrenmekteyiz. Šamuha'nın geçtiği tüm Hitit çivi yazılı metinler göz önünde bulundurulacak olursa çoğunun dinsel içerikli olması, Šamuha'nın dinsel açıdan önemli bir merkez ve kült şehri olduğunu söylemek mümkündür. II. Murşili zamanına ait bir metinde, III. Tuthaliya'nın ^DGE₆ (Kara Tanrıça)'yı Kizzuwatna'dan Šamuha'ya taşıdığı ve orada onun için bir tapınak yaptırdığı belirtilmiştir. III. Tuthaliya'nın Kara Tanrıça kültünü buraya taşıması şehrin dinsel açıdan önemini göstermektedir.

Bazı belgeler incelendiği zaman Šamuha'nın, dinsel açıdan önemli bir şehir olmasının yanında önemli bir askeri üs vazifesi de gördüğü anlaşılmaktadır. Hatti şehrinin istilası sırasında Šamuha'da bulunan I. Šuppiluliuma, III. Tuthaliya tarafından Hatti şehrine gönderilmiştir. Šuppiluliuma'nın babası Tuthaliya zamanında Kaşkalar üzerine yapılan seferlerde görevlendirildiği göz önünde

⁸⁵ Şahin, Asur, s. 60

bulundurulsa bu işgalin Kaşkalar ile alakalı olduğu düşünülebilir. Yine I. Şuppiluliuma ile ilgili olan başka bir metinde, Şuppiluliuma'nın Hayaşalılar ve Kaşkalar üzerine yaptığı seferde Şamuha'dan hareket edip, aldığı esirleri Şamuha'ya getirdiği söylenmiştir.⁸⁶

Şamuha'nın yeri konusunda Kt 92/k 3 nolu belge bize önemli bilgiler vermektedir. Metinde sırasıyla Hurama, Luhuzattia, [x x], Şamuha, Hatipitra, Kutia, Karahna ve Kuburnat'ta yapılan harcamalar kayıtlıdır. Belgeye Şamuha'ya varmadan önce köprü geçişi için ve kiralanan hamallar için ödenen 1 şegel'lik masraf kayıt edilmiştir. Bu belge göz önünde tutularak Şamuha'nın bir nehrin kıyısında yer aldığı söylenebilir.⁸⁷ Şamuha adına Durhumit'e ulaşan bir yolun tarifinde tekrar rastlanmaktadır. Durhumit'e ulaşmak için Kaniş'in doğusunda yer alan Hurama'dan itibaren Lhusatiya, Kuşşara, Şamuha, Hatipitra, Kutia, Karahna, Kuburnat üzerinden gidildiği tarif edilmiştir. Yani, Kayseri'nin kuzeyinden ilerleyip Kızılırmak geçilmekte, Yıldızeli'nin batısından da Tokat'a doğru gidilerek Durhumit'e varılmaktaydı.⁸⁸ Çivi yazılı metinlerde art arda geçen yer adlarının sıralamasının belirli bir coğrafi düzen içinde verildiği düşünülürse, Şamuha'nın içinde yer aldığı metinleri bu gözle değerlendirmek doğru olacaktır. Böyle bir listede Nenisankuwa, Adunuwa, Apzisa, Şarişa ve Şamuha şehirleri aynı paragrafta sıra halinde yer almaktadır.⁸⁹ Bu listede geçen Şarişa şehrinin Sivas ili Altınyayla ilçesinde yer alan Kuşaklı Höyük olduğu⁹⁰ bilindiğine göre Şamuha'nın da Sivas ili sınırlarında yer aldığı söylenebilir. Şamuha şehrinin yerinin bulunmasında ipucu veren çivi yazılı metinler incelendiğinde Şamuha'nın Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde ve bir nehrin kenarında aranması gerekmektedir.⁹¹ Sivas ilinin coğrafi olarak Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde⁹² ve ilk defa III. Tuthaliya dönemine tarihlenen Maşat Höyük kaynaklarında geçen Yukarı Ülke içerisinde yer alıyor⁹³ olması Şamuha'nın Sivas ili sınırında aranması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

⁸⁶ Yiğit, "Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", s. 273-287

⁸⁷ Remzi **Kuzuoğlu**, "Eski Asur Dönemi'nde Tokat ve Çevresi", *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu*, Cilt 1, Tokat 2012, s. 202

⁸⁸ K.R. **Veenhof**, "Traveling in Ancient Anatolia: Two New Sources from Kārum Kanesh", *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması, İstanbul 2008*, s. 777-783

⁸⁹ Yiğit, s. 284

⁹⁰ Sivas Kültür Envanteri, 9 Ocak 2012, s. 563

⁹¹ Yiğit, s. 287

⁹² Akbulut, "Sivas", s. 213

⁹³ Murat **Tekin**, "Hititler Döneminde Tokat ve Çevresi", *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu*, Cilt 1, Tokat 2012, s. 300

Kayalıpınar mevkiî yakınlarından Kızılırmak'ın at sırtında geçilebildiği ve yol güzergâhları⁹⁴ göz önünde bulundurulunca Kayalıpınar'ın Şamuha olması ihtimali oldukça yüksektir. Kazı çalışmalarının devam ettiği Kayalıpınar'da bulunan Hitit dönemine ait yapı kalıntılarının en eskisi Erken Hitit Devri'ne M.Ö. 19-18. yüzyıllar arasına tarihlendirilmektedir. Bu dönemde Kayalıpınar'ın Asur ile yoğun ticaret ilişkisi içinde olduğu bilinmektedir.⁹⁵ 2005 yılındaki kazı çalışmalarında 5. tabakada Tamura adlı tüccarın evinde Koloni Dönemi'ne ait bir tablet bulunmuştur. Ayrıca Koloniler Çağı Ib tabakasına çağdaş bullalar bulunmuştur. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde muhtemelen bir şehir devleti olan Kayalıpınar'ın, Hitit yazılı kaynaklarında bahsedilen kentlerden hangisinin olduğunu ilerleyen çalışmalar netleştirecektir.

3.2.1. Kayalıpınar'ın Keşfi ve Yüzeysel Araştırmaları

Kayalıpınar Sivas ili Yıldızeli ilçesine bağlı Kayalıpınar köyü yakınlarında, Kızılırmak'ın kuzey kesiminde yer almaktadır.⁹⁶ Kızılırmak, Sivas ili İmranlı ilçesinin doğusundaki Kızıldağ'dan doğmaktadır. Kızılırmak, Hititler tarafından Maraşanta olarak adlandırılmıştır. Antik kaynaklar da ise Halys olarak geçmektedir.⁹⁷ Kayalıpınar'da Tuba Ökse 1992-2000 yılları arasında yüzeysel araştırmaları sürdürmüş, burada ele geçen seramikleri yayınlamıştır.⁹⁸

Kayalıpınar'da sistemli yüzeysel araştırmaları 1999 yılında Şarişa kazı ekibi tarafından yüzeysel bir Hitit çivi yazılı tabletin bulunması ile başlamıştır. 2002-2003 yıllarında jeofiziksel ölçümler ve yüzeysel araştırmaları yapılmıştır. İncelemeler sonucunda Harabe Mevkii olarak bilinen Kayalıpınar'da taş çalımı nedeniyle duvar kalıntılarının yok olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bölgede tarım için arazinin büyük kısmı düzleştirilmiş tarla sürümleri büyük tahribatlara yol açmıştır.⁹⁹

Hititler yerleşim yerlerinin genellikle yüksek bir dağ sırasının yamaç kesiminde kalan platolar üzerine kurmuşlardır. Ancak Kayalıpınar'da bu durum farklılık

⁹⁴ Ökse, "Kervan Yolları" s. 23

⁹⁵ Andreas- Vuslat Müller-Karpe, "Sivas' ta Bir Hitit Tanrısı ", *Atlas*, Sayı 156, Mart 2006, s. 126

⁹⁶ Karpe, " Kayalıpınar' da Yapılan Araştırmalar", 29. *AST*, Cilt 2, Malatya 2011, s. 407

⁹⁷ Veli Ünsal, " Eskiçağ' da Anadolu Su Kaynakları (Orta ve Doğu Anadolu), *Selçuk Üniversitesi SBED*, Sayı 28, 2012, s. 211-212

⁹⁸ Ökse, 1992, 1993, 1994, 1995, 1997, 1998, 1999, 2000

⁹⁹ Karpe, "Kayalıpınar", s. 407

göstermiştir ve şehir ova üzerindeki doğal yükseltilere kurulmuştur. Ayrıca şehrin etrafı sur ile çevrelenmiştir.¹⁰⁰

Arazide ele geçirilen Hitit çivi yazılı tablet, yaklaşık 6 cm büyüklükte olup iki tarafı da yazılı haldedir. Yazıtın yaklaşık olarak 14-15 satırı okunur durumdadır. Bir bayram töreni ile alakalı olan metin Orta Hitit Dönemi'ne tarihlenmektedir. Tanrıça İstar adına kralın çeşitli kurbanlar sunduğu anlatılmaktadır. Bu metin sayesinde Hitit büyük kralının bizzat kült törenlerine katıldığı anlaşılmaktadır. Kayalıpınar'ın küçük bir köyden ziyade gelişmiş bir şehir olduğu ve mevcut bir tapınağın bulunduğu söylenebilir.¹⁰¹ Mevcut Hitit metinlerinde Akadca İstar olarak tanımlanan tanrıçanın Anadolu'daki varlığına ilk kez Asur Ticaret Kolonileri zamanına tarihlenen metinlerde rastlanmaktadır. Şamuha ve Lavazantiya'da tanrıçaya adanmış önemli tapınım merkezleri olduğu bilinmektedir.¹⁰² Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait metinlerde tanrılar için düzenlenen ayinlerin varlığı anlaşılmıştır. Tanrılara tapınım amaçlı olarak yerel kralların liderliğinde gerçekleştirilen ayinler sırasında çeşitli kutsal mekânların da ziyaret edildiği bilinmektedir. Asur Ticaret Kolonileri zamanında bir gelenek halini almış olan kült gezilerinin Hititler zamanında da devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Hititlerde kült gezileri sırasında gerçekleştirilen merasimlerle bayram törenleri benzer özellikler göstermektedir. Kült törenlerinin farkı sadece ziyaret edilen şehirde tapınım gören tanrı veya tanrıçanın isimleri ile bunlara karşı yapılan ayinsel farklılıklar görülmektedir.¹⁰³

3.2.2. Kayalıpınar'da Süren Kazı Çalışmaları

Kayalıpınar'da ilk kez 2005 yılında başlayan kazı çalışmalarına Andreas ve Vuslat Müller Karpe başkanlık etmiştir. Şimdiye kadar yürütülen kazı çalışmalarında Kayalıpınar'da 6 yapı kalıntısı olduğu bilinmektedir.

¹⁰⁰ Ökse, "Yukarı Kızılırmak Havzası Hitit Çağı Yerleşim Düzeni Rekonstrüksiyonu", *IDOL*, Sayı 8, Ankara 2001, s. 12

¹⁰¹ Karpe, "Kızılırmak (Maraşanta) Kıyısındaki Bir Hitit Kentinde Yeni Araştırmalar", *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 123, Eylül- Aralık 2006, s. 2

¹⁰² Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum* (Çev. Müfit Günay), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2003, s. 162

¹⁰³ Özlem, Sir Gavaz, "Hitit Krallarının Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler", Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2001, (Yayımlanmış Doktora Tezi) s. 8-27

Tabaka 1, Geç Roma Devri'ne tarihlenmektedir ve bu tabakada Helenistik dönemden Erken Bizans dönemine kadar mezarlık olarak kullanılmış alan bulunmaktadır. Bu mezarlıktan şimdiye kadar 172 gömü açığa çıkarılmış¹⁰⁴ ve buradakilerin gömülme biçimleri Hıristiyan adetlerine uygun durumdadır. Yani gömülerin başları batı yönünde hafifçe kalkık ve batıya bakar vaziyettedir.¹⁰⁵

Tabaka 2, Hitit Büyük İmparatorluk Devri'ne tarihlenmektedir. Arazideki erozyon ve makineli tarımın yol açtığı tahribat nedeniyle bu devre tarihlenen çok az sayıda duvar kalıntısı bulunabilmiştir. Arazinin güneydoğu tepesinde M.Ö. 13. yüzyılda resmi yapıların bulunduğunu ele geçen küçük buluntular desteklemektedir. Bulunan küçük adak kapları ve testiler bu alanda bazı kültürel törenlerin yapıldığını göstermektedir. Bu tabakada ele geçirilen bir kuş falı metni, Geç İmparatorluk Devri'ne tarihlenmektedir.¹⁰⁶ Anadolu kökenli olan kuş fallarının (MUŞEN), ilk örneği II. Murşili döneminde görülmektedir.¹⁰⁷ Kuş fallarında sayıları kırkı aşan göçmen kuşlar kullanılmaktaydı. Kuşların konakladıkları dağ, ırmak gibi yerlere gidilip hareketleri gözlemlenmekteydi. Kuş falı rahipleri, kuşların hareketlerini gözetlemek için Kızılırmak ve Yeşilirmak vadisi, Bafra Ceyhan, Seyhan ve Göksun deltalarına gitmekteydi. Kuşların uçuş şekilleri, kalkış ve iniş hareketleri ve konakladıkları yerlere bakarak çeşitli sonuçlar çıkarılmaktaydı.¹⁰⁸

Tabaka 3 ve 4 Orta Hitit Devri'ne tarihlenmektedir. 4. tabakanın başlangıcı Eski Hitit Devri'ne kadar uzanmaktadır. 4. tabakada yer alan iki anıtsal bina, büyük bir yangınla yıkıma uğramışlar ve 3. tabakada güçlendirilerek yeniden inşa edilip kullanılmaya devam edilmişlerdir. Güneyde yer alan A ve B binalarının duvar kalınlıkları ve anıtsal yapıda olmaları buraların saray tesisine ait olduğunu göstermektedir.¹⁰⁹ B binasında çok sayıda tunçtan ok ve mızrak ucunun bulunmuş olması bu yapının depo olarak kullanıldığını düşündürmektedir. A binasındaki çalışmalarda, 1,2 metre yükseklikte, 1.01 metre genişlikte ve 0,85 metre kalınlıkta

¹⁰⁴ Karpe, "Kayalıpınar", s. 408

¹⁰⁵ Karpe, "Kızılırmak", s. 7

¹⁰⁶ Karpe, "Kayalıpınar", s. 409

¹⁰⁷ Murat **Orhun**, "Hititlerde Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüksler'deki Uzantısı", *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009, s. 236-238

¹⁰⁸ İlker **Koç** (Editör), *Hititler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2006, s. 102

¹⁰⁹ Karpe, "Kayalıpınar", s. 409

kireç taşından yapılmış bir tanrıça kabartması ele geçirilmiştir.¹¹⁰ Kabartmada, taht üzerine sağa dönük vaziyette oturmuş bir figür işlenmiştir. Figürün oturduğu sade tahtın ayakları aslan pençesi şeklindedir. Tahtta oturan figür, ayaklarına kadar uzanan bir kıyafet giymekte ve sağ elinde içki kâsesi sol elinde ise sadece kuyruğu korunabilmiş bir kuş tutmaktadır. Figürün başının sol kenarında bir küpe izi görülmektedir ve başında ise yuvarlak kenarlı bir başlık bulunmaktadır.¹¹¹ Tanrının sol elinde yer alan kuşun üst kısmında tanrının adını gösteren hiyeroglif yazıtın yer aldığı düşünülmektedir. Ancak bu kısmın kırık olması, tanrının giymiş olduğu kıyafeti ve sembolleri, içki kâsesi ve kuş hangi tanrı olduğunu bilinmesine dair yeterince ip ucu vermemektedir. Oturan tanrı figürünün karşısında sadece bir ayağı korunabilmiş sola dönük başka bir figür yer almaktadır. Figürün bacağına ön dış hattı boyunca taş kırılmıştır. Benzeri kabartmalara dayanarak burada tanrıya tapınan ve sunuda bulunan bir şahıs yer almalıdır. Bu şahıs olasılıkla bir kraldır, kral kendisi için özel bir öneme sahip olan tanrı önünde sunu yaparken gösterilmiş olmalıdır.¹¹² Çok tanrılı bir yapıya sahip olan Hitit dinindeki tanrıların bir çoğu yabancı kavimlerin dinlerinden alınmıştır. Bu yüzden Hitit panteonu Bin Tanrılı (LİM DINGIR^{MEŞ}) olarak anılmaktadır. Hititler tanrılarını antropomorf yani insan şeklinde kabul etmişlerdir. Tanrıların sadece fiziki özellikleri değil ruhi özellikleri de insan şeklinde kabul edilmiştir. Tanrıların kendilerine iyi bakıldığı sürece insanlara iyilik ettikleri, ihmal edildiklerinde ise insanları cezalandırdıkları düşünülmektedir.¹¹³ Hititler başlarına gelen felaketlere, hastalıklara hatta ülkeler arası siyasal anlaşmazlıklara dahi tanrıların neden olduğunu düşünüyorlardı. Tanrıları memnun ederek kötülüklerden uzaklaşacaklarına inanıyorlar ve bu yüzden tanrıların her şeyin en iyisine layık olduğunu düşünerek, en iyi en taze yiyecek ve içecekleri tanrılara sunuyorlardı.¹¹⁴ Yukarıda bahsi geçen tanrı kabartması A binasının giriş kapısının çevresinin sağ tarafında bulunmaktadır. Hitit sanatına göre sol tarafta da bir erkek tanrının yer alması gerekmektedir ancak böyle bir kalıntı

¹¹⁰ Karpe, “Kızılırmak”, s. 3-12

¹¹¹ Karpe, “Sivas’ta Bir Hitit Tanrısı”, s. 126

¹¹² Karpe, “Kızılırmak”, s. 4

¹¹³ Ünal, Cilt 2, s. 77-81

¹¹⁴ O. Robert Gurney, *Hititler* (Çev. Pınar Arpaçay), Derin Yayınları, İstanbul 2001, s. 115

bulunamamıştır.¹¹⁵ Kayalıpınar'da ele geçirilen bir orthostata ait tipik Hitit taşından kurulmuş duvar örneklerine Alacahöyük ve Boğazköy'de rastlamak mümkündür.¹¹⁶

A binasındaki buluntular içinde bazı çivi yazılı tablet parçaları, bullalar ve mühür baskılı kabartmalar da yer almaktadır. Bazı damga mühür baskılarının üzerinde hiyerogliflerle yazılmış memurların adları okunmaktadır.¹¹⁷ Hititler de mühürler çizi yazısı ve hiyeroglifle yazılmaktaydı ancak çivi yazısı kullanımı sadece kral, kraliçe ve bazı kral ailesi üyelerinin mühürlerine özgü bir ayrıcalık sayılmaktadır.¹¹⁸ Bu buluntular arasında 2009 yılında ele geçen iki parça ayrı bir önem taşımaktadır. Bir kil bulla üzerindeki yazıtta, "Prens Tarhunani, (Yukarı) Ülkenin Beyi" ibaresi yer almaktadır. Bu bize Hitit Devri'nde Yukarı Ülkenin Sivas ili ile eş tutulabileceğini göstermektedir. A binasında bulunan ikinci mühür baskısında yine kraliyet ailesine ait Büyük Kral Tuthaliya I/II Mührü basılıdır. Çivi yazılı mühür çok kötü korunmuş olmasına rağmen "Tuthaliya'nın mührü, Hatti Ülkesinin Büyük Kralı ve Nikalmati, Büyük Kraliçenin" olarak tamamlanmıştır. Bu kraliyet çiftinin M.Ö. 15. yüzyılın son çeyreğinde hüküm sürdüğü bilinmektedir.¹¹⁹

Bulunan çivi yazılı tabletler içinde Hurri dilinde yazılmış "Gümüşün Şarkısı" adlı önemli bir edebi metin de yer almaktadır. Hurrilerin Sümer- Babil etkisiyle oluşturdukları bu eserin bir kısmı önce Hititlere sonra Fenikeliler aracılığıyla Yunan mitolojisine aktarılmıştır.¹²⁰ Mitte, Kumarbi'nin krallığı kazanmak için Teşup ile olan mücadelesi anlatılmaktadır.¹²¹ Yeni bulunan parçalar Kumarbi mitine yeni eklemeler yapılmasını mümkün kılmaktadırlar.¹²²

Alt katında yirmi ayrı mekân tespit edilen B binasının A binası ile aynı devre ait olduğu ve muhtemelen A binasına hizmet veren bir işlevi olduğu bilinmektedir. B binasındaki özel buluntular arasında libasyon kolları boğa biçimli sunu kapları yer almaktadır. Bulunan bir çift boğaya ait parçaların Hattuša ve Šariša'da örnekleri görülen Fırtına Tanrısı'na eşlik eden Hurri ve Šerri adlı boğalara benzerlik

¹¹⁵ Karpe, "Kayalıpınar", s. 410

¹¹⁶ Wulf Schirmer, *Hitit Mimarlığı* (Çev. Beral Madra), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1982, s.10

¹¹⁷ Karpe, "Kayalıpınar", s. 410

¹¹⁸ Dinçol, "Mühürler", *Arkeo Atlas*, İstanbul 2011, s. 265

¹¹⁹ Karpe, "Kayalıpınar", s. 410

¹²⁰ Kemal Balkan, "Yayınlar Üzerine", *DTCFD*, Cilt5, Sayı 5, Ankara 1947, s.661

¹²¹ Macqueen, s. 165

¹²² Karpe, "Kayalıpınar", s. 411

gösterdiği tespit edilmiştir. Fırtına Tanrı'nın arabasını taşıdıklarına inanılan bu kutsal boğalardan¹²³ Hurri geceyi, Şerri ise gündüzü temsil etmektedir.¹²⁴

Tabaka 3'te bulunan, Orta Hitit Devri'ne tarihlenen Hurri dilinde yazılmış 52 satırı okunabilen çivi yazılı tablet bir askeri sefer hakkında bilgi vermektedir. G. Wilhelm'in değerlendirmelerine göre tablette Kizzuvatna'ya düzenlenen bir seferden sonra Alalah'tan bahsedilmektedir. Ayrıca Tavananna (Kraliçe) ve GAL. MEŞEDI (Saray Muhafızlarının Başı)¹²⁵ Kantuzzili'nin mühür baskıları ele geçirilmiştir.¹²⁶ Vuslat Müller-Karpe, AA muhabiri ile 3 Ekim 2013 tarihli röportajında bulunan bu tablet hakkında şunları söylemiştir: “Kazılarda bulunan tabletlerden birinde o dönemde sefere giden bir askerin sefer hakkında tuttuğu günlük var. Bu günde bugün Halep şehrine kadar uzanan bir seferden bahsedilmektedir. Sefer sırasında da Hatay bölgesinde olan Tell Açana diye bir şehirden bahsedilmekte. Bu tablet, M.Ö. 1550'li yıllarda Sivas ve Halep arasında bir ilişki olduğunu, buradan oraya bir sefer düzenlendiğini ve bir Hitit ordusunun bulunduğunu bildirmesi açısından oldukça önemli. Orta Hitit yazı üslubunda yazılmış olan metinde, Mersin, Adana (Kitzuwatna) ve Alalah'a (Hatay ili, Tell Açana Höyüğü) yapılan bir sefer anlatılmakta. Metinde ayrıca Kitzuwatna ülkesindeki şehirlerden Kummanni, Adaniya (Adana), Tarşa (Tarsus) ve Winuwanda'dan bahsedilmekte. Bu sefer, metinden anlaşıldığı kadarıyla iki komutan tarafından yönetilmiş. Bu komutanların isimleri Ehli-Tenu ve İli-Şarumma. Ne yazık ki bu komutanlar hakkında başka bir bilginiz yok. Aynı şekilde, bu seferi anlatan kişinin kimliğini tabletin üst kısmı kırık olduğu için bilmiyoruz. Ehli-Tenu ve İli-Şarumma dağlardan geçerek denize ulaşırlar. Çeşitli kentleri kuşatıp, yağmalayıp yakıp yıkarlar. Sonuç olarak I. Tuthaliya'nın M.Ö. 15. yüzyılın sonunda Kizzuwatna (Mersin, Adana Bölgesi) Bölgesinin Hitit İmparatorluğuna kattığı ve Halep Antlaşmasında bahsedilen Halep seferi söz konusu ediliyor olmalı. Ancak bu çivi yazılı tableti okuyan Prof. Dr. Wilhelm'in düşüncesine göre de daha sonra hüküm sürmüş Hitit Kralları I. Arnuvanda, II. Tuthaliya ve hatta Şuppiluliuma'nın krallığının ilk yıllarında bu sefer gerçekleşmiş olabilir. Tam tarihlemek şu anda mümkün değil.”

¹²³ Ünal, s. 77

¹²⁴ Muhibbe **Darga**, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992, s. 43

¹²⁵ Bryce, s. 35-36

¹²⁶ Karpe, “Kayalıpınar”, s. 411

Tabaka 5, Erhitit (Karum) Devri'ne tarihlenmektedir. Kazı alanının batı kesiminde yapılan çalışmalarda Eski Asur dilinde çivi yazılı bir tablet ele geçirilmiştir. W. Sommerfeld'in çalışmaları sonucu okunan tablette Tüccar Tamura'nın adı geçmektedir. Bu sebepten ötürü tabletin bulunduğu yapı Tamura'nın evi olarak adlandırılmaktadır. Sommerfeld kısmen korunmuş olan tableti şu şekilde tamamlamaktadır:

“ Satıcı onu (bir esir kızı) satması için bir tüccara verdi.

Tüccarın elinden onu Tamura satın aldı.

Eğer birisi Tamura'ya karşı bir hak iddia edecek olursa,

Satıcı ona iki mina¹²⁷ gümüş ödeyecek.”

Tabletin sonunda da şahitlerin isimleri yer almaktadır. Kayalıpınar'da bu evde bir tüccarın ikamet ettiğini üzeri mühürlü kil kapatmalar desteklemektedir. Üzeri damgalı kil kapatmalar daha çok çuval, sepet ve bazı kapların kapatılıp mühürlenmesinde kullanılmıştır.¹²⁸ Bu mühür baskılarının kullanılmasının pek çok nedeni bulunmaktadır. Ancak yukarıdaki gibi çuval ve sepet gibi malzemelerin mühürlenmesinin nedenleri, nesne veya malın sahibini belirtmek, nesne veya mala el değmesini ya da ihlalini engellemek ve malın ölçüsünü, ağırlığını, içeriğini ve kalitesini bildirmek içindir.¹²⁹ Bulunan mühür baskılarında, damga mühürlerin yanı sıra Eski Asur ve Suriye tarzı silindir mühür baskıları da yer almaktadır. Ağırlıkta olan damga mühür baskılarının bazılarının üzerinde devirsel hayvan motifleri görülmektedir. Arka arkaya dizilmiş üç aslan kafası, anka kuşu veya bir efsanevi yaratığın çevresi örgü motifi ile kapatılmıştır. Bu mühür baskılarının Anadolu'da benzerlerine Kültepe, Alishar, Boğazköy ve Acemhöyük'te rastlanılmıştır.

5. Tabakada başka bir tüccara ait olan evde üzerinde aslan avı sahnesi işlenmiş başka bir mühür baskısı ele geçirilmiştir. Yine bu mühür baskısının bulunduğu alanda bir mantar biçimli kapatmada yer alan baskının yarısı bulunmuştur. Çift başlı kartal motifinin bulunduğu bu baskının en yakın örneğine Kültepe'de Waršama Sarayı'nda 46 nolu odada rastlanılmıştır. Bunlar Er Hitit Devri'nin geç evresinin

¹²⁷ 1 mina yaklaşık olarak 40 şekel, 500 gramdır.

¹²⁸ Karpe, “Kayalıpınar”, s. 412

¹²⁹ Darga, s. 69

karakteristik buluntuları özelliğini taşımaktadır.¹³⁰ Tüm bu sonuçlar bize Kayalıpınar'ın Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde önemli bir yer aldığını göstermektedir.

3.3. Šariša (Kuşaklı)

3.3.1. Hititçe Metinlerde Šariša

Šariša şehrinin önemli bir kült merkezi olduğu Boğazköy metinlerinden bilinmekteydi. Ancak bu metinlerde şehrin lokalizasyonu için yeterli ipucu verilmemiştir.¹³¹ Šariša Şehri Fırtına Tanrısı uluslar arası antlaşmalarda üzerine ant içilen tanrı olarak önemli rol oynamaktadır.¹³² Šariša Şehri Fırtına Tanrısının adına III. Hattušili ve II. Ramses arasında gerçekleştirilen antlaşmanın Karnak'taki Amun Tapınağı'nın dış duvarında Mısır hiyeroglifleri ile yazılmış halde rastlanılmıştır.¹³³ 1992 yılında yapılan yüzey araştırmaları sonucunda¹³⁴ neresi olduğu bilinmeyen bu Hitit kentinin Sivas ili Altınyayla İlçesi sınırlarında yer alan Kuşaklı olduğu anlaşılmıştır.¹³⁵

M.Ö. 2. bin yıl boyunca iki büyük güç olan Hititliler ve Mısırlılar, Akdeniz'in doğu kıyısındaki küçük ticaret devletleri üzerinde egemenlik için rekabet

¹³⁰ Karpe, "Kayalıpınar", s. 412-414

¹³¹ Karpe, "Kuşaklı-Šariša: A Hittite Town in the Upper Land", *Recent Developments in Hittite Archaeology and History Papers in Memory of Hans G. Güterbock, Eisenbrauns Winona Lake, Indiana* 2002, s. 145

¹³² Türkiye Arkeolojisi, Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu' nun 30. Yılı Anısına, Ankara 2008, s. 153

¹³³ Türkiye Arkeolojisi, Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu' nun 30. Yılı Anısına, s. 153

¹³⁴ Ökse, "Sivas'ta Arkeolojik Araştırma", s. 23

¹³⁵ Karpe, "Kuşaklı-Šariša", *Arkeoatlas*, İstanbul 2011, s. 266

etmişlerdir. Uzun süren rekabet sonucunda iki devlet arasında Kadeş Savaşı yaşanmıştır. Antlaşma ise savaştan 15 yıl sonra gerçekleştirilmiştir. Bu antlaşma Kadeş'te yapılmadığı halde yanlış isimlendirilip ve Kadeş Antlaşması olarak anılmaktadır.¹³⁶

Hitit kralı Şuppiluliuma döneminde Suriye üzerine üç sefer düzenlenmiş¹³⁷ ve Hitit Devleti ile Mısır arasındaki dostane ilişkiler III. Suriye seferin sırasında Dahamunzu isimli Mısır kraliçesinden gelen bir mektuptan sonra bozulmuştur.¹³⁸ Mısır firavunu Tutankhamon'un ölümü ile dul kalan Dahamunzu, I. Şuppiluliuma'ya gönderdiği mektupta şunları yazmıştır: “Kocam öldü. Oğlum yoktur. Senin ise oğullarının çok olduğunu söylüyorlar. Eğer sen bana bir oğlunu verirsen o kocam olabilir. Bir hizmetkârımı alıp kocam yapmayacağım.” Şuppiluliuma bu teklife şüpheli yaklaşırsa da Zananza isimli oğlunu Mısır'a göndermiştir. Ancak Zananza Mısır tahtına çıkamadan olasılıkla Mısırlılar tarafından öldürülmüştür.¹³⁹ Şuppiluliuma'dan sonra oğlu II. Arnuvanda¹⁴⁰ ve ikinci selefi de ölünce II. Murşili Hitit tahtına geçmiş ve babasının kazandığı toprakları elinde tutmayı başarmıştır.¹⁴¹

II. Murşili'nin ölülünden sonra Hitit tahtına Muvattali geçmiştir. Muvattali zamanında Hitit ve Mısır devletleri birbirlerine eşit kuvvetler haline gelmişler ve ekonomik menfaatleri Kuzey Suriye'de çakışmıştır. Muvattali'nin savaştan önceki faaliyetlerine bakıldığında Mısır seferi için hazırlık yapıldığı görülmektedir. Kaşka baskılarını önlemek isteyen Muvattali Yukarı Ülke komutanlığına Armadattaş yerine III. Hattuşili'yi getirmiştir. Viluşa Kralı Alakşanduş ile bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmanın 14. maddesine bakılırsa Muvattali'nin bir sefer hazırlığı içinde olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴² 14. madde şöyledir: “Eğer ben Majestem ya Karkişa, Maşa, Lukka ya da Warşiiialla şehirlerinden askeri bir sefere gidersem, sen

¹³⁶ Alp, Hitit Güneşi, s. 78

¹³⁷ Nurdoğan K Gülen, *Şuppiluliuma*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2010, s. 125-294

¹³⁸ Memiş, “Kadeş Barış Antlaşması İsminin Doğruluğu Üzerine Farklı Yaklaşım”, *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya' da Barış*, Nevşehir Belediyesi E.Ü. Kapadokya Araştırmaları Merkezi, Nevşehir 2005, s. 21

¹³⁹ Karauğuz, “Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya' da Barış*, Nevşehir Belediyesi E.Ü. Kapadokya Araştırmaları Merkezi, Nevşehir 2005, s. 50-51

¹⁴⁰ Gülen, s. 314

¹⁴¹ Fatma **Sevinç**, “Mısırlılarla Hititler Arasında Kadeş Savaşından Önce Gerçekleşmiş Olan Kuruştama Halkı ile İlgili Bir Antlaşma Hakkında, *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya' da Barış*, Nevşehir Belediyesi E.Ü. Kapadokya Araştırmaları Merkezi, Nevşehir 2005, S. 92

¹⁴² Memiş, Türkiye Tarihi, s. 119-120

de yaya ve arabalı savaşçılarıyla birlikte benim askeri seferime katıl. Ya da eğer ben, bu ülkeden askeri bir sefere gitmek için bazı yüksek rütbeli memurları gönderirsem, sonra sen onunla birlikte askeri sefere git. Fakat Hatti ülkesinden senin için askeri yükümlülükler vardır. Majesteme eşit olan krallar: Mısır kralı, Şanhara kralı, Hanigalbat kralı, Asur kralı(dır). Eğer bunlardan [biri], savaşa giderse ya da Majesteme karşı dahili bir isyan çıkartırsa ve ben Majestem yaya ve arabalı savaşçılar için sana yazarsam, derhal yardımına [yaya ve] arabalı savaşçıları gönder.”¹⁴³ Kuzey Suriye’de önemli bir noktada yer alan Amurru’da kral Penteşina’yı azledip yerine Hitit kralına sadık yeni bir kral getirmiştir.¹⁴⁴ Muvattali Mısır sorununu güven içinde çözmek istediği için başkenti Hattuşa’dan Adana bölgesindeki Dattaşa kentine taşımıştır.¹⁴⁵

Mısır’ da III. Amenofis’in ölümünden sonra yerine oğlu IV. Amenofis gelmiştir. IV. Amenofis Mısır’da bir dini reform gerçekleştirmek istemiş ve eski Mısır tanrılarının yerine Ra ile Aton’u birleştirerek Atonisme adlı yeni bir din kurmak istemiştir. IV. Amenofis tahtta kaldığı sürece devlet işlerini bir yana bırakıp sadece din reformu ile ilgilenmiş bunun sonucunda fetihler ve seferler durmuş, hazine boşalmıştır. Hititler ise bu dönemde Kuzey Suriye’ye hâkim duruma gelmişlerdir. Mısır’da tahta çıkan Tuthankamon zamanında iç karışıklıklar artmış sonunda vezir Horemhep Mısır’da XIX. sülaleyi kurup karışıklıklara son vermiştir.¹⁴⁶ Mısır’da karışıklıkların son bulması ile I. Sethos Suriye seferine başlamış ve iki devlet savaşa sürüklenmiştir. Savaş yaklaşık olarak M.Ö. 1296’da yaşamıştır. Antlaşma ise M.Ö. 1280’de gerçekleştirilmiştir. Kadeş Savaşı hakkında bilgi veren tek Hitit kaynağı III. Hattuşili’nin müdafaanamesinden oluşmaktadır. Mısır kaynakları ise iki metin ve bir grup kabartmadan oluşmaktadır.¹⁴⁷ Mısır yazılı kaynaklarında kendilerine karşı savaşanlar sırasıyla belirtilmiştir. O devletler şunlardır: Hatti, Arzava, Pidas, Dardandi, Maşa, Karkışa, Lykia, Viluşa, Aravavva, Kaşga, Kizzuvatna, Kadi, Kargamış, Halpa, Nuhaşşa, Kadeş, Ugarit, Muşanata, Kabbu, İnişa.¹⁴⁸

¹⁴³ Karauğuz, *Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitapevi, Konya 2002, s. 144

¹⁴⁴ Memiş, *Türkiye Tarihi*, s. 121

¹⁴⁵ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 89

¹⁴⁶ Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009, s. 83-84

¹⁴⁷ Memiş, *Türkiye Tarihi*, s. 123-124

¹⁴⁸ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 90

Mısır firavunu II. Ramses'in Hitit kralı III. Hattuşili'ye yazdığı Boğazköy'de bulunan mektuba göre ilk antlaşma girişimini Hattuşili yapmıştır.¹⁴⁹ Bu antlaşma gümüş bir tablet üzerine yazıldığı için mektupta antlaşmadan Gümüş Tablet olarak bahsedilmiştir.¹⁵⁰ Antlaşma talebinin ilk olarak Hititlerden gelmiş olması onların, barışçı bir hayat anlayışını benimsediklerini göstermektedir.¹⁵¹ Yine antlaşmanın 18. maddesinde "Eğer Hatti ülkesinden bir, iki ya da üç adam kaçarsa ve onlar kardeşi Mısır ülkesi kralı Büyük Kral Amon'un sevgilisi Ramses'e gelirse, sonra Mısır ülkesi kralı, Büyük Kral Amon'un sevgilisi, Ramses onları yakalasın. Ve onları kardeşi Hattuşili'ye göndersin. Fakat suçlarından dolayı onları cezalandırmasınlar. Onların gözlerini çıkartmasınlar. Ya da dillerini kopartmasınlar. Ve onların ayaklarını kesmesinler. Ya da kulaklarını kopartmasınlar. Ve onların evlerini, çocukları ve karılarıyla birlikte mahvetmesinler."¹⁵² yer alan duruma bakılınca Hititlerin ülkelerinden kaçan sığınmacılara çağlarına göre insancıl bir davranış sergiledikleri görülmektedir. Hititlerin yasaklamış olduğu dil koparma, göz çıkarma, kulak kesme, kol ve ayak kesme gibi cezalar o çağda doğal kabul edilmekteydi.¹⁵³

III. Hattuşili antlaşma metnini gümüş bir tablet üzerine yazdırdıktan sonra kendi mührünün yanında kraliçe Puduhepa'nın mührünü de bastırması ve tableti Mısır'a göndererek, II. Ramses'in de antlaşma metnini gümüş bir tablete yazdırıp kendisine göndermesini istemiştir.¹⁵⁴ Antlaşmada kraliçenin mührünün de kullanılması Hititlerde kraliçenin krala eşit mevkide olduğunu ve kraliçelik kurumunun bağımsız olduğunu göstermektedir.¹⁵⁵ Bu antlaşmayı Mısır için bir başarı gibi göstermek isteyen II. Ramses, metni Mısır diline çevirterek Karnak ve Rameseum Anıtları'na yazdırmıştır. Kendilerini daha güçlü göstermek isteyen Mısırlılar metnin çevirisini yaparken bütün yazışmalarda Hitit kralından Büyük Kral, kraliçesinden Büyük Kraliçe olarak söz ettikleri halde, bu metinde Büyük Prens ve Büyük Prenses olarak bahsetmişlerdir.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Alp, Hitit Güneşi, s. 78

¹⁵⁰ Alp, Anadolu, s. 108

¹⁵¹ Erdal **Doğan**, *Hitit Hukuku*, Fam Yayınları, İstanbul 2012, s. 181

¹⁵² Karauğuz, s. 248

¹⁵³ Doğan, s. 181

¹⁵⁴ Alp, Hitit Güneşi, s. 78

¹⁵⁵ Darga, s. 206

¹⁵⁶ Alp Hitit Güneşi, s. 78

Asıl konumuzu oluşturan Šariša şehrinin adı, III. Hattuşili tarafından Mısır'a gönderilmiş olan gümüş tabletin Mısır dilindeki çevirinde yemin edilen tanrılar kısmında 21. maddede şöyle yer almaktadır: “Hatti'nin Büyük Prensi'nin [Mısır'ın] Büyük hükümdarı Riama [šeše mai] amana ile bu gümüş tablette yazılı olarak [yaptığı] antlaşmanın bu sözlerine, onları benim yanımda işiten, Hatti ülkesinin bin tanrıları, kadın ve erkek tanrıları ile Mısır ülkesinin bin tanrıları, kadın ve erkek tanrıları tanıktılar: Göğün Efendisi Güneş Tanrısı, Arinna Kentinin Güneş Tanrıçası, Göğün Efendisi Seth (Fırtına Tanrısı), Hatti Kenti'nin Seth'i, Arinna Kenti'nin Seth'i, Zippalanda Kenti'nin Seth'i, Pattiyarik Kenti'nin Seth'i, Hiššašhapa Kenti'nin Seth'i, Šariša Kenti'nin Seth'i, Halap Kenti'nin Seth'i, Lihzina Kenti'nin Seth'i, [Hu] r [ma] (ya da Nerik ya da šartiaš ya da Hullašša Kenti'nin Seth'i), Uda Kenti'nin Seth'i, Šapinuwa ya da Šamuha Kenti'nin Seth'i, Gök Gürültüsü'nün Seth'i, Šahpina Kenti'nin Seth'i, Hatti ülkesinin Astartu'su, Tanrı Zithariya, Tanrı Karziš, Tanrı Hapantaliyaš, Karahna kentinin Tanrıçası, Ninuwa kentinin Tanrıçası Ištar, Tanrıça Ninatta, Tanrıça Kulitta, Göğün Kraliçesi Tanrıça Hepat, yeminin efendileri tanrılar, Yerin Hakimesi Tanrıça, Hatti ülkesinin dağları ve ırmakları, Kizzuwatna ülkesinin erkek ve kadın tanrıları, dağları ve ırmakları; gök, yer, büyük deniz, rüzgar (ve) fırtına bulutları.”¹⁵⁷

3.3.2. Kuşaklı'daki Yüzey Araştırmaları ve Kazılar

Kadeş Savaşı'ndan yaklaşık 15 yıl sonra, III. Hattuşili ve II. Ramses arasında gerçekleştirilen Karnak Anıtı'nın duvarında yazılı antlaşma metninde geçen Šariša şehrinin yeri bilinmemekteydi. Ancak Kuşaklı'da ele geçirilen bir hiyeroglif yazılı mühür baskısında yer alan Šariša Şehri'nin Kralı ibaresi Kuşaklı'nın Šariša olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁵⁸

Kuşaklı Sivas ili Altınyayla ilçesinin Başören köyünün yaklaşık 4 km doğusunda yer almaktadır.¹⁵⁹ Dört ana yöne açılan şehir kapılarıyla bölünen sur, bir kuşak gibi şehrin bulunduğu tepeyi sardığı burası Kuşaklı olarak adlandırılmaktadır.¹⁶⁰ Buradaki yüzey araştırmaları 1992 yılında, Andreas MüllerKarpe'nin bilimsel

¹⁵⁷ Alp, Anadolu, s. 119-123

¹⁵⁸ Karpe, “Kuşaklı-Šariša”, s. 266

¹⁵⁹ A. Karpe, “Yeni Bir Hitit Merkezi: Kuşaklı”, *II. AST*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 259

¹⁶⁰ Karpe, “Kuşaklı-Šariša”, s. 266

başkanlığında Kiel Üniversitesi'nden bir ekiple başlamıştır. Arazideki çeşitli ölçümler sonucunda burada sadece bir köy ya da kalenin yer almadığı, bir şehir harabesinin bulunduğu anlaşılmıştır. Bazı yapıların ve ele geçen seramiklerin değerlendirilmesiyle bu şehir kalıntısının Hititlerin İmparatorluk Devri'ne yani M.Ö. 13./14. yüzyıla tarihlendiği anlaşılmıştır. 1992 yılında Kuşaklı'daki yüzey araştırmasının en önemli buluntusu bir Hitit çivi yazılı tablet parçası olmuştur. Tabletten ön yüzünde 8 satırı korunabilmiş durumdadır. Metnin okunan kısmında şunlar yer almaktadır:

“Kupit... dağının¹⁶¹ iki bayramı var: İlkbahar ve Sonbahar'da.

İki okka un, altı okka... Şehrin adamları geleneksel olarak veriyorlar.”

Bu metinde bir bayram töreni anlatılmaktadır. Bir dağ tanrısı için senede iki kez yapılan törenle sayılan besin maddeleri yörenin halkı tarafından sunulmaktaydı.¹⁶²

Şariša'da kutlanan bayram töreninde kralın da içinde bulunduğu heyeti şehre girdiğinde kuyumcular ve gümüşçüler karşılamada görev almışlardır. Metin şu şekildedir:

“Fakat Şariša şehrinin önünde

Kuyumcular/ gümüşçüler [aynı] gün (aynı) yolda

[---(yap)]arlar. Ve onu Şariša kentinin beyi

[---(yap)]ar ve onu huwaşi taşı....”¹⁶³

Kuşaklı, höyük üzerine kurulan klasik Hitit şehirlerinden değildir. Şehir incelendiğinde tapınak ve askeri yapılarla dolu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ Tunç Çağı'ndaki diğer yerleşmelerin aksine küçük bir köy olarak kurulmayan şehir Eski Hitit Dönemi'nde M.Ö. 1620'li yıllarda daha önce yerleşilmemiş bir alana kurulmuştur. Hitit kralı Hantili “Benden önce Hatti ülkesinde hiç kimse savunmalı

¹⁶¹ Dağları kutsal kabul eden Hititler her dağ için ayrı tören düzenlemişlerdir. Daha fazla bilgi için bkz: Nevzat Çevik, “Dağdaki Tanrılar ve Tanrı Dağlar”, Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol' a Armağan, VITA, Ege Yayınları, İstanbul 2007, s. 176

¹⁶² Karpe, “Kuşaklı”, s. 259-262

¹⁶³ Savaş Özkan **Savaş**, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu'da Madencilik ve Maden Kullanımı*, TTK, Ankara, 2006, s. 87

¹⁶⁴ Ünal, s. 92

şehirler kurmadı. Ama ben Hantili tüm yırtta surlu kentler kurdum” diyerek olasılıkla Şariša’dan bahsetmiş olmalıdır. Hantili’den önce Anadolu’da yer alan şehirlerin bazılarının etrafı surlarla çevriliydi. Hantili kuruluşundan itibaren savunma sistemli olarak planlı şehirlerin kurulması ile övünmektedir.¹⁶⁵

Şariša, bilinen diğer Hitit şehirlerinden farklı olarak bir çizim masasında tasarlanarak kurulmuş bir şehirdir. Akropolün ardından diğer binalar, sokaklar ve caddeler eklenerek şehir genişletilmiştir. Şariša’da basit bir yerleşim planı izlenmemiş, aksine öncelikle kamu binalarının yapılacağı bir plan hazırlanmıştır. A. Müller-Karpe, Şariša şehrinin planının hazırlanmasında astronomi ve geometrinin de etkili olabileceğini düşünmektedir.¹⁶⁶ Şehrin çevresi gerek su deposu gerekse şehre girişi engelleyici hendek görevi gören yapay göletlerle çevrilidir. Şehir halkının içme suyu kilden yapılmış borularla şehre ulaşıyordu ve şehir gelişmiş bir atık su sistemine sahipti.¹⁶⁷

Kuşaklı’daki sistemli kazılar, 1993 yılında A. Müller-Karpe’nin bilimsel başkanlığında başlamıştır.¹⁶⁸ 1993-1997 yılları arasında Kuşaklı’nın kuzey kesimindeki kazılarda şehir kapısının kapatılıp mühürlendiğini gösteren çoğu mühür baskılı 66 kil kapatma bulunmuştur. Laziti, Amiziti ve Samili gibi isimlerin yanında birkaç kez Şuppiluliuma adına rastlanılsa da kral unvanı eksik olduğu için bilinen iki Hitit kralın olması muhtemelen değildir. Buna karşın bazı kapatmalarda görülen mali-ziti-ma işaretlerinin kral hiyeroglifleri ile birlikte kullanılması Kuşaklı’da bir yerel hükümdarın varlığına kanıttır.¹⁶⁹

Batı yamaçtaki çalışmalarda bir pota¹⁷⁰ ve iki döküm kabı ele geçirilmiştir. Bu buluntuların yanında bronz cüruf kalıntılarının bulunması şehrin bu kesiminde bir metal atölyesi olduğunu göstermektedir. Batı yamaçtaki kazıların en önemli buluntusu, büyük bir çömlek parçası üzerinde yer alan hiyeroglif mühür baskısı

¹⁶⁵ Karpe, “Kuşaklı-Şariša”, s. 266

¹⁶⁶ Karpe ve Andreas Schimpf, “Geometrie und Astronomie im Stadtplan des hethitischen Şariša”, *MDOG*, Sayı 141, s. 45-64

¹⁶⁷ Birgit Brandau, Hartmut Schickert, *Hititler* (Çev. Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011, s. 59

¹⁶⁸ Ökse, “Sivas’ta Arkeolojik Araştırma”, s. 23

¹⁶⁹ A. Karpe, “Kuşaklı-Şariša 1993-1997 Kazılarına Toplu Bakış”, *20. KST*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 1, Ankara 1999, s. 445-451

¹⁷⁰ Maden eritmede kullanılan ve üzerinde genellikle maden kalıntıları bulunan küçük boy, açık akıtacak ağızlı kaplardır. Daha fazla bilgi için bkz: T. Ökse, *Önasya Arkeolojisinde Çanak Çömlek*, arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 104

olmuştur. Mühür baskısında kral işareti ile sa-ra/ia-ia-sa işareti yer almaktadır. Sariyasa olarak okunan Hitit kral ismi Hattuša'daki kral listesinde yer almadığı için yerel bir krala ait olduğu düşünülmektedir.¹⁷¹ 1996 yılındaki kazılarda A binasındaki bir odanın çevresinde 48 tablet bulunmuştur. Gernot Wilhelm'e göre tüm metinler dini temalıdır. Tabletler, ritüeller, kültler, kâhinler ve tapınak görevlileri hakkında bilgi vermektedir.¹⁷² Okunan tabletlerden 18 tanesini fal metni, 3 tanesini bayram metni ve 12 tanesini kült envanteri oluşturmaktadır.¹⁷³ Bu koleksiyonun en önemli tableti bir ritüelin anlatıldığı metindir. Metin şöyle başlamaktadır:

“Kral İlbaharda bayram yapmak için

Šarišaya gittiğinde... Kral şehre yaklaştığında

Şehre gitmez, kral yukarı yola giderek

Fırtına Tanrısının Huwaši taşına...”

Başka bir tablette de Šariša'daki bayram kutlamalarının üçüncü günü anlatılmıştır.¹⁷⁴ Metinde şunlar yer almaktadır:

“Üçüncü gün tan ağardığında... Kral Šarišada hamama [gider]

Cüppesini ve gösterişli kıyafetlerini alır. Kral hamamdan çıkar

İki saray hizmetkârı ve bir muhafız krala yol gösterir.

Kral arabaya biner ve Fırtına Tanrısının Huwaši taşına çıkar.

Kutsal Huwaši taşlarının karşısında ekmekleri... böler.”¹⁷⁵

Hititlerde bu tarz törenlerin ilkbahar ve sonbaharda yapılmasının temel nedeni tarım yılının en önemli günlerinin bu zaman diliminde içerisinde yer alması ile yorumlanabilir. Bu törenlerin düzenlenmesi ile tanrılar memnun edilmiş oluyor ve karşılığında, toprağın verimli olması, bol yağmurun yağması, hasadın bol verimli

¹⁷¹ Karpe, “Kuşaklı-Šariša 1993-1997”, s. 448

¹⁷² Karpe, “Kuşaklı-Šariša: A Hittite Town in the Upper Land”, s. 146-147

¹⁷³ Karpe, “Kuşaklı-Šariša 1993-1997”, s. 448

¹⁷⁴ Karpe, “A Hittite Town in the Upper Land”, s. 148

¹⁷⁵ Brandau, Schickert, s. 61

olması, sürüdeki hayvanların sayılarının artması bekleniyordu.¹⁷⁶ Birçok çivi yazılı metinde geçen Huwaşi taşı (^{NA}₄ZI.KIN)¹⁷⁷ ise Hititler tarafından kutsal kabul edilmekteydi.¹⁷⁸ Bir kült objesi olan huwaşiler taştan ve çeşitli malzemelerden yapılmış olarak ritüel metinlerde çok sık anılmaktadırlar.¹⁷⁹

Şariša'daki bayram kutlamalarının dördüncü gününün anlatıldığı metinde şu ibareler yer almaktadır:

“Kral ... arabaya biner ve Tanrıça Anzili'nin Huwaşi taşlarına gider.”

Bu metinden anlaşıldığı kadarıyla Şariša'da Fırtına Tanrısı'nın yanında bir tanrıçaya da inanıldığı görülmektedir.¹⁸⁰

Akropolün güney kesimindeki kazı 1995 yılında başlamıştır. Bu yılki kazıda güney kesimde, 2 fal metni, Tabarna mühür baskılı kapatmalar ve Büyük Kral I/II Tuthaliya'ya ait hiyeroglif baskılı bulla ele geçirilmiştir. Ayrıca benzeri Boğazköy'de bulunan 2 boğaya ait parçalar ele geçirilmiştir.¹⁸¹

Kuşaklı'da 1998 yılındaki kazıda daha çok C binası adı verilen yapı üzerinde durulmuştur ve bu yapının tapınak olabileceği savunulmaktadır. Bu yıl ki çalışmalarda Huwaşi kutsal alanında da incelemeler yapılmıştır. Burada bulunan göletin kıyısı bilinen diğer Hitit barajlarında olduğu gibi döşeme ile kaplanmıştır. Yapılan kazıda burada bir taş kanal ortaya çıkarılmıştır. Buradaki kanal yapma sistemi Karakaya ile karşılaştırılabilir ancak oradaki gibi bir yapı yazıtına ulaşamamıştır.¹⁸²

C binasındaki çalışmalarda, bir tabletin küçük bir parçası ve Orta Hitit Dönemi'ne tarihlenen iyi korunmuş vaziyette iki mektup ele geçirilmiştir. Üzerlerinde tabarna mührü yer alan mektuplar bu binada çıkarılmış en önemli nesnelere. Çivi yazılı metinde şunlar yer almaktadır:

¹⁷⁶ Bryce, s. 205

¹⁷⁷ Darga, “Hitit Metinlerinde Geçen ^{NA}₄ZI.KIN=^{NA}₄huwaşi Kelimesinin Anlamı Hakkında Bir Araştırma”, *Belleten*, Cilt 33, Sayı 132, Ankara 1969, s. 496

¹⁷⁸ Hikmet **Tanyu**, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 11

¹⁷⁹ Darga, “^{NA}₄ZI.KIN=^{NA}₄huwaşi”, s. 496

¹⁸⁰ Karpe, “Kuşaklı-Şariša”, s. 267

¹⁸¹ Karpe, “Kuşaklı-Şariša 1993-1997”, s. 450

¹⁸² A. Karpe, “Kuşaklı 1998 Yılı 6. Kazı Çalışmaları Hakkında Ön Rapor”, *21. KST*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 1, Ankara 2000, s. 309-313

“^{NA}₄ KIŠIB ta-b[a-a]r-na LUGAL.GAL ŠA UŠ-P[A]AH-HU BA.ÚŠ Tabarna mührü, Büyük Kral, kim ölecek onu değiştirir.” Bu mühür baskısına paralel bir olaya henüz rastlanılmamıştır.¹⁸³

Kuşaklı’da 1999-2001 yılları arasındaki kazılarda şehrin akropol kısmında yoğun bir çalışma yapılmıştır. Bu yıllardaki kazıların ardından şehirdeki birçok bina gün yüzüne çıkarılmıştır.¹⁸⁴

3.3.3. Kuşaklı’daki Yapılar

3.3.3.1. Şehir Kapıları

Kuşaklı’da 1993 yılından itibaren yapılan jeofiziksel ölçümler sonucunda şehrin sur duvarları belirlenmiştir.¹⁸⁵ Şehrin duvarları Hattuša’daki sur duvarları gibi sandık duvar tekniği ile inşa edilmiş¹⁸⁶ ve duvarda her 25 metrede öne doğru çıkıntı yapan kuleler yer almaktadır.¹⁸⁷ Jeofiziksel ölçümler sayesinde şehri çevreleyen bu duvarlar üzerinde dört şehir kapısının yer aldığı anlaşılmıştır. Bu kapılardan Güneydoğu ve Kuzeybatı kapıları gün yüzüne çıkarılmıştır. Her iki kapının boyutu yaklaşık olarak 2,5 metre kadardır.¹⁸⁸ M.Ö. 1200 yıllarında kuşatılan kent kapıları ateşe verilmiş ve bu sayede yanarak sertleşen kerpiç duvarlar günümüze kadar korunabilmiştir.¹⁸⁹ Şehir kapıları bir plan üzerinde çaprazlama doğrularla birbirine bağlanacak olursa, bunları kesiştiği noktanın akropolün mimarisinde önemli bir çıkış noktasını oluşturduğunu görülür. C ve E binalarının yönlerinin bu çıkış noktası göz önüne alınarak ayarlandığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁰

Kuzeybatı şehir kapısı, 1993-1998 yılları arasında jeofiziksel ölçümler sırasında tespit edilmiştir. Bu kapı Kuşaklı’daki diğer kapılar gibi iki kapı kulesi arasına inşa edilmiştir. Her kule yaklaşık olarak 10 metre genişliğinde ve 17 metre uzunluğundadır. Kuzeybatı ve güneydoğu kapılarında iki kapı odası yer alırken

¹⁸³ Karpe, “A Hittite Town in the Upper Land”, s. 154

¹⁸⁴ A. Karpe, “1999-2001 Yıllarında Kuşaklı-Şariša’ da Yapılan Kazı ve Araştırmalar”, 24. KST, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 1, Ankara 2003, s. 437-443

¹⁸⁵ Karpe, “Kuşaklı 1998”, s. 311

¹⁸⁶ Schirmer, s. 9

¹⁸⁷ Karpe, “Kuşaklı-Şariša 1993-1997”, s. 450

¹⁸⁸ Dirk Paul Mielke, “Die Stadttore von Kuşaklı-Şariša”, *Alter Orient Aktuell*, Number 5, August 2004, s. 23-27

¹⁸⁹ Karpe, “Kuşaklı-Şariša”, s. 266

¹⁹⁰ Karpe, “Kuşaklı-Şariša 1999-2001”, s. 437

diğer odalarda tek kapı odası bulunmaktadır. Hattuša'da da sadece Büyükkaya'dan Yazılıkaya'ya giden yol üzerindeki kapıda ve Büyük Tapınak yakınlarında yer alan şehir kapılarında çift kapı odası bulunmaktadır.¹⁹¹ Ayrıca kuzeybatı şehir kapısında bir orthostatın yer aldığı ancak büyük tahribata uğradığı anlaşılmıştır.¹⁹²

Güneydoğu şehir kapısındaki kazılar 1997-1998 yılları içerisinde yapılmıştır. Üç geçişli olan bu kapıda iki kapı odası yer almaktadır. Surlara çıkmak için kapıda bulunan taş merdiven kullanılmaktaydı. Şehir kapısı çevresindeki buluntular arasında temel adağı olarak kullanılan bir bronz bıçak¹⁹³ ve şehir kapılarının geceleri kapatılıp mühürlendiğini gösteren çivi yazılı bir kapatma yer almaktadır.¹⁹⁴ Şehirlere yabancıların sızmasını önlemek isteyen Hititler, geceleri şehir kapılarını kapatır, sürgüler ve mühürlerlerdi. Bu görev kral tarafından atanan belediye başkanına (HAZANNU) aittir. Şehir kapılarının sürgüleri, sabahleyin mühür baskılarının kırılmamış olduğunun bir yetkili tarafından onaylanmasından sonra kaldırılabilirdi.¹⁹⁵ Güneydoğu kapısındaki kazılara devam edilirken çok iyi korunmuş bir ocak bulunmuştur.¹⁹⁶ Nöbetçilerin yemek hazırlayabileceği bu ocağın yanında mutfak kapları da ele geçirilmiştir. Bu özellik Kuşaklı'daki diğer şehir kapılarında görülmemektedir.¹⁹⁷

3.3.3.2. A Binası

A binası Kuşaklı'da batı yamaçta yer almaktadır. Dönemin şehir halkının yaşadığı evlerin yer aldığı batı yamaçtaki kazı çalışmaları 1993 yılında başlamıştır. 1994 yılındaki kazı çalışmalarında A binasındaki bir odanın içinde ve çevresinde 48 tane tablet ele geçirilmiştir. Bu bize A binasında bir arşiv odasının yer aldığını göstermektedir. Bulunan tabletlerin 18 tanesi fal metni, 3 tanesi bayram metni ve 12 tanesi kült envanteridir.

¹⁹¹ Karpe, "Kuşaklı 1998", s. 311-312

¹⁹² Mielke, "Die Stadttore von Kuşaklı-Şariša", s. 23-27

¹⁹³ Karpe, "Kuşaklı 1998", s. 311

¹⁹⁴ Mielke, "Die Stadttore von Kuşaklı-Şariša", s. 23-27

¹⁹⁵ Ünal, Cilt 3, s. 119-121

¹⁹⁶ Mielke, "Die Ausgrabung des Nordwest-Tores", *MDOG*, Sayı 136, s. 151

¹⁹⁷ Karpe, "Kuşaklı-Şariš", s. 266

Šariša'da yaşanan yangın felaketinde yıkılan binanın onarım görecer tekrar kullanıldığı bilinmektedir. Binadaki buluntular arasında çivi yazılı metinler ve çeşitli keramikler yer almaktadır.¹⁹⁸

3.3.3.3. B Binası

B binası 1993 yılında batı yamaçta başlayan kazı çalışmalarını ile meydana çıkarılmıştır. B binası mimari olarak A binası ile benzerlik göstermektedir. Diğer yapılar gibi yaşanan yangın felaketinden bu bina da etkilenmiş ve yangından sonra onarım görecer tekrar kullanılmıştır.¹⁹⁹

3.3.3.4. C Binası

Kuşaklı'da Hava Tanrısı'na tapınılan C binası akropolün güneydoğu yamacında yer almaktadır.²⁰⁰ Bu yapıda bulunan Hitit mitolojisinde Fırtına Tanrısı'nın hayvanları olarak bir çift pişmiş topraktan boğa figürü bu tanrının kültünü desteklemektedir.²⁰¹ Bu bina şehrin en büyük ve en önemli yapısıdır. Tapınağın akropol üzerindeki planını incelendiği zaman kuzeydoğu kapısına 45 derecelik bir açı ile inşa edildiği görülmektedir. Hititlerin ana yönleri belirlemede kullandıkları, günümüzde de kullanılmaya devam edilen bir yöntem vardır. Zemine bir daire çizilerek ortasına dik duracak şekilde bir çubuk dikilir. Çubuğun gölgesi dairenin yarıçapını geçtiği zaman öğle vakti olduğu anlaşılır. Kuşaklı'da bu yöntem kullanılarak ana yönler belirlenmiş ve akropol ile diğer bölgedeki binaların planını oluşturulmuştur.²⁰²

Binada ele geçirilen kömürleşmiş yapı kerestelerinin incelenmesi ile yapının yaklaşık olarak M.Ö. 1525 yılı civarında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Binanın zamanında kaç katlı olduğu bilinmemektedir. Sadece binanın güneydoğu kanadının

¹⁹⁸ Karpe, "Kuşaklı-Šariša 1993-1997", s. 447-448

¹⁹⁹ Karpe, "Kuşaklı-Šariša 1993-1997", s. 448

²⁰⁰ Karpe, "Schrumpf, Geometrie und Astronomie im Stadtplan des Hethitischen Šariša", s. 46-50

²⁰¹ Karpe, "Kuşaklı-Šariša", s. 267

²⁰² Karpe, "Schrumpf, Geometrie und Astronomie im Stadtplan des Hethitischen Šariša", s. 46-50

en az iki katlı olduğu bilinmekte ve binadaki oda sayısının 110 olduğu tahmin edilmektedir. Yapının ana ögesini 34x43 metre abadındaki orta avlu oluşturmaktadır. Avlunun çevresinde çeşitli oda grupları bulunmaktadır. Şimdiye kadar bilinen diğer Hitit tapınaklarındaki gibi ana girişler, tapınağın geniş cephesinin üst kısmında yer almaktadır. Bu özellik Boğazköy'deki 5 numaralı tapınak hariç diğerlerinde de görülmektedir. Tapınakta kült odası ve sadece kült odasından bu odalara geçilebilen özel odalar bulunmaktadır. 1-3 nolu bu özel odalarda yazılı belgelere göre, tanrı heykelleri yıkayıp, yağlanıyor ve giydiriliyorlardı. Binadaki tüm bodrum katı çeşitli malların depolanması için ve kiler olarak kullanılmıştır.

C binasındaki 58 nolu odada bulunan birçok kabın içi yanmış tahılla dolu olarak bulunmuştur. Arkeobotanik incelemeler sonucunda, bunların kısmen çimlenmiş arpa olduğu anlaşılmıştır. Bu verilere dayanarak tapınağın bu odasının bira imalathanesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁰³ Hititler zamanında günümüzde olduğu gibi arpadan (ŠE)²⁰⁴ bira yapılmaktaydı²⁰⁵ ve en az beş çeşit bira biliniyordu. En basiti süzülmemiş olan biraydı. Tortunun ve tahıl artıklarının ağza gelmemesi için özel bir kamış ile içiliyordu. Kuşaklı'da buna örnek olarak ucuna ince bir kamış tutturulmuş tunçtan yapılmış elek benzeri bir levha bulunmuştur.²⁰⁶ Kuşaklı'da bulunan yazılı belgelerde Šariša'nın beyinin her ay tapınağa bira armağan ettiğiinden bahsedilmiştir. Ayrıca Hattuša'da bulunan Šariša bayram törenlerini anlatan metinlerde de kralın tanrılara bira sunduğundan bahsedilmektedir.²⁰⁷

Binadaki 60 nolu odada üzeri büyük taşlarla kapatılmış bir yarık bulunmuştur. Bu yarık inşanın başında var olsaydı içi doldurularak kapatılabilirdi. Bu da yarığın, C binasının kullanımı sırasında oluştuğunu göstermektedir ki bu büyük bir depremle oluşmuştur denilebilir. Ayrıca bazı binaların duvarlarının üstüne ikinci bir duvar daha örülerek depreme karşı binaların güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. C binasından depremden sonra tamir görerek ikinci bir felakete kadar kullanılmaya

²⁰³ Karpe, "Kuşaklı-Šariša 1999-2001", s. 438-440

²⁰⁴ Hayri **Ertem**, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu' sunun Florası*, TTK, Ankara 1987, s.4

²⁰⁵ Hititlerde bira ve türleri ile ilgili olarak metinlerde geçen kelimeler şunlardır: GEŠTIN.KAŠ (Şarap ve bira), KA.GAG(.A) (Kalitesiz bira), KAŠ (Bira), KAŠ. GEŠTIN (Özel bir bira çeşidi), KAŠ.LAL (Ballı bira) daha fazla bilgi için bkz: İlker Koç, *Hititler*, s. 54

²⁰⁶ Brandau, Schickert, s. 83

²⁰⁷ Karpe, "Kuşaklı-Šariša", s. 267

devam edilmiştir. Bu felaket büyük ihtimalle kasıtlı çıkarılmış bir yangındır.²⁰⁸ Yangının kasıtlı çıkarıldığı düşünülmektedir. Çünkü Hitit tapınaklarının geceleri iyi korunması ve yangın tehlikesine karşı yakılan ateşlerin söndürülmesine dair yazılı belgeler bulunmuştur.²⁰⁹ Tapınakta değerli madenden yapılmış malzemeye rastlanılmaması, binanın kasten ateşe verilmeden önce yağmalandığını göstermektedir. Yağmalamanın yapıya yapılan bir baskınla başladığını kuzeydoğu girişindeki ele geçirilen birkaç bronz ok ucu göstermektedir. Okların uçlarının binanın içine doğru yönlendirilmiş olması baskıncılara ait olduğunu göstermektedir. Bu yangından sonra şehir tekrar kurulsada C binası tekrar kullanılmamıştır.²¹⁰

61 nolu odada ele geçirilen dağınık haldeki keramik parçaları birleştirilince bir kült vazosu olduğu anlaşılmıştır. Vazo üzerindeki betimleme sayesinde Geç Bronz Çağı'nda bir Hitit şehrinin nasıl görüldüğü anlaşılmaktadır. Vazoda sur duvarlarındaki düzenli aralıklarla olan çıkıntılar karakteristik bir özelliği yansıtmaktadır. Benzer vazo parçaları 1995 yılında B binasında da ele geçirilmiştir. Bu vazonun benzerlerine Ortaköy/Şapinuwa ve Boğazköy/Hattuša'da rastlanılmıştır.²¹¹

C binasındaki buluntuların çoğunu keramikler oluşturmaktadır. 4 ve 5 nolu odalarda 15 tane damgalı kapatma mühür baskısı, 11 nolu odada ise 4 damgalı kapatma ve bulla bulunmuştur. Anonim Tabarna ve Tavanana mühürleri Orta Hitit dönemine tarihlenmektedir.²¹²

Akropolün doğusunda büyük tapınağın yerine inşa edilmiş daha küçük bir tapınak bulunmuştur. Bu şekilde Şariša'da Fırtına Tanrısı kültü sürdürülmeye devam edilmiştir. Bu yapıdaki buluntuların en önemlilerini 3 çivi yazılı tablet oluşturmaktadır. Bu tabletlerden birinden Arma-Tarhunta'nın evinden bahsedilmektedir. Metinde geçen Arma-Tarhunta isimli kişi Yukarı Ülke'nin yöneticisi iken III. Hattuşili tarafından azledilmiş ve mallarına el konulmuştur.²¹³

²⁰⁸ Karpe, "Kuşaklı-Şariša" 1999-2001, s. 440

²⁰⁹ Ünal, Cilt 3, s. 120

²¹⁰ Karpe, "Kuşaklı-Şariša 1999-2001", s. 440

²¹¹ V. Karpe, "Eine Kultvase Aus Kuşaklı-Şariša", *Ufuk Esin'e Armağan Köyden Kente*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Cilt 1, İstanbul 2003, s. 307-309

²¹² Karpe, "Kuşaklı 1998", s. 311

²¹³ Karpe, "Kuşaklı-Şariša", s. 267

III. Hattušili'nin otobiyografisinde Arma-Tarhunta ile arasında geçenler şöyle anlatılmaktadır:

“... Hakimem Tanrıça İstar beni kaç defa aldın ve (şimdi) beni (en) yüce yere, Hatti ülkesinin krallığına, tayin ettin. Ben de hakimem Tanrıça İstar' a Arma-Tarhunta'nın evini (malını, mülkünü) verdim; onu (ilkten) arkaya bıraktım, sonra onu teslim ettim. Eskiden beri var olanı ona teslim ettim. Benim de sahip olduğumu, onu da teslim etim. Onu arkaya bıraktım. Sonra onu Tanrıçaya teslim ettim. Ona verdiğim Arma-Tarhunta'nın evininin (malının, mülkünün) ve Arma-Tarhunta'nın hangi köyleri varsa, onları her birinin arkasına bir huwaşi taşı (kült steli) dikecekler ve kurban ekmeklerine ait küpü dolduracaklar...”²¹⁴

3.3.3.5. D Binası

D binası ve çevresindeki kazı çalışmalarına 2001 yılında başlanmıştır. Ancak D binasının Hitit yapı kalıntılarının üzerine Demir Çağı'nda yapılan müdahaleler sonucunda binanın temeli parçalar halinde meydana çıkarılabilmektedir. D binası A ve B binalarının arasında yer almaktadır. Güney cephesindeki bir duvar bağlantısı ve bazı diğer kalıntılar D binasının daha büyük olduğunu ve muhtemelen sonradan yapılan ilavelerle genişletildiğini göstermektedir.

Binanın içerisinde şimdiye kadar 8 mekân tespit edilmiştir. Binadaki sofanın etrafında ufak odalar yer almaktadır. Bu odaların bazılarının oldukça dar oldukları görülmüş ve olasılıkla zamanında burada üst kata çıkmak için bir tahta merdivenin yer aldığı düşünülmektedir. Binadaki odaların tabanında küllü toprak bulunması binanın yangınla yıkıldığını göstermektedir.

D binasındaki buluntular arasında bronz nesnelere, dericilikte kullanılan bir bıçak ve çeşitli iğneler ayrıca Hitit yazılı kaynaklarında sık sık bahsedilen ama günümüze kadar korunmuş örneklerine rastlanmayan tahta muhafazalı balmumu tabletlerin yazımında kullanılan bronzdan yapılmış bir kâtip kalemi yer almaktadır.²¹⁵

3.3.3.6. E Binası

²¹⁴ Alp, Anadolu, s. 140-141

²¹⁵ Karpe, “Kuşaklı-Şariša 1999-2001”, s. 441-442

Akropolün kuzey kısmında yer alan E binası C binası ile aynı şekilde yönlendirilmiştir. E binasının C binasına göre yönlendirilmiş olması her iki yapının da Šariša'nın kuruluş aşamasında planlanıp inşa edildiklerini göstermektedir. E binasının varlığı 1993 yılında yapılan jeofiziksel ölçümler sırasında tespit edilmiştir. Buradaki kazı çalışmalarına 2000 yılında başlanılmış ve 2001 yılında tamamlanmıştır.

E binası 41 metre uzunluğunda ve 12 metre genişliğinde dikdörtgen bir yapıdır. Binanın sonradan yapılan ilavelerle genişletildiği anlaşılmıştır. Binadaki pis suların dışarıya atılmasını sağlayan su kanalı binanın dışındaki taştan kanalla bağlantılıdır. Binada bulunan çok sayıda keramik ve hayvan kemikleri binanın terk edilmesinden sonra çöplük olarak kullanıldığını göstermektedir.²¹⁶

3.3.3.7. Tahıl Deposu

Hitit ülkesinde krallığın başarısı, refahı ve sürekliliği büyük oranda tarımdaki üretime ve toprağın verimine bağlıydı. Yetersiz verim alınan yıllarda, bol ürün alınan yıllarda depolanan besinler kullanılarak kıtlığın önüne geçilmek istenilmiştir.²¹⁷

Boğazköy metinlerinde, tahıl ambarlarının kuyu gibi derin kazıldığı ve buralara merdivenlerle inildiği anlatılmıştır. Bunun yanı sıra tahıl ambarları için kurban sunulduğundan da bahsedilmiştir. Hititlerin bu mekânlar için kurban sunması, buraların bereketi simgelemesi ile ya da yer altı dünyası ile ilişkili olabilir.²¹⁸

Elde edilen gelirler kraliyete ait depolarda muhafaza edilip ve bu depolar krallık tarafından belirlenen görevlilerce idare ediliyordu. Telepinu Fermanı'nda tahılların toplanması ve depolanmasında suiistimallerin önlenmesi için alınan tedbirlerden şöyle bahsedilmektedir:²¹⁹

“ ... Sonra ekinleri arttırdım. Çiftçiler o tarlaları (ve) araziye eksinler ve ürünleri mühürlesinler! O köylüler hasat sonunda hile yapmasınlar! (Eskiden) (ürün)

²¹⁶ Karpe, “Kuşaklı-Šariša 1999-2001”, s. 443

²¹⁷ Bryce, s. 88

²¹⁸ Ünal, “Boğazköy Metinlerinin Işığı Altında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler”, *1992 Yılı AMM Konferansları*, AMM Ankara 1993, s. 23

²¹⁹ Esmâ Reyhan, “Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”, *Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009, s. 166

miktarında 1 ya da 2 arşın (boyundaki ürünü) daima bağladılar (iç ettiler). Böylece devamlı olarak ülkenin kanını içtiler. Şimdi (artık bunu) yapmasınlar! Kim onu yaparsa, ona kötü bir ölüm versinler! Gelecekte kim benden sonra kral olursa, ekinleri (ekin ambarlarını) onların adları ile mühürle! ...”²²⁰

Telepinu döneminde ölüm cezası büyük oranda kaldırılmış olmasına rağmen²²¹ tarım alanında işlenen suçun ölümle son bulması Hititlerin tarıma verdiği önemi gösterir diyebiliriz.

Kuşaklı’da yapılan jeofiziksel ölçümler sırasında şehrin güneyinde üçgen şeklinde bir iz tespit edilmiştir. Yapılan kazı çalışmalarının ardından Orta Hitit Devri’nde dış yüzeyi taş döşeme ile kaplanmış bir dolgu setir inşa edildiği anlaşılmıştır.²²² Kayaya oyulmuş olan ambarın etrafı toprak setlerle çevrilerek yüzey seviyesinden yükseltilmiştir. Yaklaşık 700 ton tahılın depolandığı tahmin edilen ambarın üzeri dolu iken toprak ile örtülmüştür. Bu miktar yaklaşık olarak 4 bin kişinin yıllık ihtiyacını karşılayacak boyuttadır. Bu stok buhranlı zamanlarda şehir ve çevre halkının yaşamını garantileyen devlet hazinesi niteliğindedir. Ayrıca günlük kullanım için her hanenin kendi deposu bulunmaktaydı.²²³ Kuşaklı’daki bu deponun benzerlerine Boğazköy ve Kaman Kalehöyük’te de rastlamak mümkündür. Şehir surları ile bu depo arasında bir Hitit çömlekçi fırını da açığa çıkarılmıştır.²²⁴

3.3.3.8. Gölet

Hititlerin, aşırı yağışların ya da nehirlerin yatağının değişmesi sonucunda gerçekleşen sel baskınlarından etkilendiğini yazılı belgelerden bilmekteyiz.²²⁵ Ayrıca yaşadıkları coğrafyanın yapısının yanında iklim şartları yağmur ve yapay sulamanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yine Hitit yazılı belgelerinde yağmur yağması için çok sayıda duanın yer aldığı çivi yazılı belge bulunmaktadır.²²⁶ Su baskınlarını engellemenin yanında sulama amaçlı da pek çok baraj yapılmıştır. Yaşadıkları bölge ve iklim şartları gereği suyun önemini kavrayan, bu sebeple su

²²⁰ Alp, Anadolu, s. 63

²²¹ Doğan, s. 99

²²² Karpe, “Kuşaklı-Şarişa 1999-2001”, s. 443

²²³ Karpe, “Kuşaklı-Şarişa”, s. 267

²²⁴ Karpe, “Kuşaklı-Şarişa 1999-2001”, s. 443

²²⁵ Duygu Çelik, “Alaca Höyük”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı 38, Mart-Nisan 2014, s. 100

²²⁶ MÖ 1250’den Günümüze Hitit Barajı, TC. Çevre ve Orman Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü DSİ 5. Bölge Müdürlüğü, s. 13

toplama yönelik barajlar ve kutsal su havuzları yapan Hititler suyun kutsallığını da vurgulamışlardır.²²⁷

IV. Tuthaliya döneminde kuraklıklardan söz edilirken bu dönemde barajlar yapıldığından bahsedilmiştir. Yeri bilinen bazı Hitit baraj ve kutsal havuzları şunlardır: Kayseri Pınarbaşı yakınlarındaki Karakuyu, Konya Kadınhan'daki Köylütolu, Beyşehir Eflatunpınar ve Yalburt Yaylası'ndaki kutsal havuz ile Gülpınar Hitit barajıdır.²²⁸

Kuşaklı'da bulunan 3 baraj göleti ve su kanalları jeofiziksel ölçümler sayesinde tespit edilmiştir.²²⁹ Kentin yukarısında şupputaşsu kaynağı olarak adlandırılan büyük gölet su kültüyle ilgili olmalıdır. Çünkü Hititler için suyun bulunduğu alanlar kutsal kabul edilmekteydi.²³⁰ Kentin kuruluşu ile birlikte inşa edilmiş olan barajlardan kuzeybatı şehir kapısının önünde yer alan yaklaşık olarak 65x16 metre boyutunda olup 4 metre derinliğe sahiptir. Gölet alanındaki taş döşeme 34 derecelik açığa sahiptir. Bu da Hititlerin baraj yapımındaki becerilerini göstermektedir. Baraj seddinin dolgusu su geçirmeyen kil tabakası ile kaplanmıştır.²³¹ Tabanın kille kaplandığı başka bir Hitit barajı da Gölpınar'dır.²³² Seddin önündeki birikintilerde göletin varlığını kanıtlayan, sadece durgun ya da yavaş akan sularda yaşayan cinslere ait salyangoz kabukları bulunmuştur. Bunların yanında dönemin bazı su bitkilerine ait kalıntılara da rastlanılmıştır. Kent kapılarına giden yolu sınırlayan iki baraj seddi üzerinde yapılan jeofiziksel ölçümlerle bu sedlerin üzerinden pişmiş toprak su boruları geçtiği tespit edilmiştir. Bu borular sayesinde kente dışarıdan temiz su taşındığı anlaşılmaktadır.²³³

3.3.3.9. At Ahır

Kuşaklı'da 2003 yılındaki kuzeybatı kent kapısı civarındaki çalışmalarda bulunan bina at ahır olarak kullanılmaktaydı. Bina, ortada büyük bir mekân ve bunun iki yanına dizili tabanları taş döşeli dar uzun odalardan oluşmaktadır. Binada

²²⁷ Çelik, s. 100

²²⁸ MÖ 1250'den Günümüze Hitit Barajı, s. 17-19

²²⁹ Karpe, "Kuşaklı-Şarişa", s. 266

²³⁰ Leyla **Murat**, "Hititlerde Su Kültü", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, Cilt 31, Sayı 51, Ankara 2012, s. 142

²³¹ Karpe, "Kuşaklı-Şarişa", s. 266

²³² MÖ 1250'den Günümüze Hitit Barajı, s. 19

²³³ Karpe, "Kuşaklı-Şarişa", s. 266-267

taştan yapılmış bir su yalağı ele geçirilmiştir. Bulunan at iskeletleri kentin yıkımı sırasında kaçamayan hayvanların damın çökmesi sonucunda öldüklerini göstermektedir.

At ve araba sahibi olmanın önemli bir ayrıcalık olduğu Hititlerde²³⁴ at fiyatları yasalara göre belirlenmiştir. Hitit yasalarının 180. maddesine göre bir koşum atı 20 şekel yani 250 gr gümüş, normal bir at ise 14 şekel yani 175 gr gümüş etmekteydi.²³⁵ At, hayvanların alıkonmasıyla ilgili başka bir yasada da “Eğer bir sığırı, bir atı, bir katırı, bir eşeği birisi alıkoyarsa ve o yerinde ölürse el koyan onu (ölen hayvanı) teslim etsin ve bedelini versin” şeklinde geçmektedir.²³⁶ Hitit ordusunun elit gücünü oluşturan arabalı askerler Kadeş Savaşı’nı yansıtan Mısır kabartmalarında iki at tarafından çekilir vaziyette gösterilmiştir. Araba atlarının seçim süreci, yiyecek ve egzersiz rejimi üzerine tavsiyeler ve eğitimlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler veren²³⁷ kaynak Mitannili Kikkuli’nin hazırladığı metindir.²³⁸

3.4. Tegaramma

Kapadokya belgelerinde Tegaramma, Hitit kaynaklarında Tagarama ve Gurnian, Asur kaynaklarında Tilgarimmu, Kimmer İskit kaynaklarında Tehaorma olarak bahsedilen şehir²³⁹ Tilgarimmu ya da Togarmah isimlerine benzerliğinden dolayı günümüzdeki Gürün ile lokalize edilmektedir.²⁴⁰

Sivas iline bağlı olan Gürün ilçesi, asırlarca kullanılmış olan önemli ticaret yollarının kesiştiği bir noktada kurulmuştur. Tohma Çayı bölge için önemli su

²³⁴ Karpe, “Kuşaklı-Şariša”, s. 267

²³⁵ Erdoğan, 147

²³⁶ Gavaz, “Hitit Kanunlarında Hayvanlarla İlgili Maddeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 23, Sayı 83, s. 98

²³⁷ Bryce, s. 127

²³⁸ Balkan, “At Kültürü İle İlgili M.Ö. 14 Üncü Yüzyıldan Nippur’da Bulunmuş Akatça Metinlerin Tercüme ve İzahı” *DTCFD*, Cilt 9, Sayı 1,2, Ankara 1951, s. 86

²³⁹ Ahmet Gökbel, “Gürün’de Ziyaret Yerleri”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Sivas 2002s.2

²⁴⁰ Veenhof, “Een Oldassyrische Brief te Brussel”, *Akkadica* 18, s. 42

kaynağıdır.²⁴¹ Konumu itibariyle önemli bir yerde bulunan ilçe, tarihte Orta Anadolu ile Mezopotamya'yı birbirine bağlayan güzergâh üzerinde yer almaktadır. Eski ticaret yolu olarak bilinen ve daha sonra da Kral Yolu olarak anılan bu yolun önemli geçitlerinden ve kollarından birisi de Gürün'den geçmektedir.²⁴² Persler zamanında Sardes'ten başlayan Kral Yolu Kayseri-Sivas güzergâhından geçip güneye dönerek Melitene (Malatya) üzerinden Susa'ya yönelmiştir.²⁴³ Gürün ve çevresinde yapılan araştırmalar ve kazılar sonucunda elde edilen bilgiler ile bölgede bulunan mağaralar, bu bölgenin Hititler zamanında önemli bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Bölgenin Hititler için olan önemini Şuğul Mevkiinde yer alan birisi dört diğeri yedi satırdan oluşan Hitit hiyeroglif yazıtlardan da görmekteyiz.²⁴⁴ Gürün'ün kuzeybatısında yer alan Şuğul Mevkii bir kanyon vadidir ve vadide eski dönemlerde kullanılmış mağaralar bulunmaktadır. Geç Hitit hiyeroglif iki yazıt vadinin girişindeki iki kaya kütleleri üzerinde yer almaktadır.²⁴⁵

Orta Anadolu'yu Yukarı Fırat havzasına bağlayan yol güzergâhı Gürün'den geçmektedir ve bu yol M.Ö. 3. binden beri kullanılmaktadır. Kızılırmak'ın önemli kollarından Yıldız Nehri'nin oluşturduğu ova ile Akdağ arasındaki platolar arasından geçen dağ yolu Çekerek Ovası'nı Yukarı Kızılırmak vadisine bağlar. Bu kesimde Kızılırmak'ı at sırtında ya da yaya olarak geçmeye müsait noktalar bulunmaktadır. İncebel Dağı'nı aşan Sulakdere geçidi üzerinden Şarkışla Ovası'na ulaşan yol, Acısı Vadisi ve plato üzerinden Altınyayla'ya ulaşır. Kulmaç Dağları geçildikten sonra Balıklıtohma Vadisi üzerinden Tohmaçay Vadisi'ne ve Malatya Ovası'na ulaşılır. Yolun Divriği-Gürün demir yataklarına yakın olması, Hitit demircilerinin Kizzuwatna ülkesinde demir eritmeleri ile ilişkili olabilir. M.Ö. 9-5. yüzyıllara ait olan boyalı kap parçalarının Balıklıtohma ve Tohma vadilerinde bulunması bu yolun Demir Çağı boyunca da kullanıldığı göstermektedir. Bu yol güzergâhı Helenistik ve Roma döneminde de yoğun olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Bizans Çağı'nda bu güzergâh Kızılırmak üzerindeki Karakuz Köprüsü geçildikten sonra İncebel Dağları'ndaki Sulakdere Vadisi'ne ulaşılmaktaydı. Vadide Kahvepinar Mevkii'nde bulunan bir Ortaçağ gözetleme kulesi bu geçide verilen önemi göstermektedir. Yol

²⁴¹ Zeki **Boyraz**, M. Dursun **Çitçi**, "Kuruluş, Gelişme ve Şehirselleşme Açısından Gürün Şehri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 14, Eylül 2005, s. 99

²⁴² Gökbel, s. 2

²⁴³ Ökse, "Kervan Yolları", s. 19

²⁴⁴ Gökbel, s. 2

²⁴⁵ Ökse, "Sivas'ta Arkeolojik Araştırma", s. 33

buradan Şarkışla ve Altınyayla üzerinden Deliktaş'a ve oradan da Malatya'ya ulaşmaktadır. Günümüzde de hala bu yol güzergâhından ana yolları birbirine bağlayan yollar geçmektedir. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde kullanılan Yukarı Fırat havzasını Yukarı Kızılırmak havzasına bağlayan yol güzergâhı da buradan geçmektedir.²⁴⁶

Asurlu tüccarlar Tegaramma şehrinde hem Karum hem de wabartum teşkilatı kurmuşlardır. Şehir Asur-Kaniş yolu üzerinde bulunduğu için Asurlu tüccarların buradan geçerken yerli beylere vergi ödemiş olmaları gerekmektedir. Ayrıca burada bulunan Karum dairesinin temsilcilerinin de yerli kral ya da beylerle anlaşarak burada ticaret yapmak için izin almış olmaları ve sarayın ihtiyaçlarını karşılayacaklarına dair söz vermiş olmaları gerekmektedir.²⁴⁷

Kapadokya belgelerinde Tegaramma'nın kralından ve sarayından bahsedilmektedir. Bir masraf listesinde "Tegaramma'da kumaşları saraya götürdük." İfadesi yer almaktadır.²⁴⁸

Şalim-Aşşur temsilcileri olan Ali-ahum ve Ennam-Aşşur'a bir mektup yazarak şunları söylemiştir: "Şu anda Tegaramma'da bulunuyorum. Mektubu okuduğunuz günde Ali-ahum benimle Hurama'ya veya Kuşşara'ya görüşmeye gelsin."²⁴⁹ Buradan da anlaşıldığı gibi Tegaramma'ya hem Hurama hem de Kuşşara yolu ile ulaşmak mümkündür. Kaniş'ten kaçan üç kişinin yakalanması hakkındaki bir tablette, kaçakların Mama'ya gitmesi durumunda onların Zalpa ve Tegaramma yolu kullanılarak Mama'ya gidilip yakalanması belirtilmiştir.²⁵⁰ Adları birlikte anılan Mama ile Tegaramma bazen birbirlerine alternatif bir yol güzergâhı olarak değerlendirilmiştir. Aşşur-ennam'ın Kuliya ve İl-baniye gönderdiği mektubunda, gümüşü ister Mama'dan ister Tegaramma'dan göndereceği bahsedilmiştir.²⁵¹ Başka bir belgede ise "Huzuruma Tegaramma'dan değil Mama'dan taşıyacaklar." ibaresi geçmektedir.²⁵²

²⁴⁶ Ökse, "Kervan Yolları", s. 19-24

²⁴⁷ Şahin, Asur, s. 36

²⁴⁸ CCT V 30 a.

²⁴⁹ M.T. Larsen, *Kültepe Tabletleri VI-a*, TTK, Ankara 2010, s. 263

²⁵⁰ Balkan, *Kaniş Karumu'nun Kronoloji Problemleri Hakkında Bazı Müşahedeler*, TTK, Ankara 1955, s.35

²⁵¹ Veenhof, s. 116

²⁵² Kt. g/k 25

Asur'dan itibaren Tegaramma'ya kadar yapılan yolculuğu anlatan bir belgede Asur-Apum-Haqa- Tegaramma şehirlerinden ödenen paralardan bahsedilmiştir.²⁵³

Tegaramma şehrinden Fırat'a doğru giden bir yol üzerinde yapılan harcamalardan bahsedilmiştir. Buna göre, 2 ½ mina bakır Tegaramma'da handa harcanmıştır. 1/3 mina bakır ekmek için Talpa'da, 15 şeşel gümüş ölen köle için handa, 1/3 şeşel gümüş ekmek için Supana'da, ½ şeşel gümüş muhafızlar için kullanılmıştır.²⁵⁴ Tegaramma şehrinde Asurlu tüccarların konakladıkları bir hanın olduğu bilinmektedir.²⁵⁵

Asurlu tüccarlar aralarındaki davaları hakem tutarak çözmüşler ve bir belge düzenleyip bunu karumda onaylatmışlardır. Söz konusu karumun kararı çoğaltılıp taraflara veriliyordu. Bir mektupta böyle bir resmi evrakın Tegaramma'ya gönderildiğinden bahsedilmiştir.²⁵⁶

Tegaramma kolonisinin tüccarlar arasındaki davaları sonuçlandırmış olduğunu yazılı kaynaklardan bilmekteyiz. Bir tabletten anlaşıldığına göre, Aşşur-sululi Aşşur-emuqi'yi dava etmiştir. Aşşur-emuqi'ye Kuliya'nın ajanı Belum-bani'nin parasını alıp almadığı sorulması üzerine aldığını ve o gün tekrar alacağını söylemiştir. Bunun üzerine Tegaramma kolonisi hükmünü vermiştir. Belgede hem Tegaramma kolonisinin kararı hem de Kaniş kolonisinin kararının bulunması bu davanın Kaniş kolonisine sevk edilmiş olabileceğini göstermektedir.²⁵⁷

Asur ticaret kolonileri döneminde bir krallık merkezi olan Tegaramma şehri Zalpa ve Mama gibi bu dönemin önemli merkezleriyle komşu olmuş ve belgelerde bu iki şehirle birlikte çok sık anılmıştır. Buraya mal getiren Asurlu tüccarlar şehirde Karum ve wabartum teşkilatları oluşturarak düzenli bir ticari hayat oluşturmuşlardır. Sarayın ihtiyacı olan özellikle kalay ve kumaşları getirerek bunların karşılığında aldıkları parayı

²⁵³ Cahit Günbattı, "2000 ve 2001 Yılı Kültepe Kazıları'nda Ele Geçen Bazı I-b Katı Tabletleri", V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum 2002, s. 81

²⁵⁴ K. Hecker, *Die Keilschrifttexte der Universitätsbibliothek Giessenunter Benetzung Nachgelanesser Vorarbeiten von J. Lewy*, Giessen 1966, s. 24

²⁵⁵ CCT V, 27 C.

²⁵⁶ PRAG I, s.470

²⁵⁷ Veenhof, s. 144

Asur'a göndermişleridir. Tegamma şehrinin Asur-Kaniš ticaret yolu üzerinde bulunması ona oldukça önemli imkânlar sağlamıştır.²⁵⁸

²⁵⁸ Şahin, Asur, s. 37

4. SİVAS ARKEOLOJİ MÜZESİ' NDEKİ BAZI HİTİT ESERLERİ

4.1. Hitit Sanatına Genel Bir Bakış

Hititler sanatı politik gücün önemli bir parçası olarak gördükleri için sanata önem vermişler ve özgün eserler üretmişlerdir. Hititler sanat alanında Mısır, Sümer, Babil ve Girit uygarlıkları düzeyinde olamasa da bazı sanat dallarında Mısır ve Mezopotamya ile rekabet edecek duruma ulaşmışlardır.²⁵⁹

Hitit Beylikler Dönemi sanatı genellikle Hatti geleneğine bağlı kalmıştır. En çok sevilen seramik eserler aslan, boğa, koç gibi hayvan biçimli kaplar olmuştur. Rhyton olarak adlandırılan bu kaplar libasyon kabı yani tanrıya içki sunmak için kullanılmışlardır. Bu dönemin damga mühürlerinde çoğunlukla ikili, üçlü gruplar halinde hayvan tasvirleri bulunmaktadır.²⁶⁰

Eski Hitit Krallığı Dönemi'nden başlayarak, çömlekçi ustaları eski geleneklere bağlı kalarak, merkezi yönetimin tercihlerine ve dönemin koşullarına uygun yeni bir çömlekçilik biçemi oluşturmuşlardır. Hitit yazılı belgelerinden Hititli çömlekçilerin sarayda ya da tapınaklarda çalışan erkek personellerden oluştuğunu bilmekteyiz. Eski Hitit Krallık Dönemi'nde çanak çömlekler genellikle çarkta yapılmışlardır. Kaplar parlak devetüyü ile kırmızının tonlarındadır ve tek renkli çanak çömleğin yanında genellikle geometrik ve çizgisel motiflerin uygulandığı boya bezekli örnekler de mevcuttur. Dönemin önde gelen kap biçimleri, geniş tabaklar, küresel çanaklar, fincan ve maşrapalar, çaydanlıklar, gaga ağızlı testiler ve çömleklerdir. Hitit İmparatorluk Dönemi çanak çömleği çarkta üretilmiş ve genellikle devetüyü, kahverengi ya da portakal renklerindedir. Bu dönemin çanak çömleğinde seri

²⁵⁹ Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s. 125

²⁶⁰ Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, s. 47-48

üretime geçilmesi sonucunda kalitenin bozulduğu görülmektedir. Başlıca kap biçimleri, yayvan tabaklar, küresel çanaklar, içbükey kenarlı maşrapalar, çaydanlıklar, yuvarlak ağızlı uzun boyunlu testiler, çömlekler ve küplerdir.²⁶¹ Uzun boyunlu, yumurta gövdeli ve sivri dipli testiler, adak kabı olarak kullanılan küçük çanaklar ve sivri dipli testicikler bu dönemin yenilikleri arasındadır.²⁶²

Anadolu'da anıtsal heykel Hititlerle başlamıştır. Yazılı kaynaklarda büyük boy heykellerden sıkça söz edilmektedir. Hitit figüratif sanatı başlangıçta doğunun etkisinde kalmıştır. Tanrıların boynuzlu başlıkları, giysiler ve özellikle dinsel ve mitolojik konular doğu etkisini göstermektedir. Büyük Hitit İmparatorluk Dönemi'ne gelindiğinde ise figüratif sanatı özgünlük kazanmaya başlamıştır. Babil sanatından esinlenerek geliştirilmiş boynuzlarla süslü sivri külahlar Hitit sanatına yeni bir anlam katmıştır. Boynuzlar bir tür rütbe işareti olmuştur. Küçük tanrıların sivri külahlarında boynuz sayısı az iken büyük tanrılarda boynuz sayısı çoktur. Göz, kulak, burun ve sakal gibi detaylar genellikle hep aynı kalıptan çıkmış gibidirler. Tanrı ve krallar sakallı ya da sakalsızdırlar ancak hiçbir zaman bıyıklı olarak betimlenmemişlerdir.²⁶³

Hitit mimarisi askeri, sivil ve anıtsal olarak üç başlık halinde toplanmıştır. Askeri mimarinin en güzel örneklerini Boğazköy ve Alışar'daki sur kalıntıları oluşturmaktadır.²⁶⁴ Hitit sur duvarları baskın, saldırı merdivenleri ve yer altı tünelleri ile donatılmıştır.²⁶⁵ Kaniş-Karum 1b yapı katı mimarlığından tanınan yapı materyali ve plan düzeni Eski Krallık Dönemi mimarlığında da uygulanmıştır.²⁶⁶ Bir veya iki yanı revaklı orta avluyu çevreleyen mekânlardan oluşan bir plan kullanılmıştır. Boğazköy' de aşağı ve yukarı şehirdeki tapınaklar, Alacahöyük sarayı ve Kuşaklı'daki tapınak en önde gelen örneklerdendir.²⁶⁷ Büyük Hitit İmparatorluğu zamanına gelindiğinde Hitit sanatı mimarlık ve buna bağlı olarak gelişen yontu sanatı, anıtsal boyutlara ulaşarak klasik Hitit biçiminin gelişmesini sağlamıştır.

²⁶¹ Gülsün **Umurtak**, "Hitit Çanak Çömleği", *Arkeo Atlas*, İstanbul 2011, s. 282

²⁶² Veli **Sevin**, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2003, s. 192

²⁶³ Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, s. 112-113

²⁶⁴ Darga, s. 27-28

²⁶⁵ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 127

²⁶⁶ Darga, s. 28

²⁶⁷ Kutlu **Emre**, "Hitit Sanatı", *Arkeo Atlas*, İstanbul 2011, s. 284

Anıtsal mimari ve yontu sanatı Hitit krallık kurumunun direktifleri ve güdümü altında oluşmuştur.²⁶⁸

Hitit metinleri incelendiği zaman gelişmiş bir metalürjinin varlığı anlaşılmaktadır. Hatta en eski yazıtlarda bile altın, gümüş, demir, bakır, kalay ve bronz madenlerinin çeşitli nesnelere yapımında kullanıldığı belirtilmiştir. Hititler tanrı tasvirlerini değerli madenlerden yapmışlardır. Metinlerde özellikle altından yapılmış tanrı heykellerinden altından yapılmış hayvan tasvirlerinden ve meyve taklitlerinden söz edilmiştir.²⁶⁹ Bunun dışında uğur getirici ve koruyucu olarak tunç, gümüş, kaya kristali ve fil dişi gibi çeşitli malzemelerden üç boyutlu ve küçük heykelcikler de yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı boyuna asılmak üzere sırtında halkalı, diğerleri ayakta durur vaziyettedir.²⁷⁰

4.2. Sivas Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bazı Kaya Kabartmaları

4.2.1. Kayalıpınar Tanrı Kabartması

Kayalıpınar'da A binasındaki 2005 yılı kazı çalışmalarında 1,23 metre yükseklikte, 1,01 metre genişlikte ve 0,85 metre kalınlığında kireç taşından yapılmış bir tanrı kabartması bulunmuştur. Kabartma yaklaşık olarak 1,5 ton ağırlıktadır.²⁷¹ Kabartmanın bulunduğu yerin çevresindeki araştırmalarda bu taşın yerinin A binasının ana giriş kapısının çevresinin sağ tarafında bulunduğu anlaşılmıştır. Hitit sanatında genellikle sol tarafta erkek tanrılar yer almaktadır ancak Kayalıpınar'da henüz böyle bir kabartma bulunamamıştır.²⁷² Bu taş bir orthostata ait tipik bir Hitit duvar taşıdır ve temel duvarının bir parçasıdır.

Kabartmanın sol tarafında tanrı sağa dönük şekilde, bacakları aslan pençesine benzeyen sade bir tahtın üzerinde otururken görülmektedir. Tanrının üzerinde ayak bileklerine kadar uzanan bir elbise bulunmaktadır. Figürün başı yarı yuvarlak, altında kabarık bir şeritle biten bir başlıkla örtülüdür. Açık gözleri ve abartılı işlenmiş burnu dikkat çekmektedir. Ufak olan ağızla dudaklar birbirlerine paralel olarak ince bir şekilde gösterilmiştir. Etili çene ve dolgun aşağı doğru sarkık yanaklar olgun yaştaki

²⁶⁸ Darga, s. 78

²⁶⁹ Savaş, s. 42-64

²⁷⁰ Emre, s. 285

²⁷¹ Karpe, "Kızıllırmak", s. 12

²⁷² Karpe, "Kayalıpınar", s. 409-410

bir şahsa işaret etmektedir.²⁷³ Figürün sol kenarında bir küpe izi görülse de kabartmadaki kişinin tanrı ya da tanrıça olduğunu kesin şekilde söylemek güçtür. Çünkü Hitit erkeklerinin tek kadınlarının ise çift küpe taktıkları bilinmektedir.²⁷⁴ Tanrının sağ elinde bir kâse bulunurken sol elinde bir kuşun oturduğu görülmektedir.²⁷⁵ Bu özellik Hitit tanrıları için karakteristik bir özelliktir. Hitit tanrıları genellikle sağ ellerinde bir silah ya da başka bir araç ve sol ellerinde ise bir sembol tutmalarıyla tanınmaktadırlar.²⁷⁶ Kuşun sadece tanrının omzuna doğru uzanan kuyruğu korunabilmiştir. Kuşun üst kısmında tanrının adını gösteren hiyeroglif yazının yer alabileceği düşünülmektedir.²⁷⁷ Tanrının elinde bulunan kâse ve kuş New York Metropolitan Müzesi'nde bulunan Hitit dönemine ait geyik biçimli gümüş kabı hatırlatmaktadır.²⁷⁸ Elinde kuş tutan tanrı figürüne Boğazköy' de bir kil kapatma üzerindeki mühür baskısında da rastlanılmıştır.²⁷⁹ Tanrının karşısında görünüşe göre sola dönük ve ayakta duran bir figür bulunmaktadır. Benzeri kabartmalara dayanarak burada sunuda bulunan bir kralın bulunabileceği söylenebilir.²⁸⁰ (Resim 1)

4.2.2. Altınyayla Steli

Altınyayla steli Sivas'ın yaklaşık olarak 50 km güneyinde bulunan Altınyayla ilçesinde terk edilmiş bir mezarlıkta bulunmuştur. Stelin mezarlığa, yakınında bulunan Hitit kenti Kuşaklı-Şarişa 'dan gelmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

M.Ö. 14. yüzyıla tarihlendirilen stel 1.86 cm yükseklikte olup 86 cm genişliğindedir. Stelin ağırlığı ise yaklaşık olarak 1,5 ton civarındadır. Stelin sol üst kısmında bir hasar sonucu oluşmuş kırık mevcuttur.

Stelin sol tarafında bir geyiğin üzerinde durur vaziyette Hitit tanrısı yer almaktadır. Tanrının başında Hitit tanrılarının karakteristik giysilerinden olan sivri bir külah bulunmaktadır. Tanrı figürü üzerinde Hitit stili tunik ve ucu sivrilmiş ayakkabılar giymiş halde betimlenmiştir. Tanrının geyiğin boynuzuna doru uzanmış

²⁷³ Karpe, "Kızılırmak", s.3-4

²⁷⁴ Karpe, "Sivas'ta Bir Hitit Tanrısı", s. 126

²⁷⁵ Karpe, "Kızılırmak", s. 4

²⁷⁶ Gurney, Hititler, s. 117

²⁷⁷ Karpe, "Kızılırmak", s. 4

²⁷⁸ Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s. 135

²⁷⁹ Darga, s. 73

²⁸⁰ Karpe, "Kızılırmak", s. 4

olan sol elinde hiyeroglif yazı ile Kurunta yazdığı okunmuştur. Sağ omzunda bir yay taşıdığı görülen tanrının, sol omzunda ise bir kuşun bulunduğu görülmektedir.

Stelin sağ tarafında ise tanrı figüründen daha iri olarak betimlenmiş erkek figürü görülmektedir. Tanrıya sunu yaparken görülen bu kişinin bir Hitit kralı olduğu tahmin edilmektedir. Ancak stelde kralın adını gösteren herhangi bir yazı mevcut değildir. Kral figürü iki kişinin üzerinde ve ayakta durur vaziyette betimlenmiştir. Kralın da üzerinde dizlerine kadar gelen tunik ve uçları sivrilen ayakkabılar giydiği görülmektedir. Kralın yüzünün bulunduğu ve giydiği başlığın bulunduğu kısım büyük orada tahrip olmuştur. Kralın elinde bulunan libasyon kabı da yüksek ihtimalle bir gaga ağızlı testidir.²⁸¹

4.3. Sivas Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bazı Seramik Eserler

4.3.1. 98/34 Envanter Numaralı İkiz Boğalar

Fırtına Tanrısı'nın arabasını çektiğine inanılan Hurri ve Şerri adlı ikiz boğalar aslen Hurri kökenlidirler.²⁸² Boğalardan Hurri geceyi, Şerri ise gündüzü temsil etmektedir.²⁸³ Hititler tarımla geçinen bir toplum oldukları için öküzü kutsal ve değerli bir hayvan olarak kabul etmişlerdir.²⁸⁴ Tarımın, ekip biçmenin, harmanlamanın, birçok taşıma işinin ve kağnıların öküzle yürütüldüğü düşünülünce öküzün önemi daha iyi anlaşılmaktadır.²⁸⁵

98/34 envanter numaralı olan ikiz boğalar 1997-1998 yılları arasındaki Kuşaklı kazılarında C binasındaki 25 nolu odada ele geçirilmiştir. Boğaların yüksekliği 35 cm, uzunluğu ise 38,5 cm boyundadır. Açık kahve renkli hamurlu, koyu kahverengi astarlı iki boğadan oluşan ryhton ayakta durur vaziyettedir. Boğalar bitişik durumda olup, gövdenin önündeki ve arkasındaki bağlantı yerleri ile baş kısımları kırıktır. Her ikisinin sırtında boynunun hemen altında sıvı akıtmak için delik bulunmaktadır. Ön bacakların diz kısımları ile ön ve arka ayaklar beyaza çalan krem renginde boyanmıştır. (Resim 2)

²⁸¹ V.Karpe, "Die Stele von Altinyayla", s. 313-315

²⁸² Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s. 131

²⁸³ Darga, s. 43

²⁸⁴ Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s. 131

²⁸⁵ İsmet Zeki Eyüpoğlu, *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Derin Yayınları, İstanbul 2007, s. 129

Metinlerde sık sık iki Sümer ideogramı DİNGİR. U ve DİNGİR. İM ile yazılan²⁸⁶ Fırtına Tanrısı kültü Önasya bölgesinde oldukça yaygın olarak görülmektedir. Suriye bölgesinde tanrı sadece gürz ya da balta ve yıldırım ile betimlenirken Orta Anadolu'da boğalar tarafından çekilen araba üzerinde ya da doğrudan boğa üzerinde betimlenmektedir. Bazen de Alacahöyük'te olduğu gibi Fırtına Tanrısı'nın kutsal hayvanı olan boğa tanrısı temsilen tek başına betimlenmiştir. Fırtına Tanrısı'nın kültüründe kullanılan ryhtonlar da genellikle boğa biçimindedir.²⁸⁷ Fırtına Tanrısının en önemli sembolü boğadır. Hititler antropomorph tanrı inancına geçtikleri zaman hangi tanrısı kastettiklerini anlamak için her tanrısı onun hayvan biçimli karşılığı tasvir etmişlerdir. Yazılıkaya kabartmasında, İmamkulu kabartmasında ikiz boğaların Fırtına Tanrısının arabasını çektikleri betimlenmiştir.²⁸⁸ İmamkulu kaya kabartmasında başları öne eğik üç dağ tanrısının sırtlarına basan Fırtına Tanrısı iki boğa koşulu arabasına sol ayağı ile basar şekilde gösterilmiştir.²⁸⁹ Büyükkale'de bulunan çifte boğaların kırıldıkları zaman parçalarının özenle toprağa gömüldüğü anlaşılmıştır. Bu da boğaların kutsal kabul edildiğinin bir işareti sayılabilir.²⁹⁰

Pişmiş toprak ikiz boğa heykellerinin boyları bir hayli büyük tutulmuştur. Boğa biçimli kapların ağızları delik yapılmıştır ve sırt kısımlarında sıvıyı içeriye akıtmak için huni gibi dökme deliği yer almaktadır. Heykellerin rengi et kırmızısı ya da kırmızıya bakan kahverengi tonundadır.²⁹¹

4.3.2. 95/66 Envanter Numaralı Mühür Baskısı

1995 yılı Kuşaklı kazısında ele geçirilen mühür baskısı 5,2 cm çapında olup 1,4 cm kalınlığındadır. Yangından dolayı mühür baskının rengi siyahlaşmıştır. Mühür pişmiş topraktan yapılmış seramik üzerine uygulanmıştır. Mühür baskısı yuvarlak şekilde olup mührün yüzeyinin üzerinde çevresindeki dairesel band içinde giyos motifi ve ortada dört adet Fırtına Tanrısı Teşup'un hiyeroglif işareti yer almaktadır. Dört adet hiyeroglif işaret arasında dört adet kabarık nokta bulunmaktadır. Bu tarz

²⁸⁶Stefano de Martino, *Hititler* (Çev. Erendiz Özbayoğlu), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006, s. 91

²⁸⁷Brandau, Schickert, s. 62

²⁸⁸Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s. 121

²⁸⁹Darga, s. 180

²⁹⁰Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, s. 121

²⁹¹Darga, s. 42

mühür baskısı motifleri Sipne Boyut ya da Kapadokya Sembolü olarak adlandırılmaktadır. (Resim 3)

4.3.3. 2003/23 Envanter Numaralı Mühür

Kuşaklı kazısında bulunmuş olan damga mühür 2,4 cm çapında, 0,5 cm kalınlığındadır. Pişmiş topraktan yapılmış olan mührün hem tutamak yeri hem de mühür kısmının bir yan parçası kırık ve eksiktir. Mühür kısmında buğday başakları, stilize kuş ve hayvan motifleri kazıma tekniği ile yapılmıştır. Mührün arkasında kırık delik izi mevcuttur. (Resim 4)

4.3.4. 2008/79 Envanter Numaralı Mühür Baskısı

Kayalıpınar 2008 yılı kazısında ele geçirilen eser 2,1 cm yükseklikte olup 2,8 cm enindedir. Hititlerde güvenlik garantisi işlevi gören kapatma²⁹² şehirde yaşanan yangın sonucunda kırmızı bir renk almıştır. Mühürde elinde mızrak tutan çıplak bir adam yer almaktadır. Adamın üzerinde kıyafet olarak sadece başında bir bere bulunmaktadır. Vücudunda ise sadece kalçası belirtilmiştir. Adamın karşısında sağ ön bacağını havaya kaldırmış bir aslan vardır. Ağzı açık olan aslanın yelesi de belirtilmiştir. Kuyruğu vücudu ile s yapar şekildedir. Aslanın hemen altında, aslanın saldırısından kaçmak ister gibi betimlenmiş bir antilop bulunmaktadır. Aslanın üzerinde arkası dönük vaziyette oturan maymun figürü görülmektedir.²⁹³ Bu mühür baskısında da görülen av sahneleri daha çok Eski Krallık Dönemi'nde görülmektedir. Av sahneleri tema olarak daha çok Karum-Kaniş silindir mühürlerinden bilinmektedir.²⁹⁴ Karum-Kaniş tabaka 2'ye tarihlenen tüccar Peruwa ve tüccar Uşur-şa-İstar'ın evlerinden aynı motifi işleyen çok sayıda silindir mühür baskısı ele geçirilmiştir. Peruwa'nın evinden çıkan mühür baskılarında avcının aslana arkadan saldırdığı görülürken, Uşur-şa-İstar'ın evinden çıkan mühür baskılarında avcının Kayalıpınar mühür baskısında olduğu gibi aslana önden saldırdığı görülmektedir.²⁹⁵

4.3.5. 2013/18 Envanter Numaralı Mühür

²⁹² Dinçol, s,264

²⁹³ Karpe, "Kayalıpınar", s. 413

²⁹⁴ Darga, s, 73

²⁹⁵ Karpe, "Kayalıpınar", s. 413

Hematit taşından yapılmış olan silindir mühür Kayalıpınar kazısında ele geçirilmiştir. Mühür 1,2 cm çapında olup 2 cm yüksekliğe sahiptir. Mührün ortasında ip deliği bulunmaktadır. Üzerinde ise bir tören sahnesi işlenmiştir. Oturan tanrı figürünün karşısında sunuda bulunan kral yer almaktadır. Kralın arkasında ise mücadele halinde bulunan hayvanlar betimlenmiştir. Eski Asur üslubunda olan mühür, kazıma tekniği ile yapılmıştır. (Resim 5)

4.3.6. 98/37 Envanter Numaralı Küvet

1997-1998 yılları arasındaki Kuşaklı kazında kuzey terasta tapınak binasında bulunan küvet 103 cm yükseklikte, 125 cm uzunlukta ve 70 cm genişliğindedir. Açık kahverengi hamurlu ve hamur renginde astarlı olan küvetin ağız kenarları yassı ve dışa dönüktür. Gövdesi üzerinde dar yüzlerin her ikisinde de taşıma amaçlı ikişer kulp bulunmaktadır. (Resim 6)

Dikdörtgen gövdeli, dip kısmı yuvarlatılmış, ağız kenarı kalınlaştırılmış, yan yüzeylerinde ikişer kulpu olan küvetlerin içerisinde genellikle oturmak için yapılmış bir bank yer alır.²⁹⁶ Babil'deki BIT RIMKI'lere benzeyen bu banyo küvetleri dini ayinler öncesi yapılan temizlikle ilgilidir ve bu küvetler asla sade halkın malı olmamıştır.²⁹⁷ Konya Karahöyük kazılarında ele geçirilen banyo küvetinin saraydaki banyo odasında bulunması bunu destekler niteliktedir.²⁹⁸

4.3.7. 2003/34 Envanter Numaralı Adak Kabı

Kuşaklı kazısında ele geçirilen pişmiş topraktan yapılmış adak kabının ağız çapı 7,2 cm olup 2,5 cm yüksekliğe sahiptir. Devetüyü rengi hamurlu kap, kaba yapım, altı çıkıntılı ve düz dipli olup içe dönük ağız kenarlıdır. (Resim 7)

M.Ö. 13. yüzyıl kült yapısıyla ilgili olarak adak için küçük çanaklar ve küçük testicikler çok sık kullanılmıştır.²⁹⁹ Ele geçirilen tabletlerde de bu minyatür kapların adak kapları olarak kullanıldıkları belirtilmiştir. Bu tarz kapların yerleşme alanlarında da çok sayıda bulunmaları, ev içi kült kutlamalarında kullanıldıklarını göstermektedir. Küçük boyutlu olan örnekleri el yapımıdır ve kabaca

²⁹⁶ Genç, s. 72

²⁹⁷ Ünal, Cilt 3, s. 62

²⁹⁸ Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, s. 48

²⁹⁹ Darga, s. 212

şekillendirilmişlerdir.³⁰⁰ Adak kaplarının örneklerine Boğazköy, Alacahöyük ve Maşat Höyük'te de rastlanılmıştır.³⁰¹

4.3.8. 99/37 Envanter Numaralı Uzun Gövdeli Testi

1999 yılı Kuşaklı kazısında bulunan testinin çapı 10 cm olup 80 cm yüksekliktedir. Pişmiş topraktan yapılan testi kiremit renginde hamurlu, dış bükey ağızlı, tek kulplu ve sivri diplidir. (Resim 8)

Diğer kap biçimlerinden açık renk, ince hamur ve kırmızı açkılı yüzeyle ayırlırlar. Orta Anadolu'ya yabancı olan bu şişelerin ithal yoluyla geldikleri tahmin edilmektedir.³⁰² Bu tarz kapların Boğazköy ve Maşat Höyük'te ele geçirilen örnekleri bu kapların Hititlerce benimsenerek yerli atölyelerde de üretildiğini göstermektedir.³⁰³ Büyük ihtimale uzun yol ticaretinde hoş kokulu ve değerli yağların taşınmasında kullanılıp Orta Anadolu'ya ulaşmışlardır. Kuşaklı'da bulunan tapınaktaki bir banyo küveti içinde bulunan bu tarzdaki bir örnek kabın içinde bir banyo ya da vücut yağı bulunması gerektiğini düşündürmektedir.³⁰⁴ Kuşaklı buluntuları arasında bu tarz kaplara sık rastlanılmıştır.³⁰⁵

4.4. Sivas Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Bazı Metal Eserler

4.4.1. Altın Yüzük Mühür

Yüzük mühür Sivas ili Kangal ilçesine bağlı Yarhisar köyü yakınlarındaki bir tarlada bulunmuştur. Saf altından yapılan yüzük yaklaşık 14 gram ağırlıkta olup 2,5 cm çapındadır. Tek parça kalıptan çıkarılan yüzüğün kaşının arkasından dövülerek inceltildiğine dair vurgu izleri görülmektedir.

Mührün tasvir alanında kanatları açık birer çift başlı kartal yer almaktadır. Bu kartalların yanında da kaide üzerinde duran birer gaga ağızlı testi ile bunların üzerinde birer üçgen işareti yer almaktadır. Mührün merkezinde ana motif olarak

³⁰⁰ A. Perizat Tümen **Genç**, Hitit Seramikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta 2005 (Yüksek Lisans Tezi), s. 60

³⁰¹ Darga, s. 213

³⁰² Genç, s. 60

³⁰³ Umurtak, s. 282

³⁰⁴ Genç, s. 60

³⁰⁵ A. Karpe, "Kuşaklı-Şarişa 1993-1997", s. 446

sola dönük bir boğa yer almaktadır. Boğanın üzerinde üç kolu yivli, bir kolu düz bırakılmış bir haç ve solunda bir üçgen bulunmaktadır. Hitit İmparatorluk Devri'ne ait tunçtan yapılmış mühür yüzük baskılarının örneklerini Boğazköy, Ugarit ve Konya Karahöyük'te görmek mümkündür. Çift başlı kartal Hitit sanatında kutsal hayvan olarak kullanılmıştır. Bu işaretin A2 MUSEN (Hititçe hara/harana) ideogramının hiyeroglif yazısındaki karşılığı olduğu düşünülse de fonetik değeri tespit edilememiştir. Üçgen işareti, hiyeroglif işaret olarak Sümerce SIG5 (iyi/sağlık), ZI (Ruh) ve TI (Yaşam) sözcüklerinin hiyeroglif karşılığı olarak nitelenmiş ve Hititçe fonetik karşılığı Assu/su olarak düşünülmüştür. Gaga ağızlı testi Sümerce GESTIN (Şarap) ya da bir meslek ideogramı olan LU2 QA. SU. DU8.A (İçki sunucu/saki) olarak kabul edilmektedir. Testinin simetrik olarak iki kez tasvir edilmesi yüzüğün sahibinin baş saki olması ihtimalini düşündürmektedir. Hitit hiyeroglif mühürlerde üçgen işaretinin meslek ideogramları veya erkek ve kadın determinatifleri ile beraber görülmesi Sümerce LU2 (İnsan) determinatifi ile eş anlamlı olabileceğini düşündürmektedir. Mührün merkez sahnesinde yer alan haçın fonetik değeri bilinmemekle beraber sağlıkla ilgili olabileceği tahmin edilmektedir.³⁰⁶ (Resim 9)

4.4.2. Figürünler

Figürün, genellikle dinsel amaçla tapınım ya da adak eşyası olarak kullanılan insan ya da hayvan biçimli küçük heykelciktir.³⁰⁷ Altından yapılmış bu küçük bolu heykelciklerin arka yüzlerinde birer halka bulunmaktadır. Bunlar korunmak amaçlı, beden üzerinde taşınmak için büyük boylu tanrı heykellerinin birer kopyası olarak yapılmışlardır.³⁰⁸

4.4.3. Tunç Baltalar

Tunçtan yapılmış altı adet balta müzeye çeşitli yıllarda satın alama yoluyla kazandırılmıştır. M.Ö. 2. binin farklı evrelerinde üretilmiş olan baltalar sap delikli, kolcuklu ve merasim baltası olmak üzere üç farklı çeşittir.³⁰⁹

³⁰⁶ Ökse, İ. Metin Akyurt ve Musa Törnük, "Sivas Yöresinde Bulunan Bir Altın Yüzük Mühür", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı 30, Ankara 1992, s. 217-222

³⁰⁷ Sevin, s. 305

³⁰⁸ Darga, s. 100

³⁰⁹ Ökse, Toy, s. 135

Hititlerdeki silah çeşitleri yazılı kaynaklarda tanrılarla birlikte anılmıştır. Örneğin; topuz Fırtına Tanrısı ve Dağ Tanrılarının, ok ve yay Koruyu Tanrı'nın, mızrak Fırtına Tanrısı'nın oğlunun, balta Şarrumma ve Şausga'nın simgesi olarak kullanılmıştır.³¹⁰

Kökene Mezopotamya olan sap delikli balta Anadolu'ya M.Ö. 2 bin başlarında Asurlu tüccarlar tarafından getirilmiştir. Anadolu'da bu baltanın benzerlerine Kültepe ve Acemhöyük'te de rastlanılmıştır.³¹¹ Dağın Kralı Tanrı Şarrumma'nın krallık simgesi olarak elinde sap delikli balta taşıdığı betimlenmiştir.³¹² Anadolu'da örneklerine Alişar, Kültepe, Boğazköy ve Gözlükule'de rastlanılmış olan kolcuklu baltalardan müzede dört adet bulunmaktadır. Bu baltalar genellikle Eski Hitit Krallığı ve Hitit İmparatorluğu'na ait tabakalarda ele geçirilmiştir. Sivas baltaları incelendiğinde genel özellikleri bakımından Hitit İmparatorluk zamanına tarihlenmektedir. Merasim baltasının ise kesici özelliğinden çok delici özelliği bulunmaktadır.³¹³ Merasim baltaları tanrıya adanmış bir kült nesnesi olabileceği gibi, büyük bir tanrı heykelinin elinde tuttuğu simge olarak da kullanılmış olabilir.³¹⁴

4.4.4. Temel Adağı

Yapı adak çivileri, Eski Hitit Krallığı Dönemi'nden kalan maden plastik eserlerdir. Yassı görünümde olan adak çivilerinin üst kısımları stilize insan gövdesi (tanrı/tanrıça) biçiminde iken alt kısımları ise bir yere sokulmak için bir tür çivi gibi yapılmıştır.³¹⁵ KBo IV Vs. 1 nolu yapı inşa ritüelinin anlatıldığı bir metinde yeni yapılacak olan binanın temeline konulacak malzemeler arasında temel adağından da bahsedilmiştir.³¹⁶

Müzede 2004/4 envanter numaralı temel adağı 6,4 cm yükseklikte, 1,8 cm genişlikte ve 0,7 cm kalınlıktadır. Tanrı figürünün başında sivri külah bulunmaktadır. Figür göz bebekleri iri, ağzı açık ve burnu küçük olarak

³¹⁰ Darga, s. 109

³¹¹ Ökse, Toy, s. 136

³¹² Savaş, "Silahlar: Hitit Tanrılarının ve Krallarının Gücü II", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Ankara 2014, s. 229

³¹³ Ökse, Toy, s. 137-139

³¹⁴ Darga, s. 109

³¹⁵ Darga, s. 34

³¹⁶ Savaş, s. 46-53

betimlenmiştir. Kulakları başının yanında çıkıntı olarak gösterilmiştir. Kolları açık vaziyettedir.

4.4.5. Bronz ve Demir Ok Uçları

Müzedeki Kayalıpınar ve Kuşaklı kazılarında ele geçirilen çok sayıda bronz ve demir ok ucu bulunmaktadır. Bu ok uçları çeşitli biçimlerde ve boyutlardadır. (Resim 10, 11, 12)

2008/23 envanter numaralı demir ok ucu 69 cm uzunlukta, 1,5 cm genişlikte ve 0,4 cm kalınlıktadır. Kayalıpınar'da 3. tabakadaki B binasında bulunmuştur. Kısa saplı, uzun uçlu olan ok ucunun uç kısmı söğüt yaprağı şeklindedir.

2008/25 envanter numaralı ok ucu 12 cm uzunlukta, 19 cm genişlikte ve 0,5 cm kalınlıktadır. Kayalıpınar'da 4. tabakadaki B binasında ele geçirilmiştir.

2008/93 envanter numaralı bronz ok ucu 10,9 cm uzunlukta, 1,1 cm genişliktedir. Kayalıpınar'da 4. tabakadaki B binasında ele geçirilmiştir. Söğüt yaprağı formu olan ok ucunun sap kısmı dikdörtgen kesitli ve hafif eğiktir. Gövde üzerinde uca doğru daralarak giden bir set bulunmaktadır. Ucu sivridir.

04/63 envanter numaralı bronz ok ucu 9,6 cm uzunlukta, 1,5 cm genişlikte ve 0,6 cm kalınlıktadır. Kuşaklı'da kuzeybatı kapısı kazılarında bulunmuştur. Ucu yaprak biçiminde olan ok ucunun ince bir sapı bulunmaktadır.

04/64 envanter numaralı bronz ok ucu 5,6 cm uzunlukta, 2,2 cm genişlikte ve 0,3 cm kalınlıktadır. Kuşaklı'da kuzeybatı kapısı kazılarında bulunmuştur. Üçgen şeklinde olan ok ucu sivridir ve sap kısmına doğru olan kenarları bir kanat gibi açılmaktadır.

99/23 envanter numaralı bronz ok ucu 7,1 cm uzunlukta ve 1cm genişliktedir. Kuşaklı'da E binasında bulunmuştur. Söğüt yaprağı formunda olan ok ucunun uca doğru daralan kesitli sapı bulunmaktadır

SONUÇ

Sivas Orta Anadolu'yu Doğu Anadolu'ya bağlayan önemli yollara sahip olmuş ve bu yollar çağlar boyunca kullanılmaya devam edilmiştir. Asur Ticaret Kolonileri zamanında daha çok ticari amaçlı olarak kullanılan bu yollar Hititler zamanında askeri amaçlı olarak da kullanılmıştır. Daha sonra Roma, Selçuklu ve Osmanlı zamanında da kullanılmaya devam edilen bu yollar günümüzde de kara ve demir yolları ile aktif olarak kullanılmaya devam edilmektedir.

Bu önemli yol güzergâhları üzerinde bulunan Hitit yerleşmelerinden Kayalıpınar ve Kuşaklı'da yangın tabakasına rastlanılmasının yanında şehrin önemli yapılarında ok uçlarının ele geçirilmiş olması bu şehirlerin bir baskına maruz kaldığını gösterebilir. İncelemeler sonucunda Kuşaklı'daki tapınak binasının kasıtlı çıkarılmış bir yangına maruz kaldığı anlaşılmıştır. Tapınakta eski oda envanterlerine rastlanılmaması ve özellikle değerli madeni malzemenin bulunması binanın kasten ateşe verilmeden önce yağmalandığını göstermektedir. Binanın kuzeydoğu girişinde bulunan ok uçlarının binanın içine doğru yönlendirilmiş olması bunların baskıncılara ait olduğunu göstermektedir. Baskın anında şehrin ateşe verilmesi sonucu şehirde bulunan at ahırının çatısının yangın sonucu çöktüğü ve kaçamayan atların iskeletlerinin bulunması baskının aniden gerçekleştiğini düşündürmektedir. Bu baskının Hititlerin baş düşmanı Kaşkalar tarafından ya da Muşkiler tarafından yapılmış olabileceği düşünülebilir. Bunun yanı sıra Muşkilerin gerçekleştirdiği bir baskına Kaşkalar yardımcı olmuş olabilirler. Karadeniz civarında yaşayan Kaşkalar sürekli Hititler üzerine yaptıkları baskınlar ile anılmış ve devletin çöküş dönemindeki saldırıları ile devletin yıkılmasında küçük de olsa rol almışlardır. Hititlerin çöküşünü izleyen süreçte parlamaya başlayan Friglerin merkezleri Gordion'dan M.Ö. 8. yüzyılda Kızılırmak'ı geçerek Boğazköy'e kadar ulaştıkları bilinmektedir. Frigler Asur kaynaklarında Muşkiler olarak geçmektedir. Kral Midas'dan ise Muşkili Mita olarak bahsedilmektedir. Muşkiler Anadolu'da ilerlemeye devam etmişler ve Elazığ'a kadar ulaşmışlardır. Asur kralı I. Tukulti-apil-Eşarra Güneydoğu Toroslar'ın güneyinde Kadmuğu bölgesinde yaptığı bir savaşta elli yıldan beri Alzi'de oturan Muşkileri yenilgiye uğrattığını yazmıştır. Alzi, Elazığ ile eşleştiği için bu yörede Muşkilerin oturduğu anlaşılmaktadır. Muşkiler Elazığ bölgesine giderken Sivas'ta yer alan bu Hitit şehirlerini yağmalayarak ilerlemiş olabilirler.

Hititler bir zamanlar yaşadıkları bu topraklara maddi kalıntıların yanında bazı manevi unsurları da miras olarak bırakmışlardır. Sivas ilinde günümüzde sürdürülen bazı halk inançlarının kökeni Hititler zamanına kadar inmektedir. Hititler tarımla ilgili olan AN.TAH.SUM ve Purilli şenliklerini ilkbahar geldiklerinde kutlamaktaydı. Sivas yöresinde de ilkbaharın gelişi halk tarafından kutlanmaktadır. Bu gelenek Sıçancık olarak adlandırılmaktadır. O gün çeşitli yemekler hazırlanır ve halk kırlara çıkarak baharın gelişini çeşitli eğlencelerle kutlarlar.

Hititlerin su kültü ile ilgili birçok metin günümüze ulaşmıştır. Bu külte bağlı olarak dereler, ırmaklar, nehirler, pınarlar ve kaynaklar kutsal kabul edilmiş ve bunların yakınlarına kutsal anıtlar inşa edilmiştir. Fraktin, Taşçı, Fasıllar, Sirkeli ve Eflatun Pınar bu anıtların en tanınan örneklerindedir. Sivas ilinde de bazı su kaynakları halk tarafından kutsal kabul edilmekte ve dileği olan insanlar buralara gelerek dileklerinin gerçekleşeceğine inanmaktadırlar. Örneğin Yıldızeli ilçesi Yakup Köyü'nde Kayapınar olarak adlandırılan bir adak yeri bulunmaktadır. Kayapınar adından anlaşıldığı gibi büyük bir kayadan oluşmaktadır ve bu kayanın önünden su akmaktadır. Burada çeşitli adaklarda bulunan halk adakları kabul olunca burada kurbanlar keserek kendi köylerindeki ve çevre köylerdeki insanları çağırarak burada sofralar kurarlar. Yine Yıldızeli ilçesinde Yılanlıkaya Köyü'nde yer alan Orhon Irmağı'nın da kutsal olduğu halk tarafından kabul edilmekte ve insanlar bu suyun yaz kış buz tutmadığını söylemektedir.

Dağları kutsal kabul eden Hititler dağ tanrılarının varlığına inanmışlar ve her dağa ait ayrı törenler düzenlemişlerdir. Sivas yöresinde bazı bölgelerdeki dağlarda bulunan ziyaret yerleri halk tarafından kutsal kabul edilmekte ve buralarda adaklar adanmaktadır. Divriği ilçesi Kaledibi Köyü'nde yer alan Tatlıcak Ziyareti'nde kesilen kurbanların yöredeki büyükbaş ve küçükbaş hayvanları da koruyacağına inanılmaktadır. Yılın belirli zamanlarında dağda bulunan ziyaret yerine köy halkı topluca gelir ve kurbanlar kesilip yemekler yenilir. Ardından bereketli bir hasat mevsimi için dua edilir. Altınyayla ilçesinde ise halk tarafından kabul edilen Kumlu Kaya bulunmaktadır. Buraya gelip dilekte bulunanlar dileklerinin kabul olduklarına inanmaktadır.

Bu halk inançlarının oluşumu çok uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Sivas yöresinde görülen bazı halk inançlarının benzerliğine bakılınca Hitit inançlarına benzediği görülmektedir.

EKLER

Resim 1

Resim 2

Resim 3

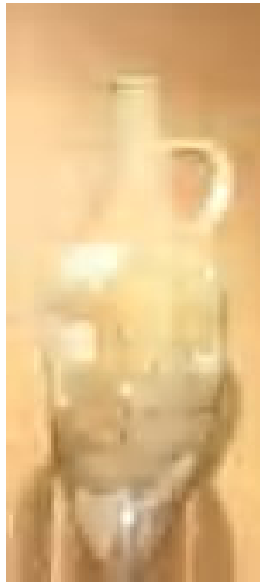
Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

KAYNAKLAR

- Akbulut, Gülpınar. “Sivas Şehri’nin Tarihi Coğrafyası”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 35, Sayı 4, Aralık 2009, s. 212-222.
- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1989.
- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 2005.
- Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK, Ankara 2011.
- Alp, Sedat, *Hitit Güneşi*, TÜBİTAK, Ankara 2011.
- Alparslan, Metin, *Hititolojiye Giriş*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Balkan, Kemal. “Yayınlar Üzerine”, *DTCFD*, Cilt 5, Sayı 5, Ankara 1947, s. 661-666.
- Balkan, Kemal. “At Kültürü İle İlgili M.Ö. 14 Üncü Yüzyıldan Nippur’da Bulunmuş Akatça Metinlerin Tercüme ve İzahı” *DTCFD*, Cilt 9, Sayı 1,2, Ankara 1951, s.85-100.
- Balkan, Kemal. *Kaniş Karumu’nun Kronoloji Problemleri Hakkında Bazı Müşahedeler*, TTK, Ankara 1955.
- Boyraz, Zeki ve M. Dursun Citçi, “Kuruluş, Gelişme ve Şehrsel Fonksiyonlar Açısından Gürün Şehri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 14, Eylül 2005, s. 95-120.
- Bryce, Trevor, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (Çev. Müfit Günay), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2003.
- Brandau, Birgit ve Hartmut Schickert, *Hititler* (Çev. Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011.
- Conteneau, Georges, *Tablettes Cappadociennes*, Musee de Louvre, Paris 1920.
- Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum
- Çelik, Duygu. “Alaca Höyük”, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı 38, Mart-Nisan 2014, s. 90-103.
- Çolpan, Nilüfer, Hititlerin Anadolu’ya Göçü ve Çevre Kültürlerle Etkileşimi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, (Yüksek Lisans Tezi)
- Darga, Muhibbe. “Hitit Metinlerinde Geçen ${}^{NA}_4ZI.KIN=NA_4$ huwaşi Kelimesinin Anlamı Hakkında Bir Araştırma”, *Belleten*, Cilt 33, Sayı 132, Ankara 1969, s. 493-504.
- Darga, Muhibbe, *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992.
- Demirel, Ömer. “Osmanlı Dönemi Sivas Şehrinde Sur, Saray, Mahalleler ve Sosyo-Kültürel Eserler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 12, 1997, s. 95-124.
- Desti, Marc, *Anadolu Uygarlıkları* (Çev. Muna Cedden), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.
- Dinçol, Ali. “Mühürler”, *Arkeo Atlas*, İstanbul 2011, s. 264-265.

- Doğan, Erdal, *Hitit Hukuku*, Fam Yayınları, İstanbul 2012.
- Duruel, Nursel, *Cumhuriyetin Çocukları Arkeolojinin Büyüklere Nimet Özgüç Tahsin Özgüç*, TÜBA-AR, Ankara 2011.
- Emre, Kutlu. “Hitit Sanatı”, *Arkeo Atlas*, İstanbul 2011, s. 284-285.
- Engin, Atilla. “Sivas İli 2007 Yılı Yüzeysel Araştırması”, 26. *AST*, Cilt 2, Ankara 2009, s. 73-94.
- Engin, Atilla. “Sivas İli 2008 Yılı Yüzeysel Araştırması”, 27. *AST*, Cilt 3, Denizli 2010, s.129-150.
- Engin, Atilla. “Sivas İli 2009 Yılı Yüzeysel Araştırması”, 28. *AST*, Cilt 2, İstanbul 2010, s. 81-106.
- Engin, Atilla. “Gözcük: Sivas’ta Yeni Bir Geç Hitit Merkezi ve Kapı Aslanı”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 34, Sayı 2, Aralık 2010, s. 60-68.
- Engin, Atilla, Bora Uysal, Filiz Ay Şafak ve Aydoğan Bozkurt, “Sivas İli 2010 Yılı Yüzeysel Araştırması”, 29. *AST*, Cilt 1, Malatya 2011, s. 173-208.
- Engin, Atilla, Bora Uysal, Filiz Ay Şafak ve Aydoğan Bozkurt, “Sivas İli 2011 Yılı Yüzeysel Araştırması”, 30. *AST*, Cilt 1, Çorum 2012, s. 13-38.
- Engin, A. Bora Uysal ve Filiz Ay Şafak, “Sivas İli Arkeolojisi Merkez İlçe Tescilli Sit Alanları”, *Sivas Kültür Envanterleri*, Cilt 1, Sivas 2011.
- Ertem, Hayri, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu’ sunun Florası*, TTK, Ankara 1987.
- Eyüpoğlu, İsmet Zeki, *Tanrı Yaratan Toprak Anadolu*, Derin Yayınları, İstanbul 2007.
- Forlanini, M. “The Kings of Kaniš”, *Atti del II. Congresso Internazionale Hititologia*, Pavia 1993, s.123-131.
- Genç, A. Perizant Tümen, Hitit Seramikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2005 (Yüksek Lisans Tezi)
- Gökbel, Ahmet. “Gürün’de Ziyaret Yerleri”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Sivas 2002, s. 1-15.
- Gülen, Nurdoğan K, *Šuppiluliuma*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2010.
- Günbattı, Cahit. “2000 ve 2001 Yılı Kültepe Kazıları’nda Ele Geçen Bazı I-b Katı Tabletleri”, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 2002, s. 445-451.
- Gurney, O. Robert, *Hititler* (Çev. Pınar Arpaçay), Derin Yayınları, İstanbul 2001.
- Gökçek, L. Gürkan. “ Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’da Kervan Güzergâhları ve Taşımacılık”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 8, Sayı 1, Nisan 2004, s. 152-164.
- Hecker, K, *Die Keilschrifttexte der Universitätsbibliothek Giessenunter Benetzung Nachgelanesser Vorarbeiten von J. Lewy*, Giessen 1966.

- Hrozny, Bedrich, *Inscriptions Cuneiformes de Kültepe I*, Praha 1952.
- Karauğuz, Güngör, *Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitapevi, Konya 2002.
- Karauğuz, Güngör. “ Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya’ da Barış*, Nevşehir Belediyesi E.Ü. Kapadokya Araştırmaları Merkezi, Nevşehir 2005, s. 49-62.
- Kaya, Mehmet Ali, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları*, İlya İzmir Yayınevi, Cilt 1, İzmir 2012.
- Koç, İlker, *Hititler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2006.
- Kuzuoğlu, Remzi. “Eski Asur Dönemi’nde Tokat ve Çevresi” , *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu*, Cilt 1, Tokat 2012, s. 197-206.
- Larsen, M.T, *Kültepe Tabletleri VI-a*, TTK, Ankara 2010.
- Macqueen, J.G, *Hititler* (Çev. Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013.
- Martino, Stefano, *Hititler* (Çev. Erendiz Özbayoğlu), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2006.
- Memiş, Ekrem. “Kadeş Barış Antlaşması İsmiinin Doğruluğu Üzerine Farklı Yaklaşım”, *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya’ da Barış*, Nevşehir Belediyesi E.Ü. Kapadokya Araştırmaları Merkezi, Nevşehir 2005, s. 15-27.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitapevi, Konya 2007.
- Memiş Ekrem, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Yayınevi, Bursa 2009.
- Mielke, Dirk Paul, “Die Stadtore von Kuşaklı-Şariša ”, *Alter Orient Aktuell*, Number 5, August 2004, s. 23-27.
- Mielke, Dirk Paul, “Die Ausgrabung des Nordwest-Tores”, *MDOG*, Sayı 136, 2004, s. 146-172.
- MÖ 1250’den Günümüze Hitit Barajı, TC. Çevre ve Orman Bakanlığı DSİ Genel Müdürlüğü DSİ 5. Bölge Müdürlüğü
- Murat, Leyla. “Hititlerde Su Kültü”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, Cilt 31, Sayı 51, Ankara 2012, s. 125-158.
- Müller-Karpe, A. “Yeni Bir Hitit Merkezi: Kuşaklı”, *11. AST*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 259-264.
- Müller-Karpe, A. “Kuşaklı-Şariša 1993-1997 Kazılarına Toplu Bakış”, *20. KST*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 1, Ankara 1999, s. 445-466.
- Müller-Karpe, A. ”Kuşaklı 1998 Yılı 6. Kazı Çalışmaları Hakkında Ön Rapor”, *21. KST*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 1, Ankara 2000, s. 309-320.
- Müller-Karpe, A. “Kuşaklı-Şariša: A Hittite Town in the Upper Land”, *Recent Developments in Hittite Archaeology and History Papers in Memory of Hans G. Güterbock, Eisenbrauns Winona Lake, Indiana* 2002, s. 145-155.

- Müller-Karpe, A. “1999-2001 Yıllarında Kuşaklı-Şariša ’ da Yapılan Kazı ve Araştırmalar”, 24. *KST*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt 1, Ankara 2003, s. 437-448.
- Müller-Karpe, A. “Die Stele von Altınyayla-Ein Neues Relief Der Hethitischen Grobreichszeit”, *Ufuk Esin’e Armağan Köyden Kente*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Cilt 1, İstanbul 2003, s. 313-316.
- Müller-Karpe, V. “Eine Kultvase Aus Kuşaklı-Şariša”, *Ufuk Esin’e Armağan Köyden Kente*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Cilt 1, İstanbul 2003, s. 307-310.
- Müller-Karpe, Andreas ve Vuslat, “Kızılırmak (Maraşanta) Kıyısındaki Bir Hitit Kentinde Yeni Araştırmalar”, *Arkeoloji ve Sanat*, Sayı 123, Eylül- Aralık 2006, s. 1-12.
- Müller-Karpe, Andreas, Vuslat ve Andreas Schrimpf, “Geometrie und Astronomie im Stadtplan des hethitischen Şariša”, *MDOG*, Sayı 141, 2009, s. 45-64.
- Müller-Karpe, Andreas ve Vuslat, “Sivas’ta Bir Hitit Tanrısı”, *Atlas*, Sayı 156, Mart 2006, s.126
- Müller-Karpe, Andreas ve Vuslat, “ Kayalıpınar’ da Yapılan Araştırmalar”, 29. *AST*, Cilt 2, Malatya 2011, s. 407-418.
- Müller-Karpe, Andreas ve Vuslat, “Kuşaklı-Şariša”, *Arkeoatlas*, İstanbul 2011, s. 266-267.
- Nafiz, Rıdvan ve İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, Seyran Yayınları, Sivas 2005.
- Nashef, H, *Die Orts-und Gewässernamen der Altassyrischen Zeit*, Wiesbaden 1991.
- Orhun, Murat. “Hititlerde Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüksler’deki Uzantısı”, *Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009, s. 231-250.
- Ökmen, Mustafa. “Sivas’ta Kentsel Gelişme”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı1, s. 239-264.
- Ökse, A. Tuba, İ. Metin Akyurt ve Musa Törnük, “Sivas Yöresinde Bulunan Bir Altın Yüzük Mühür”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı 30, Ankara 1992, s. 217-225.
- Ökse, A. Tuba ve Naci Toy, “Sivas Müzesi’nde Bulunan Tunç Baltalar”, *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı 30, Ankara 1992, s. 135-147.
- Ökse, A. Tuba. “Sivas İli 1992 Yüzey Araştırması”, 11. *AST*, Cilt 1, Ankara 1993, s.243-258.
- Ökse, A. Tuba. “Sivas’ta Arkeolojik Araştırmaların Tarihçesi” *Revak*, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğünün 11. Vakıf Haftası Armağanı, Sivas 1993, s. 21-34.
- Ökse, A. Tuba. “Sivas İli 1993 Yüzey Araştırması”, 12. *AST*, Cilt 1, Ankara 1994, s.317-330.
- Ökse, A. Tuba. “Sivas’ta Bulunan İskit Tipi Ok Uçları”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 64/65, İstanbul 1994, s. 24-31.
- Ökse, A. Tuba. “Sivas İli 1994 Yüzey Araştırması”, 13. *AST*, Cilt 1, Ankara 1995, s.205-228.
- Ökse, A. Tuba. “Sivas İli 1995 Yüzey Araştırması”, 14. *AST*, Cilt 2, Ankara 1996, s. 375-400.

Ökse, A. Tuba. “Sivas İli 1997 Yüzey Araştırması”, *16. AST*, Cilt 1, Tarsus 1998, s.467-490.

Ökse, A. Tuba. “Sivas İli 1998 Yüzey Araştırması”, *17. AST*, Cilt 2, Ankara 1999, s.11-24.

Ökse, A. Tuba. “Yukarı Kızılırmak Havzası Hitit Çağı Yerleşim Düzeni Rekonstrüksiyonu”, *İDOL*, Sayı 8, Ankara 2001, s. 12-15.

Ökse, A. Tuba, *Arkeolojik Çalışmalarda Seramik Değerlendirme Yöntemleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.

Ökse, A. Tuba. “Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları”, *BİLİG*, Sayı 34, 2005, s. 15-30.

Ökse, A. Tuba. “Sivas’ta Hitit Çağı Öncesi Yerleşim Sistemlerinde Devamlılık ve Değişim”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı1, 2005, s. 63-71.

Özgüç, Nimet. “Dövlek Köyünden Getirilen Eti Heykelciği”, *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, Sayı 5, İstanbul 1949, s. 45-52.

Özgüç, Tahsin. “Sivas ve Maltepe Kazıları”, *Belleten*, Cilt 11, Sayı 41, Ocak 1947, s. 164-165.

Prag Müzesindeki Yayınlanmamış Kültepe Tabletleri

Reyhan, Esmâ. “Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”, *Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009, s. 157-174.

Savaş, Özkan Savaş, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında Anadolu’da Madencilik ve Maden Kullanımı*, TTK, Ankara, 2006.

Savaş, Özkan Savaş. “Silahlar: Hitit Tanrılarının ve Krallarının Gücü II”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Ankara 2014, s. 227-253.

Schirmer, Wulf, *Hitit Mimarlığı* (Çev. Beral Madra), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1982.

Sevinç, Fatma. “Mısırlılarla Hititler Arasında Kadeş Savaşından Önce Gerçekleşmiş Olan Kuruştama Halkı ile İlgili Bir Antlaşma Hakkında”, *Mısır-Hitit Ebedi Barış Antlaşması (Kadeş) ve Eski Önasya’ da Barış*, Nevşehir Belediyesi E.Ü. Kapadokya Araştırmaları Merkezi, Nevşehir 2005, s. 87-99.

Sevinç, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 2003.

Sir Gavaz, Özlem, “Hitit Krallarının Kült Gezileri ve Tanrılar İçin Düzenledikleri Merasimler”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, (Yayımlanmış Doktora Tezi)

Sir Gavaz, Özlem. “Hitit Kanunlarında Hayvanlarla İlgili Maddeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 23, Sayı 83, 2012, s. 93-106.

Şahin, Hasan Ali, *Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Yayın No 7, Kayseri 2004

- Şahin, Hasan Ali. “Anadolu’daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri”, *SBED*, Sayı 21, 2006, s. 121-151.
- Şahin, Hasan Ali. “Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları”, *Erciyes Üniversitesi SBED*, Sayı 22, 2007, s. 151-166.
- Şahin, Hasan Ali. “Wahşuşana Krallığı”, *Belleten*, Cilt LXXII, Sayı 265, Aralık 2008, s. 686-706.
- Tanyu, Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
- Tekçam, Tamay, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.
- Tekin, Murat. “Hititler Döneminde Tokat ve Çevresi ”, *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu*, Cilt 1, Tokat 2012, s. 287-311.
- Türkiye Arkeolojisi, Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu’ nun 30. Yılı Anısına, Ankara 2008.
- Umurtak, Gülsün. “Hitit Çanak Çömleği”, *Arkeo Atlas*, İstanbul 2011, s. 282.
- Ünal, Ahmet. “Hitit Kenti Ankuwa’ nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında”, *Belleten*, Cilt 45, Sayı 180, Ekim 1981, s. 433-455.
- Ünal, Ahmet. “Boğazköy Metinlerinin Işığı Altında Hititler Devri Anadolu’sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler”, *1992 Yılı AMM Konferansları*, AMM Ankara 1993, s. 11-31.
- Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- Ünal, Sıddık. “Sivas’ın XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Demografik Yapısı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, s. 309-330.
- Ünsal, Veli, “Eskiçağ’ da Anadolu Su Kaynakları (Orta ve Doğu Anadolu), *Selçuk Üniversitesi SBED*, Sayı 28, 2012, s. 219-224.
- Veenhof, K.R. “Een Oldassyrische Brief te Brussel”, *Akkadica* 18, 1980, s. 31-44.
- Veenhof, K.R. “Traveling in Ancient Anatolia: Two New Sources from Kārum Kanesh”, *Hayat Erkanal’a Armağan, Kültürlerin Yansıması*, İstanbul 2008, s. 777-783.
- Yakar, Jak ve Ayşe Gürsan Salzmann, “Gemerek- Sivas- Malatya Üçgeninde Arkeolojik Bir Yüzyet Araştırması” *Türk Arkeoloji Dergisi*, Cilt 2, Sayı 25, 1981, s. 173-179.
- Yiğit, Turgut. “ M.Ö. II. Binyıl Anadolu Kentlerinden Şamuha’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 30, 1997, s. 79-86.

Yiğit, Turgut. “Hitit ivi Yazısının İlk Ortaya ıkışı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 32, 2005, s. 273-287.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Hülya KAYA HASDEMİR

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 11 Şubat 1990, Sivas

Medeni Durumu: Evli

Tel: 05438962701

e-mail: hlykaya_bozok@hotmail.com

Yazışma Adresi: Ferhat Bostan Mah. Elçi Sok. No: 12 Sivas/Merkez

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Bozok Üniversitesi F.E.F. Tarih	2012
Lise	Halil Rifat Paşa Lisesi, Sivas	2007

YABANCI DİL

İngilizce